

Μαρκέλα Ι. Αλιγτζάκη, «Ειδική ποινική ευθύνη Νομικών Προσώπων και Νομικών Οντοτήτων, στην περίμετρο της παγκόσμιας μάχης κατά της διαφθοράς. Σχήμα ευθύνης, παρεχόμενες εγγυήσεις, αναγκαία μέτρα / κυρώσεις, με σκοπό την αποτελεσματικότερη τιμώρηση των νομικών προσώπων».

MΑΡΤΙΟΣ 2025

ΣΧΟΛΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΠΣ: «Εγκληματολογικές και Ποινικές προσεγγίσεις της διαφθοράς, του οικονομικού και του οργανωμένου εγκλήματος».

Διπλωματική Εργασία

«Ειδική ποινική ευθύνη Νομικών Προσώπων και Νομικών Οντοτήτων, στην περίμετρο της παγκόσμιας μάχης κατά της διαφθοράς. Σχήμα ευθύνης, παρεχόμενες εγγυήσεις, αναγκαία μέτρα / κυρώσεις, με σκοπό την αποτελεσματικότερη τιμώρηση των νομικών προσώπων».

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΚΕΛΑ Ι. ΑΛΙΓΗΖΑΚΗ

Αρ. Μητρώου: 527541

Α' Επιβλέπων Καθηγητής:

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

Β' Επιβλέπων Καθηγητής:

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Μαρκέλα Ι. Αλιγυζάκη, «Ειδική ποινική ευθύνη Νομικών Προσώπων και Νομικών Οντοτήτων, στην περίμετρο της παγκόσμιας μάχης κατά της διαφθοράς. Σχήμα ευθύνης, παρεχόμενες εγγυήσεις, αναγκαία μέτρα / κυρώσεις, με σκοπό την αποτελεσματικότερη τιμώρηση των νομικών προσώπων».

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ευχαριστίες:

Όταν ο ακαδημαϊκός μόχθος επιβραβεύεται, το αίσθημα της ευγνωμοσύνης ακολουθεί ως φωτεινό αποτύπωμα της προσπάθειας. Μετά την επιτυχή ολοκλήρωση του ΜΠΣ: «Εγκληματολογικές και Ποινικές προσεγγίσεις της διαφθοράς, του οικονομικού και του οργανωμένου εγκλήματος» στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, θα ήθελα να εκφράσω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου σε όλο το καθηγητικό προσωπικό του πανεπιστημίου για τις πολύτιμες κατευθύνσεις και τη γνώση που μου προσέφερε, κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Ειδικότερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον πρώτο επιβλέποντα καθηγητή, κο Δημήτρη Βούλγαρη για την υποστήριξη και την ουσιαστική συνδρομή του στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας μου. Ένα μεγάλο ευχαριστώ ανήκει στο σύζυγό μου Γεώργιο Γκουτσίδα, για την αδιάκοπη συμπαράστασή του στην καθημερινότητά μου, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο διασκέδαζε με τα παράλογά μου (γελούσαμε μαζί και τότε οι «φόβοι»... σαν να μίκραιναν!) Ευχαριστώ επίσης τα αδέρφια μου για την αγάπη τους σε εμένα. Τέλος, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την καθηγήτρια κα Μαριλένα Κατσογιάννου, η οποία υπήρξε σπουδαία καθοδηγήτρια σε όλο αυτό το ταξίδι. Η συμβολή όλων σας υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας, και σας είμαι ευγνώμων από καρδιάς.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την ειδική ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων και νομικών οντοτήτων, στο πλαίσιο της διεθνούς μάχης κατά της διαφθοράς. Σκοπός είναι να αναλυθεί το νομικό καθεστώς, οι εγγυήσεις προστασίας, τα αναγκαία μέτρα και οι κυρώσεις, που αποσκοπούν στην αποτελεσματική τιμωρία των εμπλεκόμενων σε εγκλήματα διαφθοράς νομικών προσώπων. Η μέθοδος που ακολουθείται είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση, συνδυαστικά με τη χρήση κι άλλων πηγών (άρθρα, ακαδημαϊκές εργασίες, νόμοι και δικαστικές αποφάσεις), τηρουμένων των κατάλληλων προδιαγραφών παραπομπής. Η μελέτη ξεκινά με την εισαγωγή στην έννοια της ποινικής ευθύνης και στην κατηγοριοποίηση των νομικών προσώπων κι οντοτήτων, περαιτέρω δε, επιχειρεί την ποινική κι εγκληματολογική προσέγγιση της διαφθοράς, ως διασυννοριακού φαινομένου. Στη συνέχεια, αναλύεται η θεωρητική βάση της υφιστάμενης ευθύνης των νομικών προσώπων, με έμφαση στα συστήματα ευθύνης του αγγλοσαξωνικού δικαίου και στα μικτά συστήματα. Ιδιαίτερη προσοχή δίδεται στην πρόσφατη, ευθεία εισαγωγή της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων στην ελληνική έννομη τάξη για συγκεκριμένα εγκλήματα και ακολουθεί μία επισκόπηση στις κυριότερες διεθνείς πρωτοβουλίες, όπως η Σύμβαση του ΟΗΕ κατά της Διαφθοράς και οι συστάσεις του ΟΟΣΑ. Η εργασία προχωρά στην εξέταση των μέτρων και κυρώσεων που επιβάλλονται σε νομικά πρόσωπα, με στόχο την ενίσχυση της συμμόρφωσης και της πρόληψης, μέσω νομοθετικών αλλά και κανονιστικών μηχανισμών και μέσων εσωτερικού ελέγχου και εκπαίδευσης. Η ανάλυση ολοκληρώνεται με τους προβληματισμούς, που ανακύπτουν ως προς την προστασία των νομικών προσώπων από παράνομες ή αθέμιτες ενέργειες, κατά τη διάρκεια ποινικών διαδικασιών και τα εξαγόμενα συμπεράσματα.

Λέξεις – Κλειδιά: Διαφθορά, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων.

MARCH 2025
SCHOOL: SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT: SOCIAL SCIENCES

Postgraduate Program: "Criminological and Penal Law Perspectives on Corruption, Economic, and Organized Crime."

Master's Thesis: "Special Criminal Liability of Juridical Persons and Legal Entities in the Context of the Global Fight Against Corruption: Liability Framework, Provided Safeguards, Necessary Measures/Sanctions for the Effective Punishment of Legal Entities."

POSTGRADUATE STUDENT: MARKELA I. ALIGIZAKI

Registration Number: 527541

Primary Supervisor:

DIMITRIOS VOULGARIS

Secondary Supervisor:

CHRISTOS LAMPAKIS

Abstract

This study examines the special criminal liability of legal entities and legal persons in the context of the international fight against corruption. Its purpose is to analyze the legal framework, protective safeguards, necessary measures, and sanctions aimed at effectively penalizing legal entities involved in corruption-related crimes. The methodology employed is a literature review, complemented by the use of additional sources (articles, academic papers, laws, and court decisions), adhering to proper citation standards. The study begins with an introduction to the concept of criminal liability and the categorization of legal entities and persons. Subsequently, it undertakes a criminal and criminological approach to corruption as a cross-border phenomenon. The theoretical foundation of the existing liability of legal entities is then analyzed, with a focus on the liability systems of Anglo-Saxon law and mixed legal systems. Special attention is given to the recent direct introduction of criminal liability for legal entities into the Greek legal framework for specific offenses, followed by an overview of major international initiatives, such as the UN Convention Against Corruption and the OECD recommendations. The study proceeds to examine the measures and sanctions imposed on legal entities to enhance compliance and prevention through legislative and regulatory mechanisms, as well as internal control tools and educational initiatives. The analysis concludes with considerations regarding the protection of legal entities from unlawful or unethical actions during criminal proceedings, along with the final conclusions drawn from the study.

Keywords: Corruption, Criminal liability of legal entities.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iv
Abstract.....	vi
Κεφάλαιο 1: Θεωρητικό Υπόβαθρο	
1.1. Εισαγωγή στην ποινική ευθύνη: Έννοια και σκοπός.....	1-3
1.2. Ορισμός και κατηγοριοποίηση των Νομικών Προσώπων και Οντοτήτων.....	3-7
1.3. Έννοια και χαρακτηριστικά της διαφθοράς: ποινικές και εγκληματολογικές προσεγγίσεις.....	8-10
1.4. Η διαφθορά ως διεθνές και διασυνοριακό φαινόμενο.....	10-11
Κεφάλαιο 2: Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων – Θεωρητικές διαστάσεις	
2.1. Η παραδοσιακή ποινική ευθύνη φυσικών προσώπων και τα όρια εφαρμογής της....	11-14
2.2. Θεμελίωση της ποινικής ευθύνης Νομικών Προσώπων. Ανάλυση των Συστημάτων Ευθύνης - Θεσμική Εξέλιξη και Διεθνείς Προσεγγίσεις.....	14-23
2.3. Οι σχετικές νομοθετικές εξελίξεις στην αλλοδαπή.....	23-26
2.4. Η εισαγωγή της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων στην ελληνική έννομη τάξη.....	26-35
Κεφάλαιο 3: Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων - Θεσμικές και Εγκληματολογικές Διαστάσεις	
3.1. Ο ρόλος των οργανισμών στη διάπραξη εγκλημάτων διαφθοράς.....	35-43
3.2. Τα νομικά πρόσωπα ως φορείς εγκληματικής δράσης. Είδη εγκλημάτων, στα οποία εμπλέκονται συχνά τα νομικά πρόσωπα (π.χ. οικονομικά εγκλήματα, περιβαλλοντικά εγκλήματα, διαφθορά).....	43-47
Κεφάλαιο 4: Κυρώσεις και Μέτρα Κατά των Νομικών Προσώπων	
4.1. Είδη κυρώσεων: Ποινικές κυρώσεις, Διοικητικές κυρώσεις, Αστικές κυρώσεις.....	47-49
4.2. Αναγκαία μέτρα πρόληψης και συμμόρφωσης: Μηχανισμοί εσωτερικού ελέγχου και κανονιστικής συμμόρφωσης (compliance). Εκπαίδευση και καλλιέργεια κουλτούρας διαφάνειας.....	50-51
Κεφάλαιο 5: Παρεχόμενες Εγγυήσεις και Δικαιώματα των Νομικών Προσώπων	
5.1. Δικονομικές Εγγυήσεις για την αποτροπή αυθαιρεσίας των αρχών.....	52-53
5.2. Τεκμήριο Αθωότητας και Δικαιώματα υπεράσπισης των Νομικών Προσώπων.....	54-57
5.3. Ο ρόλος της δικαστικής προστασίας και της δίκαιης δίκης.....	57-59
5.4. Η Σχέση της Αρχής της Δίκαιης Δίκης με τις Αποδεικτικές Απαγορεύσεις: Προβληματισμοί και Εφαρμογές διεθνώς στην Ποινική Δίκη.....	59-65
Συμπεράσματα/Επίλογος	65-69
Βιβλιογραφία/Πηγές.....	70-73

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΑΚ: Αστικός Κώδικας.

ΑιτΕκθ: Αιτιολογική Έκθεση

άρ. α.: Άρθρο.

βλ.: Βλέπε.

ΓΕ.Μ.Η.: Γενικό Εμπορικό Μητρώο.

ΓΣ: Γενική Συνέλευση.

ΔΕΕ: Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΔΣ: Διοικητικό Συμβούλιο

Ε.Ε.: Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΕΔΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (USA): United States of America (εμφανίζεται έμμεσα ως Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής).

ΚΠΔ: Κώδικας Ποινικής Δικονομίας.

ΚΠολΔ: Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας.

Ν.: Νόμος.

Ό: όρα

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.

Οδηγία.../ΕΕ: Οδηγία της ΕΕ.

ΠΚ: Ποινικός Κώδικας.

ΣΔΟΕ: Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος.

ΣυνθΛΕΕ: Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΦΕΚ: Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως.

С.Р.: Code Pénal (Γαλλικός Ποινικός Κώδικας).

ΧΘΔΕΕ: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

GRECO: Group of States against Corruption.

Κεφάλαιο 1: Θεωρητικό υπόβαθρο

1.1. Εισαγωγή στην ποινική ευθύνη: Έννοια και σκοπός

Η «ποινική ευθύνη» αναφέρεται στην υποχρέωση του δράστη να υποστεί ποινές (ή κυρώσεις) για πράξεις, που έχουν χαρακτηριστεί ως εγκλήματα από το ποινικό δίκαιο. Η εννοιολογική προσέγγιση λοιπόν της ποινικής ευθύνης, λαμβάνει χώρα με την αξιοποίηση των δύο κεντρικών μεγεθών του ποινικού δικαίου, που δεν είναι άλλα από το «έγκλημα» και την «ποινή». Το ποινικό δίκαιο πάντοτε πραγματεύεται περί εγκλημάτων και ποινών, περιλαμβάνει δηλαδή το σύνολο εκείνων των κανόνων, που ορίζουν αφενός μεν τα αδικήματα, αφετέρου δε τις ποινές αλλά και τους όρους ενεργοποίησης της εν θέματι ευθύνης. Τη σχέση αυτή της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στα δύο παραπάνω μεγέθη, υπογραμμίζει ο συναφής ορισμός του Καθηγητή, κυρ Η. Γάφου, σύμφωνα με τον οποίο, «ποινικό δίκαιο» συνιστά το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν την άσκηση της ποινικής εξουσίας από το κράτος, θεωρούντες την ποινή ως έννομο αποτέλεσμα του εγκλήματος και το ίδιο το έγκλημα ως προϋπόθεση της ποινής.¹

Στον ελληνικό ποινικό κώδικα, το έγκλημα ορίζεται ως «πράξη άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο» (άρ. 14). Ο Καθηγητής Ανδρουλάκης πρεσβεύει ότι, είναι αδύνατο να ορίσουμε το «έγκλημα», λόγω του κινδύνου της ταυτολογίας, εάν δεν οριστεί πρώτα η ποινή. Ως εκ τούτου, η ποινή ανάγεται σε ένα «δεινό» (κακό), που ως τέτοιο επιβάλλεται κατά ενός πολίτη από την Πολιτεία, δυνάμει ορισμένης διαδικασίας κι εν είδει ιδιαίτερης αποδοκιμασίας του από την κρατούσα έννομη τάξη. Με την αντιστοίχιση αυτή του εγκλήματος στην ποινή, καταλήγει λοιπόν ότι, αυτό αποτελεί μία εξωτερική, ανθρώπινη συμπεριφορά, ιδιαίτερα αντικοινωνική, η οποία βάλλει κατά αξίας συστατικής της κοινωνικής συμβίωσης –σύμφωνα με την καθεστηκυία συνταγματική τάξη- με τρόπο ιδιαιτέρως επικίνδυνο και αξιόμειπτο και είναι καταλογιστή στην ενοχή του δράστη αλλά και αξιόποινη, κατ' απόφαση των εκπροσώπων φυσικά της λαϊκής κυριαρχίας.²

Ο εκτεθής ορισμός του εγκλήματος θέτει ως προϋπόθεση μία ανθρώπινη συμπεριφορά, η οποία αποτελεί εξωτερική του ψυχικού κόσμου του δράστη υποκειμένου. Η εν λόγω συμπεριφορά στοιχειοθετεί ένα «κακό» (malum), που κλονίζει τις προϋποθέσεις της κοινωνικής συμβίωσης. Το έγκλημα στρέφεται κατά ενός εννόμου αγαθού, δηλαδή ενός βιοτικού αγαθού, ενός συμφέροντος, είναι δε, η ιδιαίτερη σημασία αυτού του προσβαλλόμενου αγαθού ο λόγος που προστατεύεται από

¹ Γάφος, Η. *Ποινικόν Δίκαιον*, Γενικόν Μέρος Εκδ.Β', Τεύχος Αον: Αθήναι, (1973) σελ.7.

² Ανδρουλάκης, Ν. *Ποινικό Δίκαιο, τόμος Ι Γενικό Μέρος*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ.Αντ.Σάκκουλα, (1991) σελ.54.

το δίκαιο. Και η ιδιαίτερη αυτή σημασία αναγνωρίζεται από το σύνολο ή και από καίριες ομάδες της ίδιας της κρατικής κοινότητας.³ Τα έννομα αγαθά ενδέχεται να είναι φυσικά, όπως λ.χ. η ζωή, η ελευθερία κίνησης στο χώρο, η υγεία κ.ο.κ. («αληθώς φύσει δεδομένα») ή να συνιστούν σχετικές έννοιες που προσδιορίζονται στη βάση νομικών ορισμών, όπως λ.χ. η τιμή κι η περιουσία.⁴ Επιπροσθέτως, διακρίνονται σε ατομικά, όπως είναι για παράδειγμα η ζωή, η ελευθερία, η υγεία, η ιδιοκτησία και σε κοινωνικά, δηλαδή σε εκείνα που ανήκουν σε μία ολότητα, όπως π.χ. η δημόσια τάξη, η απονομή της δικαιοσύνης, η ασφάλεια, το περιβάλλον.⁵

Η αναφορά στη σημασία του εννόμου αγαθού, που αποτελεί μία αναμφισβήτητη δύσκολη προσέγγιση κι εγείρει διαμάχες, είναι κάτι που –ιδίως– οι Γάλλοι απέφυγαν, υποστηρίζοντας μάλιστα ότι, το έγκλημα συνιστά μία πράξη ή παράλειψη, η οποία επιφέρει ιδιαζόντως μεγάλη αναστάτωση της δημόσιας τάξης.⁶

Λόγω της προαναφερθείσας συμπεριφοράς, η «ποινή» επιβάλλεται λοιπόν από την Πολιτεία ως «κακό». Μελετώντας κανείς την ιστορία του ποινικού δικαίου, διαπιστώνει ότι η ποινή εξελίχθηκε βαθμιαία, από εκδίκηση κι αντεκδίκηση μεταξύ ιδιωτών (βεντέτα) σε μία δίκαιη ανταπόδοση δρομολογούμενη από το κράτος, με σκοπό να αποφευχθεί μία πολεμική σύγκρουση όλων με όλους και να διαφυλαχθεί η συνοχή στους κόλπους της οργανωμένης κοινωνίας. Έτσι, η ποινή λαμβάνει δημόσιο χαρακτήρα και αποτελεί μία δημοσίου δικαίου απαξιωτική κρίση.⁷

Εντούτοις, δεν στοιχειοθετούν έγκλημα για το ποινικό δίκαιο οπωσδήποτε όλες οι συμπεριφορές, οι οποίες προσβάλλουν έννομα αγαθά, παρά μόνον εκείνες που εμφανίζουν ιδιάζουσα κοινωνικο-ηθική απαξία. Η Πολιτεία, με το να θεσπίζει και να τιμωρεί ένα έγκλημα, ευθυγραμμίζεται με το ηθικό συναίσθημα του Λαού. Ένας τέτοιος ηθικός τόνος αποτελεί εγγενή ιδιότητα της ποινικής λειτουργίας της Πολιτείας, η οποία επιτελείται και διεκπεραιώνεται μέσα στο αντίστοιχο ηθικό κλίμα της εκάστοτε κοινωνίας.⁸ Συνεπώς, οι διατάξεις του ποινικού δικαίου, που ορίζουν ποια ποινή αντιστοιχεί έναντι συγκεκριμένης συμπεριφοράς, ενσωματώνουν μόνο το «εκδικητικό» κομμάτι του νόμου, ενώ παράλληλα το «απαγορευτικό», που αποτελεί κάποιο κανόνα του φυσικού δικαίου, είναι αυτονόητο και εξυπακούεται. Για παράδειγμα, η ποινική διάταξη περί ανθρωποκτονίας προβλέπει μόνον την

³ Ανδρουλάκης, Ν. *Ποινικό Δίκαιο, τόμος Ι Γενικό Μέρος*, ο.π. σελ.51 & Γάφος, Η. *Ποινικόν Δίκαιον*, Γενικόν Μέρος ο.π. σελ.12.

⁴ Βαθιώτης, Κ. *Στοιχεία ποινικού δικαίου, γενικό μέρος*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, (2007) σελ.6.

⁵ Βαθιώτης, Κ. *Στοιχεία ποινικού δικαίου, γενικό μέρος*, ο.π. σελ.7.

⁶ Gaston, S. - Levasseur, G.- Bouloc, B. *Droit penal general*, 19e edit. Dalloz, (2005) σελ.10.

⁷ Μυλωνόπουλος, Χ. *Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος Ι*, Αθήνα: Εκδ.Σάκκουλας, (2007) σελ. 29-31.

⁸ Μαραγκάκη, Ε. *Ιατρική Δεοντολογία & Ποινικό Δίκαιο*, (2011), σ. 62 = sakkoulas-online.

ποινή, ενώ ο απαγορευτικός κανόνας «ου φονεύσεις» εξυπακούεται. Η ηθική απαγόρευση λογικά προηγείται του δικαϊκού κανόνα.⁹ Η δυναμική -μέσα στο χρόνο- έννοια της ηθικής, αλλά και το γεγονός ότι τούτη διαφοροποιείται κατά τόπους, επεξηγεί άλλωστε τον εξελικτικό χαρακτήρα του δικαίου και τη φύση του αυτή καθεαυτή.¹⁰

Τέλος, στα ανωτέρω εκτέθηκε ότι η έννοια τούτης της ποινής, η συναρτώμενη με την ιδιάζουσα αποδοκιμασία του δράστη για εκείνο το οποίο έπραξε, ευθυγραμμίζεται βέβαια με την ποινή ως ανταπόκριση στο γενόμενο κακό, εντούτοις όχι με τις κυρίαρχες θεωρίες περί προλήψεως. Ο Hirsch υποστηρίζει ότι οι θεωρίες περί προληπτικής λειτουργίας της ποινής δεν πρέπει να θεωρούνται ανταγωνιστικές, αλλά συμπληρωματικές. Για τις σχετικές θεωρίες εξάλλου, η ποινή αποσκοπεί στην προστασία της κοινωνίας. Οι ποινές επίσης πρέπει να είναι δίκαιες, αναλογικές και αποτελεσματικές, συνδυάζοντας στοιχεία τόσο της γενικής (θετικής και αρνητικής), όσο και της ειδικής πρόληψης (σωφρονισμός, εκφοβισμός, εξουδετέρωση). Μία ποινή λοιπόν, αποσκοπούσα στην αποτροπή εκ της τελέσεως εγκλημάτων, δεν χρειάζεται να γίνει αισθητή ως κακό, περαιτέρω δε ούτε να προκαλέσει πόνο. Αλλά, όπως παρατηρεί ο Ανδρουλάκης πάλι, είναι άλλο η έννοια της ποινής κι άλλο ο σκοπός της.¹¹

1.2. Ορισμός και κατηγοριοποίηση των Νομικών Προσώπων και Οντοτήτων

Το δίκαιο αναγνωρίζει το φυσικό πρόσωπο ως θεμελιώδες υποκείμενο στους κανόνες του, εξαιτίας της φυσικής οντότητάς του αλλά και της εγγενούς αξίας του.¹² Αυτό αποτελεί τον κατ' εξοχήν φορέα δικαιωμάτων κι υποχρεώσεων, καταστάσεων κι εννόμων σχέσεων, δηλαδή ικανότητας δικαίου (α. 34 ΑΚ). Ωστόσο, πέραν του φυσικού προσώπου, το δίκαιο αποδέχεται και αναγνωρίζει ως υποκείμενα σε πολλές ρυθμίσεις του αλλά και ως φορείς πολυτοίκιων ικανοτήτων κι ιδιοτήτων και τα μορφώματα, που δεν έχουν φυσική υπόσταση, ήτοι νοητούς οργανισμούς, το υπόβαθρο των οποίων αποτελείται (εξαιρουμένης της μονοπρόσωπης εταιρείας) εκ δύο ή περισσότερων προσώπων, που εν προκειμένω συμφωνούν οικειοθελώς να ενώσουν τις δυνάμεις τους, έτσι ώστε να επιδιώκουν έναν σκοπό κοινό (ενώσεις προσώπων για την επιδίωξη σκοπού, α. 61, 107, 741

⁹ Tzitzis, S. *Les grandes questions de la philosophie pénale*, Buenos books international, Paris, (2007) p. 19.

¹⁰ Bauduin, J-L., Blondeau, D. *Ethique de la mort et droit a la mort*, Presses Universitaires de France, (1993) pp.71-73.

¹¹ Δημάκης, Α. *Η ποινική ευθύνη της εταιρίας* σε: Σύγχρονα Ζητήματα Εταιρικής Ευθύνης: 12ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικών, Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικών, Αθήνα: Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, (2003) σελ. 245.

¹² Άρθρο 6 της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ο.Η.Ε. για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα: «Καθένας όπου και να βρίσκεται, έχει δικαίωμα στην αναγνώριση της νομικής του προσωπικότητας».

ΑΚ).¹³ Η εν λόγω επιδίωξη κοινού σκοπού προαπαιτεί ότι θα καταβληθούν κοινές προσπάθειες και θα αφιερωθούν πόροι, υλικοί και άυλοι (εισφορές).

Αυτές οι ενώσεις αποτελούν άλλοτε -νομικά και λειτουργικά- σύνθετους οργανισμούς, στους οποίους απονέμεται από τον νομοθέτη, υπό προϋποθέσεις, η ιδιότητα του νομικού προσώπου (α. 61 ΑΚ), όπως π.χ. το σωματείο (α. 78 ΑΚ) κι η ανώνυμη εταιρεία (α. 1 παρ. 1 του Ν. 4548/2018), άλλοτε είναι πιο απλές στη δομή τους, καθότι ενδέχεται να εξαντλούνται σε κάποια απλή –μεταξύ των μελών τους- ενοχική συμφωνία, χωρίς να αναφύεται ένας υπερκείμενος οργανισμός, όπως είναι η εταιρεία του Αστικού Κώδικα (α. 741 επόμε. ΑΚ) κι άλλοτε, τέλος, υφίστανται και κινούνται στο ενδιάμεσο νομικό πεδίο των δύο ανωτέρω θεσμών, ως εκ τούτου, αφού ο νόμος δεν προβλέπει κάτι ειδικότερο, διέπονται και τούτες από τις προβλεπόμενες για την εταιρεία διατάξεις (ενώσεις προσώπων, οι οποίες δεν συνιστούν σωματεία, α. 107 παρ. 1 ΑΚ).

Πάντως, ο νόμος δεν απονέμει σε αυτές τις ενώσεις όλες εκείνες τις ιδιότητες κι ικανότητες του φυσικού προσώπου. Το πιο υψηλό επίπεδο νομικής αυτονομίας και αυτάρκειας έναντι των μελών τους, απολαμβάνουν εκείνες οι ενώσεις προσώπων, που διαθέτουν νομική προσωπικότητα και περιουσιακή αυτοτέλεια υψηλού βαθμού, δική τους ικανότητα δικαίου και βούληση, ισοδύναμη με εκείνη των φυσικών προσώπων, εξαιρουμένων ορισμένων εννόμων σχέσεων (π.χ. η συγγένεια, ο γάμος, η υιοθεσία, η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, οι ηθικές εξουσίες του πνευματικού δημιουργού κ.κ.), οι οποίες εξάλλου προσιδιάζουν μονάχα σε φυσικά πρόσωπα (α. 61, 62 ΑΚ). Ένα σκαλοπάτι πιο χαμηλά σε σχέση με τα νομικά πρόσωπα, εντοπίζει κανείς την ενδιάμεση νομική κατηγορία, αναφορικά με τις ενώσεις προσώπων, που δεν διαθέτουν μεν νομική προσωπικότητα, εντούτοις έχουν περιορισμένη ικανότητα δικαίου (αποτελούν δηλ. «οιονεί νομικά πρόσωπα»), όπως λ.χ. οι μη δημοσιευμένες προσωπικές εταιρείες (του α. 251 παρ. 3 εδαφ. β' του Ν. 4072/2012) αλλά επιπλέον κι άλλες ενώσεις προσώπων, η ικανότητα δικαίου των οποίων έχει νομολογιακά¹⁴ αναγνωριστεί, όπως λ.χ. η εμπορική κοινοπραξία,¹⁵ η ένωση συνιδιοκτητών σε πολυκατοικία¹⁶, το

¹³ Κρητικός, Α. στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου2, Αθήνα: Π.Ν.Σάκκουλας, Εισαγ. 61-77 αρ.1 επ. (1979),

¹⁴ Παναγόπουλος, Κ. Τα «οιονεί» νομικά πρόσωπα, Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη, (2016) σελ. 19 επόμε., 25-27, 77 επόμε.

¹⁵ Βλ. ΟΛΑΠ14/2007 ΔΕΕ 2007, 932, ΑΠ1938/2017 ΕΠολΔ2018, 538, ΑΠ1529/2017 Νόμος. Σύμφωνα με την εν λόγω νομολογία, η οποία έχει ως αφητήριο σημείο τη διάταξη του α. 62 εδ. β' ΚΠολΔ, εφόσον έχει απονεμηθεί εκ μέρους του νομοθέτη σε αυτές τις εταιρείες και ενώσεις προσώπων, η ικανότητα να είναι διάδικοι, αυτονόητα τούτες είναι και φορείς των ιδιωτικών υποχρεώσεων και δικαιωμάτων των μελών τους και περαιτέρω, νομιμοποιούνται να ενάγονται και να ενάγουν, αναφορικά με τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα αυτών. Η ικανότητα δικαίου στις κοινοπραξίες αυτές πάντως ερείδεται ευθέως σήμερα στο νόμο κι ειδικότερα στις διατάξεις των α. 293 παρ. 3 και 251 παρ. 3 του Ν. 4072/2012.

¹⁶ ΑΠ 1592/2008 Νόμος.

πολιτικό κόμμα¹⁷ κλπ. Άλλωστε, όχι μόνον τα νομικά και τα οιονεί νομικά πρόσωπα, αλλά κι οι υπόλοιπες ενώσεις προσώπων, οι οποίες στερούνται νομικής προσωπικότητας, προσεγγίζονται από το δίκαιο, από ποικίλες απόψεις, ως οντότητες διακριτές και σχετικά αυθύπαρκτες, σε σχέση με τα μέλη τους, καθότι προσδιορίζονται και εξατομικεύονται με αυτοτελή στοιχεία εξατομίκευσης στις συναλλαγές, όπως λ.χ. με την έδρα τους, με την επωνυμία τους και με τον σκοπό τους.

Περαιτέρω, από την επεξεργασία του μάλλον αορίστου νομοθετικού ορισμού, καθώς και από την ζωτική συνεισφορά όσων έχουν μελετήσει τον θεσμό ειδικά της «νομικής οντότητας»¹⁸, αναφύονται ορισμένα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα, που θα παρατεθούν ακολούθως, με αξιολογική σειρά σπουδαιότητας.

α./ Να μην εντάσσεται στα φυσικά ή στα νομικά πρόσωπα. Αρνητικό προ-απαιτούμενο για την ύπαρξη της νομικής οντότητας συνιστά η έλλειψη της νομικής προσωπικότητας, διότι είτε ρητά αυτή αποκλείεται από τον νομοθέτη σε συγκεκριμένες οντότητες (λ.χ. σε περιπτώσεις ομόρρυθμης εταιρείας, που δεν έχει καταχωριστεί στο Γ.Ε.Μ.Η. η οποία ασκεί εμπορική δραστηριότητα / η περίπτωση της κοινοπραξίας, εφόσον εμφανίζεται σε τρίτους ή καταχωριστεί στο Γ.Ε.Μ.Η. και του αμοιβαίου κεφαλαίου περί ακινήτου περιουσίας α. 2 του Ν.2778/1999), είτε επειδή τούτο προκύπτει εκ του ότι δεν έχουν τηρηθεί οι όροι απόκτησής της.

β./ Να συνιστά ένωση προσώπων (α. 107 ΑΚ) ή περιουσιακή ομάδα¹⁹.

γ./ Ο νομοθέτης να αναγνωρίζει σε αυτή δικαιώματα και/ή να επιβάλλονται υποχρεώσεις.

δ./ Να διαθέτει ίδια περιουσία²⁰. Η συζήτηση, που διατηρείται στην εγχώρια επιστημονική κοινότητα, έχει ως αντικείμενο το ερώτημα εάν η δυνατότητα απόκτησης και διατήρησης περιουσίας είναι αναγκαίος όρος για να καταταγεί ένα μόρφωμα στις νομικές οντότητες²¹.

¹⁷ ΟΛΣΤΕ 4037/1979 ΝοΒ 1980, 1802, ΣΤΕ 1535/2009 Νόμος. Βλ. ωστόσο και την ειδικότερη ρύθμιση στο α. 29 παρ. 6 του Ν. 3023/2002, ως προς την οποία Παναγόπουλο Κ.ο.π. σελ. 136 επόμ.

¹⁸ Θα μπορούσε να προσεγγιστεί ως θεσμός, σύμφωνα με τη θεωρία, εφόσον αναφέρεται σε ένα σύνολο από κανόνες δικαίου, το οποίο διέπει μία ορισμένη κατηγορία εννόμων σχέσεων κι επιπλέον εμφανίζει αυτοτελές ενιαίο πνεύμα αλλά και κοινά χαρακτηριστικά (βλ. Παπαστερίου, Δ. Η. (2020). Αναδάσωση, Με συνοπτικές αναφορές στο ν. 4685/2020 και αναπτύξεις των άρθρων 48 έως 55, Συστηματική ανάλυση και επεξεργασία της νομολογίας. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα.)

¹⁹ Αντωνόπουλος, Β. *Ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα. Ικανότητα να είναι διάδικοι*. ΕΕΔΣΘ3, (1982) σελ. 187 επόμ.

²⁰ Ενδεικτική αναφορά σε συμπλοιοκτησία, σε Ειδικούς Λογαριασμούς καθώς και στην περίπτωση της αστικής εκείνης εταιρείας, που αν και εμφανίζει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά γνωρίσματα, εντούτοις, λόγω του ότι δεν κατέχει ίδια περιουσία, λογίζεται από τους επιστήμονες ότι συνιστά μία απλή μορφή ενοχικής σύμβασης.

²¹ Εκείνοι που ανταποκρίνονται θετικά στον παραπάνω προβληματισμό, επηρεάστηκαν από τη γερμανική θεωρία, η οποία κάνει λόγο περί κοινωνίας «της συνημμένης χειρός» (Gesamthand), μία θωρία που γενικά δεν είναι αποδεκτή από την ελληνική επιστήμη, καθώς σε αυτό το θέμα, οι δύο αυτές έννομες τάξεις εκκινούν από διαφορετικό σημείο και στοχεύουν σε ρύθμιση ανόμοιων καταστάσεων.

ε./ Να επιδιώκει έναν –κερδοσκοπικό ή μη, αλλά πάντως- ορισμένο σκοπό (α. 62 παρ. β' ΚΠολΔ).

στ./ Να διαθέτει –στοιχειώδη έστω- εταιρική οργάνωση, την οποία αναδεικνύουν η πρόβλεψη έδρας, επωνυμίας, αλλά και ρυθμίσεων αναφορικά με τη διαχείριση/διοίκησή της.

ζ./ Να έχει νομική αυτοτέλεια και ανεξαρτησία.

Για να χαρακτηριστεί ένα μόρφωμα ως νομική οντότητα, αρκεί να πληρούται η αρνητική προϋπόθεση και οι δύο πρώτες θετικές, και όχι απαραίτητα σωρευτικά όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά γνωρίσματα, λαμβανομένου υπόψη ότι άπαντα τα ανωτέρω δεν είναι ισοβαρή σε αξία κι έχουν παρατεθεί κατά φθίνουσα σημασία.

Επανερχόμενοι στη φύση του νομικού προσώπου ειδικότερα, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι, παραμένει επί μακρό χρόνο ένα ιδιαίτερα αμφισβητούμενο ζήτημα στο θεωρητικό πεδίο του δικαίου, το οποίο συνδέθηκε ήδη από τον 19^ο αιώνα με το πολιτικό αίτημα να χειραφετηθεί η οικονομία κι η κοινωνία από το κράτος, ενώ κατά τον 20^ο αιώνα, αξιοποιήθηκε κι ως εργαλείο επιβολής ισχύος κατά των ίδιων των μελών των νομικών προσώπων.²²

Αναφορικά με την πρόσληψη του θεσμού της νομικής προσωπικότητας, κατά τη σημερινή προσέγγιση από όλες τις τρέχουσες έννομες τάξεις, επικρατούν δύο θεωρίες, οι οποίες επιχείρησαν αφενός μεν να αναζητήσουν την μάλλον κοινωνιολογική ουσία του ίδιου του νομικού προσώπου, αφετέρου δε να αποδώσουν τους όρους, με τους οποίους δύναται ο νομοθέτης να απονείμει την ικανότητα δικαίου σε ορισμένες ενώσεις προσώπων. Καίρια πτυχή κι αναγκαίο παρακολούθημα των εν θέματι θεωριών υπήρξε, εν συνεχεία, η διερεύνηση για το εάν το νομικό πρόσωπο –πέραν της ικανότητας δικαίου- διαθέτει επίσης κι αυτοτελή ικανότητα βουλήσεως (δηλ. δικαιοπρακτική ικανότητα).

Αρχικά, κατά τη θεωρία του πλάσματος δικαίου, του υποστηρικτή της ρωμαϊκής παράδοσης Friedrich Carl von Savigny²³, η νομική προσωπικότητα σε ενώσεις προσώπων ιδιωτικού δικαίου συνιστά μία παραχώρηση ικανότητας δικαίου, κατόπιν κρατικής πράξης, εκδιδόμενης κατά διακριτική ευχέρεια, προς επίτευξη μάλλον δικαιοτεχνικών στόχων, με αποδέκτριες ενώσεις προσώπων, οι οποίες διαθέτουν «τεχνητή», άλλως δε «αυθαίρετη ύπαρξη». Εντούτοις, αυτή η ικανότητα, λόγω της έλλειψης υποκείμενου οργανισμού που διαθέτει πραγματική σκέψη και βούληση, δεν εξοπλίζεται και με αυτοτελή ικανότητα βούλησης. Υπό την έννοια τούτη, τα νομικά

²²Karsten Schmidt, *Gesellschaftsrecht*, Publisher, C. Heymann, § 8 I 1 (2002).

²³Παπαχρίστου, Α.Κ. *Στοιχεία για μία κριτική θεώρηση της Ιστορικής Σχολής του Δικαίου, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (β' και γ' τετράμηνο 1977), σελ. 227 επόμ.

πρόσωπα (κι οι δικαιοπρακτικά ανίκανοι, άλλωστε), δικαιοπρακτούν δια μέσου νομίμων αντιπροσώπων (θεωρία περί αντιπροσώπευσης).

Από την άλλη, η θεωρία περί πραγματικής συλλογικής προσωπικότητας του Otto von Gierke²⁴ προσεγγίζει τον υποκείμενο οργανισμό του νομικού προσώπου ως αληθινό, κι όχι ως επινοημένο από τον νομοθέτη. Από κοινωνιολογικής άποψης, πρόκειται για πραγματικό συλλογικό οργανισμό, δίχως βέβαια φυσική υπόσταση (σαν εκείνη του ανθρώπου), τον οποίο, τόσο ο νομοθέτης, όσο κι η νομολογία, δεσμεύεται να αναγνωρίζει, καθότι αυτή η αναγνώριση επιτάσσεται από το αντικειμενικό ή το βάσει πραγματικών δεδομένων δίκαιο (π.χ. από τον εθιμικό κανόνα). Έτσι, ως κοινωνικά αληθινός οργανισμός, το υφιστάμενο προσωπικό υπόβαθρο των νομικών προσώπων, διαθέτει δική του βούληση, η οποία διαμορφώνεται και δηλώνεται δια μέσου των οργάνων τους, που δεν συνιστούν αντιπροσώπους (τρίτους δηλαδή), αλλά κομμάτι αυτού του οργανισμού (οργανική θεωρία). Από αυτή την οπτική γωνία, διαθέτει ίδια δικαιοπρακτική κι αδικοπρακτική ικανότητα (για τον ελληνικό αστικό κώδικα, βλ. α. 70, 71), δηλαδή ικανότητες που πραγματώνονται με αναγωγή σε ειδικές επιταγές εταιρικού δικαίου κι όχι δυνάμει του δικαίου περί αντιπροσώπευσης.

Αν και το στοιχείο του ανθρωπομορφισμού αποδόθηκε αδικαιολόγητα στη θεωρία του Otto von Gierke περί πραγματικής συλλογικής προσωπικότητας, ωστόσο η επιχειρούμενη επεξεργασία της φύσεως της νομικής προσωπικότητας συνιστά ένα σπουδαίο διανοητικό κατόρθωμα της νεωτερικότητας²⁵, το οποίο συνετέλεσε αποφασιστικά στο σχηματισμό ενός οικουμενικού δικαϊκού θεσμού, με σύγχρονη φυσιογνωμία. Αλλά κι η προσέγγιση του Friedrich Carl von Savigny, καθόλου δεν πρυτάνευσε μεταξύ άλλων, όχι μονάχα επειδή υποτιμήθηκε και παρανοήθηκε²⁶ σε μεγάλο βαθμό, παρόλο που συνέβαλε σημαντικά στο να διατυπωθούν οι αρχές για τους όρους απόκτησης της νομικής προσωπικότητας (η σχετική ευχέρεια για την διατύπωση των οποίων, ερείδεται στη βούληση του νομοθέτη ή ανάγεται στο θετικό δίκαιο), αλλά και λόγω του χωρισμού ανάμεσα στο ίδιο το νομικό πρόσωπο και στα μέλη αυτού²⁷.

²⁴ Αρχανιωτάκης, Γ. *Η ευθύνη του νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., (1989) σελ. 77-79.

²⁵ Karsten Schmidt, *Gesellschaftsrecht*, Publisher, C. Heymann, § 8 II 3 (2002).

²⁶ Flume, W. *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts I, Die Juristische Person*, (1983) σελ. 3 επόμ.

²⁷ Kleindiek, D. *Deliktshaftung und juristische Person: Zugleich zur Eigenhaftung von Unternehmensleitern*. Tübingen: Mohr Siebeck, (1997) σελ. 152 επόμ. και 156 επόμ. και ιδίως σελ. 155.

1.3. Έννοια και χαρακτηριστικά της διαφθοράς: ποινικές και εγκληματολογικές προσεγγίσεις

Η εξεύρεση του ορισμού, που θα είναι σε θέση να αποδώσει το εννοιολογικό περιεχόμενο και συνάμα τις ίδιες τις διαστάσεις της διαφθοράς, παρέχει αντικείμενο έρευνας όχι μόνο στην επιστημονική κοινότητα αλλά και στον ΟΗΕ, στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στα όργανα της Ε.Ε. Αξιοποιώντας τις ανάλογες πηγές, θα μπορούσε κανείς να πει ότι, στη διαφθορά οδηγεί η δωροδοκία, ο χρηματισμός και κάθε επιπλέον προσφορά παρανόμων ανταλλαγμάτων ή αμοιβών έναντι προσώπων, στα οποία έχουν ανατεθεί συγκεκριμένες αρμοδιότητες δημόσιας διοίκησης, δικαστικής εξουσίας, κυβερνητικής πολιτικής ή κι υπηρεσίες στον ιδιωτικό τομέα. Στη διαφθορά οδηγεί επίσης η αποδοχή χρημάτων, αλλά κι έτερων αγαθών, ως αντάλλαγμα για συγκεκριμένες εξυπηρετήσεις.

Είναι βέβαιο ότι, η πολυπλοκότητα κι η ευρύτητα του συγκεκριμένου φαινομένου ενεργοποίησαν το έντονο ενδιαφέρον του ΟΗΕ και κατέληξαν σε επανειλημμένες συστάσεις έναντι των κρατών-μελών, προκειμένου να επανεξεταστεί η ποινική νομοθεσία τους και να καλυφθούν πλήρως όλες οι περιπτώσεις διαφθοράς. Εντούτοις, το ποινικό δίκαιο κινείται πάντα εντός καθορισμένων ορίων και τούτο προϋποθέτει τον σαφή προσδιορισμό της έννοιας της διαφθοράς, ανεξαρτήτως των ανησυχητικών διαστάσεών της. Η διαφθορά δεν εξομοιώνεται με τη δωροδοκία, τη δωροληψία ή την εκβίαση. Την αντιμετώπιση αυτή, τη συναντάμε στον γαλλικό ποινικό κώδικα, εντός του οποίου το άρθρο στο οποίο τυποποιείται η άδικη πράξη της δωροδοκίας, φέρει τον τίτλο «διαφθορά» (art.324-11, 433-1 ar.n C.P. “corruption”). Ανάλογη αντιμετώπιση συναντάμε και στο Corpus Juris, δηλαδή στο σχέδιο με τις ποινικές διατάξεις περί προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ε.Ε. Το άρθρο 3 του εν λόγω σχεδίου, ομοίως φέρει τον τίτλο «διαφθορά». Εν τέλει, και αυτό το άρθρο αποτυπώνει τη νομοτυπική μορφή των οικείων εγκλημάτων της δωροληψίας, δωροδοκίας, της παράβασης καθήκοντος και της κατάχρησης εξουσίας.

Προσεγγίζοντας εννοιολογικά τη διαφθορά, υποστηρίζεται ότι αυτή περιγράφει μία ψυχική, ηθική θα έλεγε κανείς στάση και συμπεριφορά, κι όχι κάποια ορισμένη υλική πράξη, η οποία γίνεται αντιληπτή στον εξωτερικό κόσμο. Δηλαδή, περιγράφει έναν ορισμένο τύπο φρονήματος, ο οποίος ανεξαρτήτως του εάν αποκλίνει κοινωνικά κι έτσι καθίσταται κατακριτέος, αδυνατεί να αποτελέσει παρόλαυτά αντικείμενο ποινικής τυποποίησης. Ως εκ τούτου και αναφορικά με την ελληνική τουλάχιστον έννομη τάξη, εφόσον το ποινικό ενδιαφέρον κινείται εντός των ορίων του συστήματος του αντικειμενικού αδίκου, δεσμεύεται να σταματήσει εδώ.

Άλλωστε, αποτελεί κοινό τόπο ότι, στην περίμετρο της ποινικής τυποποίησης και της καταστολής, σημείο ενδιαφέροντος αποτελούν εκείνες οι πράξεις, που προσβάλλουν ορισμένα έννομα αγαθά, τελούμενες εκ μέρους είτε εγκληματικών οργανώσεων, είτε μεμονωμένων δραστών. Έννοιες, που δεν περιγράφουν ορισμένη πράξη, όπως το εξ αντικειμένου σύστημα αδίκου επιτάσσει και οι οποίες άπτονται του πεδίου της ηθικής και του φρονήματος, δεν δύνανται να αποτελέσουν το βάθρο για τη θεμελίωση διατάξεων Ποινικού Κώδικα. Η προσβολή σε βάρος επιμέρους εννόμων αγαθών, π.χ. κρατικών περιουσιακών δικαιωμάτων, της υπηρεσίας, της ιδιοκτησίας κ.ο.κ. έχει ήδη τυποποιηθεί από τις συναφείς διατάξεις στον Ποινικό Κώδικα και τους ειδικούς ποινικούς νόμους. Οι εν λόγω διατάξεις, συνδυαστικά και με διακεκριμένες περιπτώσεις για την κατ' επάγγελμα και την κατά συνήθεια τέλεση, είναι επαρκείς. Εν πάση περιπτώσει, μία αυτοτελής τυποποίηση του φαινομένου της διαφθοράς, θα συνιστούσε ρωγμή στο ποινικό σύστημά μας.

Αναμφίβολα δε, η διαφθορά αποτελεί ένα από τα εργαλεία που χρησιμοποιεί πλέον το οργανωμένο έγκλημα, για να επιτύχει τους στόχους του, ως εκ τούτου ενσωματώνεται και αυτή στην ευρύτερη μελέτη του, αφού στοιχειοθετεί ένα κομμάτι της δραστηριότητάς του. Η οργανωμένη εγκληματικότητα παρέχει μία νέα –ποιοτικά- μορφή εγκληματικότητας. Αναφορικά με την αντεγκληματική πολιτική ιδιαίτερα, η ανασφάλεια που προκαλεί η δράση των εγκληματικών οργανώσεων δεν είναι εφικτό να αντιμετωπιστεί δι' αποσπασματικής επέκτασης της ποινικής τυποποίησης σε προστάδιο της διαδρομής του εγκλήματος, ήτοι της τιμωρίας του φρονήματος, ή δια μίας ανέλεγκτης διευρύνσεως του αξιοποίνου αλλά και καταστρατηγήσεως των αρχών περί ατομικών δικαιωμάτων και κράτους δικαίου. Αντιθέτως, θα χρειαστεί να δοθεί έμφαση στο να ληφθούν μέτρα κατάλληλης υποδομής στο χώρο της Δημόσιας Διοίκησης, προκειμένου να εξέλθουν στην επιφάνεια τα περιστατικά της διαφθοράς και της εκμετάλλευσης από το οργανωμένο έγκλημα των δημοσίων λειτουργιών. Τέτοια μέτρα, που προτείνονται ενδεικτικά ακόμη και από τον ΟΗΕ κι έχουν μάλιστα ενσωματωθεί σε σχετικά ψηφίσματα και πρακτικά του, είναι η ενίσχυση της Εισαγγελίας και της Αστυνομίας με προσωπικό εξειδικευμένο και με σύγχρονα τεχνολογικά μέσα, η συνεργασία ανάμεσα στα Κράτη-Μέλη για ανταλλαγή πληροφοριών, η διασφάλιση της διαφάνειας στις τραπεζικές συναλλαγές, η παροχή της δυνατότητας για εύκολη πρόσβαση των πολιτών στη δημόσια διοίκηση, ώστε να καταγγείλουν περιπτώσεις διαφθοράς, ειδικά όταν αυτές συνδέονται με το οργανωμένο έγκλημα.²⁸

²⁸ Παπαϊωάννου, Ε. *Η διαφθορά και το οργανωμένο έγκλημα* στο «Το οργανωμένο έγκλημα από τη σκοπιά του ποινικού δικαίου», Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, Αθήνα: Εκδόσεις Π.Ν.Σάκκουλας, (2000) σελ. 239-241.

Περαιτέρω, αντλώντας θεωρητικά εργαλεία από τη δομο-λειτουργική προσέγγιση του φαινομένου και την κριτική εγκληματολογία, θα έλεγε κανείς ότι στη βαθύτερη κατανόηση και στην ανάπτυξη των διαφορετικών πτυχών του ορισμού του, βοήθησε η χρήση τριών βασικών εννοιών, που πρώτοι χρησιμοποίησαν οι μελετητές του οργανωσιακού εγκλήματος: στόχοι, ευκαιρίες και κοινωνικός έλεγχος! Αναφορικά με τους στόχους, το κυνήγι του κέρδους ενδέχεται να οδηγήσει σε πρακτικές και πολιτικές επιβλαβείς για καταναλωτές κι υπαλλήλους, σύμφωνα με τα πορίσματα των Ε.Γκρος, Μπαρνέτ και Μιχαλόφσκι. Παράλληλα δε, πολλαπλασιάζονται οι ευκαιρίες διάπραξης, λόγω του ελλιπούς κοινωνικού ελέγχου ή και της παντελούς απουσίας του, που απορρέει από τη σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ ελεγκτή κι ελεγχόμενου ή κι από την αυτονομία εκάστου έναντι αλλήλου. Και σε τούτη την περίπτωση, όπως έχει αναδείξει η Βόαν, ξεδιπλώνεται μία κανονικοποίηση της ίδιας της παρέκκλισης, αφού πρόκειται για μία αρκετά συνηθισμένη κατάσταση ρουτίνας.

Όλα τα ανωτέρω, συναποτελούν ουσιαστικά την ενοποιημένη θεωρία περί κρατικού – επιχειρηματικού εγκλήματος, την οποία εισήγαγαν το 1990 οι Κράμερ και Μιχαλόφσκι, κι επαναδιατύπωσαν το 1998 οι Κράμερ και Κάουζλαριτς. Η θεωρία αυτή επιχειρεί να συνδυάσει τη θεωρία του Σάδερλαντ για τον διαφορικό συγχρωτισμό σε ατομικό επίπεδο δράσης, την οργανωσιακή περαιτέρω θεωρία, καθώς και τη θεωρία περί ανομίας ως προς το εταιρικό έγκλημα σε επίπεδο φορέα-θεσμού δράσης και τέλος την εγκληματογόνο δύναμη του καπιταλισμού σε δομικό επίπεδο. Κατά την εκτεθείσα βασική θεωρία, απαιτούνται τρεις καταλύτες, προκειμένου να επιτευχθεί ένα ανάλογο έγκλημα. Ο πρώτος έχει να κάνει με την στοχοπροσήλωση του ατόμου στην περίμετρο του φορέα, ο οποίος ελέγχει τις επιδόσεις μέσω αξιολόγησης, εντός μίας ευρύτερης κουλτούρας αποτελεσματικότητας. Ο δεύτερος συνιστά μία κοινωνία, στην οποία τα νόμιμα μέσα σπανίζουν σε σχέση με τους επιδιωκόμενους στόχους. Ο τρίτος καταλύτης είναι το ερώτημα εάν υφίσταται και υπό ποια μορφή ο κοινωνικός έλεγχος στα προηγούμενα ως άνω επίπεδα.²⁹

1.4. Η διαφθορά ως διεθνές και διασυνοριακό φαινόμενο

Η Ειδική Επιτροπή για την οργανωμένη εγκληματικότητα, τη διαφθορά, καθώς και τη νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, στις 3.12.2012, έχουσα λάβει σοβαρά

²⁹ Γεωργούλας, Σ. Από το έγκλημα του λευκού κολλάρου στο κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα στο «Βιδάλη Σ., Κουλούρης Ν., Παπαχαράλαμπος Χ., Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα», Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, (2019) σελ. 48-49.

υπόψη ότι, το φαινόμενο της διαφθοράς συνιστά καίριο εμπόδιο για την παραγωγική λειτουργία της δημόσιας διοίκησης, καθώς αποθαρρύνει τους επενδυτές, καθυστερεί τις εμπορικές συναλλαγές, νοθεύει τη λειτουργία της εγχώριας αγοράς και το θεμιτό ανταγωνισμό ανάμεσα στις επιχειρήσεις, σπαταλά τα ενεργειακά αποθέματα του παραγωγικού συστήματος και διακυβεύει την οικονομική ανάπτυξη, στοχεύει με νέα μέτρα να διαχειριστεί το θέμα της διαφθοράς και τον αντίκτυπο που αυτή έχει στο επίπεδο των κρατών-μελών αλλά και της Ε.Ε. και να θεσπίσει αποτελεσματικότερες νομοθετικές λύσεις, εκτιμώντας ότι καθίσταται επιτακτική η ευρωπαϊκή παρέμβαση για την ουσιαστική καταπολέμηση του φαινομένου.

Η εκτίμηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι ότι το κόστος του φαινομένου της διαφθοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση αγγίζει περίπου το ύψος των 120 δισεκατομμυρίων ευρώ ετησίως, άλλως δε, στο 1,1% ποσοστό του ΑΕΠ της Ε.Ε. Σε διεθνές επίπεδο, κατά τις εκτιμήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, που κάθε άλλο παρά καθησυχαστικές είναι, το κόστος της διαφθοράς ανέρχεται περίπου στα 1000 δισεκατομμύρια δολάρια, περίπου δηλαδή 770 δισεκατομμύρια ευρώ.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ειδικών, η αξιολόγηση του φαινομένου της διαφθοράς μπορεί αρχικά να πραγματοποιηθεί, συγκεντρώνοντας τις άμεσες μαρτυρίες και τις απόψεις των κύριων ενδιαφερομένων μερών (δημόσιοι λειτουργοί, επιχειρήσεις, ιδιώτες, ΜΚΟ κ.ο.κ.) κι εν συνεχεία, διερευνώντας τις πρακτικές και τις ιδιαιτερότητες των θεσμικών οργάνων ενός κράτους (συστημικές τάσεις ή ευκαιρίες προς διαφθορά, πρακτικές στο πεδίο της διαδικασίας ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων, διαφάνεια των προϋπολογισμών κλπ.)³⁰

Κεφάλαιο 2: Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων – Θεωρητικές διαστάσεις

2.1. Η παραδοσιακή ποινική ευθύνη φυσικών προσώπων και τα όρια εφαρμογής της

Ο Ανδρουλάκης εξηγεί ότι η ποινική ευθύνη προϋποθέτει την ύπαρξη μίας πράξης, που αποδίδεται σε φυσικό πρόσωπο, το οποίο ενεργεί με υπαιτιότητα. Η πράξη δηλαδή είναι ο πυρήνας του ποινικού αδικήματος και καθιστά τον δράστη υπόλογο. Η έννοια της πράξης, όπως την αναλύει [ανθρώπινη συμπεριφορά, η οποία μπορεί να λάβει τη μορφή θετικής ενέργειας, (π.χ. επίθεση) ή

³⁰ Βενετσανοπούλου, Μ. - Ράππη, Ν. *Αντιμετώπιση της διαφθοράς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Θεσμοθέτηση Εθνικού Συντονιστή στην Ελλάδα για τη διαφθορά*, σε ΕΔΕ 19/2013, σελ. 55.

παράλειψης (π.χ. αμέλεια εκπλήρωσης νομικής υποχρέωσης)], δεν ταυτίζεται από την αρχή με την έννοια της άδικης πράξης, αν και συνδέεται άμεσα με αυτήν στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου.³¹

Περαιτέρω, οποιαδήποτε άδικη –αρχικά και τελικά- πράξη δεν είναι και αξιόποινη. Για να αποτελέσει αυτή «πλήρες έγκλημα», απαιτείται επιπροσθέτως και καταλογισμός σε ενοχή. Στο ελληνικό ποινικό σύστημα, όπως και σε κάθε σύγχρονο και φιλελεύθερο ποινικό σύστημα, έχει γίνει δεκτό ότι, προϋπόθεση της ποινής αποτελεί μία άδικη πράξη. Ως εκ τούτου, και η υποκειμενική προϋπόθεση του ίδιου του εγκλήματος και της ποινής θα χρειαστεί να ερευνηθεί σε συνάρτηση με την πράξη αυτή.

Με βάση τα παραπάνω, αντιλαμβάνεται κανείς ότι, οι δύο όροι που αξιοποιούνται για τη στοιχειοθέτηση της υποκειμενικής ευθύνης (καταλογισμός – ενοχή) είναι εξίσου χρήσιμοι. Η ενοχή αποτελεί το αντικείμενο μίας κρίσης, μίας μομφής κι αναφέρεται στην ψυχική στάση του δρώντος υποκειμένου. Η ρηματική διατύπωσή της είναι μέση: το εν λόγω υποκείμενο ενέχεται. Ο καταλογισμός –από την άλλη- εκφράζει κάτι διαφορετικό. Μία αξιολόγηση εκ μέρους του κρίνοντος ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει ενοχή. Πρόκειται για μία μομφή κι η ρηματική διατύπωσή της γίνεται σε ενεργητική φωνή: και για να αξιοποιήσουμε την αρχαία γλώσσα, λέμε ότι «καταλογίζεται τινί τι». Το υποκείμενο του καταλογισμού αυτού στη δίκη συνιστά ο δικαστής, το αντικείμενο είναι η ενοχή του δράστη και το τελικό προϊόν είναι η ποινή.

Η αυτή εννοιολογική διάκριση όμως καταδεικνύει ότι, ο χρησιμοποιούμενος όρος «ικανότητα για καταλογισμό», που επιστρατεύεται ακόμη και σήμερα για να αποδώσει τα βιολογικά συστατικά του καταλογισμού, καθίσταται τελικά γλωσσικά άστοχος. Γενικά ο καταλογισμός φέρει ως υποκείμενό του το νομοθέτη και ειδικά, τον δικαστή. Κατά συνέπεια, η εν λόγω ικανότητα –συντακτικά τουλάχιστον- δεν θα μπορούσε να αναφέρεται παρά μόνο σε αυτούς τους λειτουργούς (εκείνοι είναι ικανοί για να καταλογίζουν ευθύνη) κι όχι στους ίδιους τους κατηγορούμενους. Είναι λοιπόν προτιμότερο να γίνεται αναφορά στη «δεκτικότητα καταλογισμού». Με αυτόν τον όρο, νοείται πως η προσωπικότητα του δράστη –κατά το χρόνο της πράξης- διέθετε και εξεδήλωσε εκείνα τα χαρακτηριστικά, τα οποία επιτρέπουν να αναγνωριστεί η ενοχή και να αποδοθεί η ποινική μομφή.

Κατά τη βαθμιαία διαμόρφωση της Αθηναϊκής δημοκρατίας κι εν γένει των κοινωνιών, με έρεισμα το κριτήριο του «κοινού τόπου», αναφύονται οι όροι της ατομικής ποινικής ευθύνης. Φυσικά είναι αυτονόητο ότι αυτές οι ιστορικές εξελίξεις δεν αλλάζουν άρδην τα πράγματα: εξακολουθούν να

³¹ Ανδρουλάκης, Ν. Γενικό μέρος του ποινικού δικαίου. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, (1998) σελ. 57-62.

διατηρούνται πάντα ισχυρές οι επιβιώσεις παλαιότερων θεσμών και τούτο καθιστά το εν λόγω πεδίο ιδιαζόντως περίπλοκο. Αυτό που αναδρομικά μπορεί να ανιχνευθεί, είναι ορισμένες γενικές γραμμές.

Έτσι, μπορούμε να ιχνηλατήσουμε το μόρφωμα της ενοχής να μεταβάλλεται στην ιστορία, ως εξής: στις προ-νεωτερικές περιόδους, παρατηρούμε την υποκειμενική ευθύνη να εξαρτάται κατά κύριο λόγο από ιδιότητες συλλογικές-φυλετικές, ενώ στις κοινωνίες του «κοινού τόπου» και σίγουρα σε νεότερους χρόνους, οι αναζητήσεις στρέφονται σε ένα εξατομικευμένο και εκδηλωμένο με πράξη δείγμα ενοχής. Η τελευταία αυτή αντίληψη είναι διάχυτη και στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο της χώρας μας, κυρίως μετά την επανάσταση το 1821, ως αποκύημα του φιλελευθερισμού.

Πάντως, στις αρχές της νέας χιλιετίας, στη «μετα-νεωτερική» περίοδο της παγκοσμιοποίησης των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων, αλλά και των δικτύων, διακρίνει κανείς ήδη μία νέα τάση: η έννοια της ενοχής αρχίζει και διευρύνεται. Η αξία του «προφίλ» του δράστη μίας άδικης πράξης σταδιακά αναβαθμίζεται, συνάγεται δόλος μονάχα από γνωστικά δεδομένα (προφανώς ο δράστης γνώριζε, επομένως ήθελε), αναγνωρίζεται η ποινική ευθύνη σε νομικά πρόσωπα, εγκαταλείπεται η οριοθέτηση της αναλογικότητας ανάμεσα στην ευθύνη και στην ποινή κι αντιμετωπίζεται με μέτρα δυσμενή ο απλός «ύποπτος» (ενοχοποιείται). Σε επίπεδο διαδικαστικό, αυτό υπογραμμίζει ότι επιχειρησιακά το κέντρο βάρους του ποινικο-κατασταλτικού συστήματος μετακινείται πρακτικά προς το πεδίο της αστυνομικής δραστηριότητας. Η τελευταία επιβλέπει και εμπλέκει, σε αρμονία με την αποστολή της, αρκετά άτομα στους διενεργούμενους ελέγχους της, παρόλο που φυσικά από το φίλτρο της ποινικής δικαιοσύνης τελικά περνούν λίγοι.

Γίνεται φανερό ότι, αυτό το κανονιστικό-δεοντολογικό θεωρητικό πλαίσιο διευκολύνει την άσκηση μίας νέας αντεγκληματικής πολιτικής, καθόσον παρέχει την ευελιξία στην ποινική εξουσία να καθορίζει με ελαστικά κριτήρια τις προληπτικές σκοπιμότητές της και τις κρίσεις της για τους ενόχους. Θεωρείται «ένοχος» εκείνος, ο οποίος κρίνεται ως τέτοιος από το ποινικό σύστημα. Για την ίδια αιτία, οι κανονιστικές αντιλήψεις διευκολύνουν μία διευρυμένη σύλληψη της ενοχής. Αντιστρόφως, δυσχεραίνουν την προσπάθεια να υπερασπιστεί ο κατηγορούμενος τον εαυτό του δια της αναγωγής σε αισθητά γεγονότα και σε αποδείξεις.³² Εντούτοις, όπως αναφέρει και ο καθηγητής Χουλιάρης, στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού και κοινωνικού κράτους δικαίου, η αντεγκληματική πολιτική πρέπει να βασίζεται στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αυτό σημαίνει ότι η κύρια στρατηγική πρέπει να επικεντρώνεται στη λήψη κοινωνικών μέτρων για την κάλυψη

³² Παρασκευόπουλος, Ν. Ουσιαστικός χαρακτήρας της ενοχής. Αναφορά στην πράξη και στο φρόνημα, σε: «Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου, 2^η έκδ.», Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, (2020) σελ. 193-203.

ανθρώπινων αναγκών και την ενίσχυση των δικαιωμάτων, ιδίως για τις πιο ευάλωτες ομάδες. Η ποινική πολιτική πρέπει να χρησιμοποιείται επικουρικά, με μέτρο και μόνο όταν είναι απολύτως απαραίτητο, στο πλαίσιο του ποινικού εγγυητισμού και υπό την κριτική αξιολόγηση της εγκληματολογικής επιστήμης.³³

2.2. Θεμελίωση της ποινικής ευθύνης Νομικών Προσώπων. Ανάλυση των Συστημάτων Ευθύνης - Θεσμική Εξέλιξη και Διεθνείς Προσεγγίσεις

Ως προς τα νομικά πρόσωπα και τη σε βάρος τους θεμελίωση ποινικής ευθύνης, εγείρεται αναπόφευκτα ένα καίριο ερώτημα: Ποια είναι εκείνα τα φυσικά πρόσωπα, των οποίων η εξωτερικευμένη συμπεριφορά πρόκειται να καταλογιστεί στο νομικό πρόσωπο, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η ποινική ευθύνη του τελευταίου; Πριν απαντηθεί το εν λόγω ερώτημα, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι, ενάντια στην αναγνώριση της ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου προβάλλονται και ποινικο-δογματικές δυσχέρειες, με κεντρικό άξονα τα επιχειρήματα ότι, το είδος αυτό της ευθύνης προσκρούει στην έννοια της πράξης, καθόσον ένα νομικό πρόσωπο δεν πράττει, προσκρούει περαιτέρω στη σημασία του καταλογισμού, εφόσον το νομικό πρόσωπο δεν είναι ικανό να πράξει καταλογιστά κι εν τέλει, προσκρούει στο εννοιολογικό περιεχόμενο της ίδιας της ποινής, αφού το νομικό πρόσωπο δεν είναι δεκτικό ποινής. Μια πρώτη προσέγγιση των βασικών σχημάτων ευθύνης που άρχισαν να ακολουθούνται διεθνώς, ενδέχεται να αποκαλύψει τις εγγενείς αντιφάσεις ή αδυναμίες τους, ταυτόχρονα όμως θα προσφέρει μια βάση για την αξιολόγηση ή τη διαμόρφωση προτάσεων μεταρρύθμισης.

Σύμφωνα με την άποψη που υιοθετήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, σε ομοσπονδιακό επίπεδο και μάλιστα από την έκδοση της απόφασης «New York Central and Hudson River Railroad Company» κι εφεξής, την ποινική ευθύνη στοιχειοθετεί η συμπεριφορά κάθε δράστη (αξιωματούχου, απλού υπαλλήλου ή προστεθέντος εν γένει), ο οποίος -πράττοντας μέσα στην περίμετρο της αρμοδιότητάς του- παραβιάζει την ποινική νομοθεσία, με στόχο τον προσπορισμό οφέλους υπέρ του νομικού προσώπου. Αυτή η άποψη καλείται «θεωρία περί αντιπροσωπευτικής ευθύνης» (“vicarious liability”) και εφαρμόζει κατ’ ουσίαν τον κανόνα περί αστικής ευθύνης του προστήσαντος (“respondeat superior”) και στο Ποινικό Δίκαιο.

³³ Χουλιάρας, Α. *Ποινική Εξουσία, Αντεγκληματική Πολιτική και τα Πολιτισμικά τους Συγκείμενα*, 2024, σ. 110 = sakkoulas-online.

Κατά μία άλλη άποψη, που υιοθετήθηκε στην Αγγλία, στα κράτη της βρετανικής κοινοπολιτείας, καθώς και σε αρκετές από τις Αμερικάνικες Πολιτείες, γίνεται μεν αποδεκτή η αντιπροσωπευτική ευθύνη της επιχείρησης, αλλά μόνο σε εγκλήματα αντικειμενικής ευθύνης (“strict liability offences”). Περαιτέρω, για τα εγκλήματα εκείνα, που προαπαιτούν υπαιτιότητα του δράστη (“mens rea”) – κατά το συμβαίνον με όλα τα κλασικά εγκλήματα, από τα θεμέλια ήδη του ποινικού δικαίου- προκειμένου η επιχείρηση να είναι ποινικώς υπόλογη, τότε το έγκλημα θα πρέπει να τελείται κι η υπαιτιότητα να υφίσταται στα πρόσωπα των διευθυντικών στελεχών της ή των ανώτερων αξιωματούχων της. Τα διευθυντικά και τα υψηλόβαθμα στελέχη λογίζονται ότι συνιστούν την ίδια την επιχείρηση, δηλαδή ότι ταυτίζονται με εκείνη. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, τα εν λόγω πρόσωπα «αντιπροσωπεύουν τη βούληση και τον ιθύνοντα νου της εταιρείας». Ως εκ τούτου, στις περιπτώσεις εκείνες όπου το έγκλημα διενεργείται από αυτά τα πρόσωπα, δεν καταλογίζεται στην επιχείρηση απλώς η εγκληματική συμπεριφορά τρίτων προσώπων. Απεναντίας, θεωρείται ότι το έγκλημα τελείται από την ίδια την επιχείρηση. Τούτη η θεωρία, είναι η επονομαζόμενη κι ως «θεωρία της ταύτισης» («identification theory»), άλλως δε η «θεωρία του alter ego», καθότι εξομοιώνει την επιχείρηση με συγκεκριμένα ανώτερα στελέχη της. Η τελευταία αυτή ρύθμιση παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με εκείνη του α. 71 ΑΚ, περί ευθύνης του νομικού προσώπου για πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων που το αντιπροσωπεύουν.³⁴

Η θεωρία τώρα της αντιπροσωπευτικής ευθύνης, αντλώντας επιχειρήματα από το πεδίο της οικονομικής ανάλυσης του Δικαίου, φέρεται να προάγει την αποτελεσματική κατανομή του κινδύνου και του κόστους. Μέσω αυτής, οι επιχειρήσεις υποχρεώνονται να ελέγχουν και να ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των εργαζομένων τους, μειώνοντας έτσι το κοινωνικό κόστος της παράνομης συμπεριφοράς³⁵. Αντίθετα, η θεωρία της ταύτισης, υπό το ανωτέρω πρίσμα, περιορίζει την ευθύνη μόνο σε πράξεις στελεχών υψηλής διοίκησης, καταλείποντας περιθώρια για αποφυγή ευθύνης μέσω οργανωτικών στρατηγικών. Περαιτέρω, η θεωρία της αντιπροσωπευτικής ευθύνης παρέχει κίνητρα στις επιχειρήσεις να επενδύουν σε μηχανισμούς συμμόρφωσης, όπως εσωτερικούς ελέγχους και εκπαιδευτικά προγράμματα, αυξάνοντας έτσι τη γενική συμμόρφωση προς το Δίκαιο³⁶. Ενώ η θεωρία

³⁴ Δημάκης, Α. *Η ποινική ευθύνη της εταιρείας*, σε 12ο Παν. Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικολόγων, Σύγχρονα ζητήματα εταιρικής ευθύνης, ο.π. σελ. 228-232.

³⁵ John, R. – Lott, Jr. *Corporate Criminal Liability* στο Encyclopedia of Law and Economics (επιμ: B. Bouckaert / G. De Geest), Τόμος V, Cheltenham, (2000) p. 492. Ανασύρθηκε την 16.01.2025 από: <https://reference.findlaw.com/lawandeconomics/8600-corporate-criminal-liability.pdf>

³⁶ Shavell, S. *Economic analysis of public law enforcement and criminal law* (NBER Working Paper No. 9698). National Bureau of Economic, (2003) ch. 22, p. 3. Ανασύρθηκε την 16.01.2025 από: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w9698/w9698.pdf?utm_source=chatgpt.com

της ταύτισης στερείται της ευελιξίας να προσεγγίσει τις συστηματικές αποτυχίες εντός της οργανωτικής δομής, αφού αδυνατεί να αναγνωρίσει τις περιπτώσεις όπου οι εγκληματικές ενέργειες προκύπτουν από οργανωτικά ή διαδικαστικά ελλείμματα, που δεν συνδέονται άμεσα με τα πρόσωπα που κατέχουν θέσεις εξουσίας. Επιπλέον, από την άποψη της πρακτικής εφαρμογής, η θεωρία της αντιπροσωπευτικής ευθύνης παρέχει μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου, καθώς αποφεύγει τα περίπλοκα ζητήματα απόδειξης, που συνοδεύουν την ταύτιση της επιχείρησης με συγκεκριμένα πρόσωπα.

Εν συνεχεία υποστηρίζεται ότι, η αντιπροσωπευτική ευθύνη μειώνει ή εξαλείφει ορισμένες από τις αναποτελεσματικότητες που μπορούν να προκύψουν από τον κανόνα της προσωπικής ευθύνης. Πρώτον, επειδή η αντιπροσωπευτική ευθύνη εξασφαλίζει ότι οποιαδήποτε απόφαση εναντίον του υπαλλήλου θα πληρωθεί μέχρι το όριο των συνδυασμένων περιουσιακών στοιχείων του εργοδότη και του υπαλλήλου, αποφεύγεται ή τουλάχιστον μειώνεται η αναποτελεσματική επέκταση της κλίμακας των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, που προκύπτει όταν ο υπάλληλος δεν μπορεί να πληρώσει τις επιδικασθείσες χρηματικές ποινές. Δεύτερον, η αντιπροσωπευτική ευθύνη συχνά θα βελτιώσει την αποδοτικότητα της κατανομής κινδύνου, εξαλείφοντας το κίνητρο που μπορεί να υπάρχει υπό την προσωπική ευθύνη, να αφήνεται δηλαδή η ευθύνη στον υπάλληλο για να εκμεταλλευτεί την αδυναμία του να πληρώσει τις καταβλητέες χρηματικές ποινές. Επιπλέον, αν ο εργοδότης είναι ο καλύτερος φορέας κινδύνου, η έμμεση αυτή ευθύνη μπορεί να εξαλείψει τα διαπραγματευτικά κόστη (νομικά, συμβουλευτικά έξοδα), που ο εργοδότης και ο υπάλληλος θα μπορούσαν αλλιώς να επωμιστούν στη διαπραγμάτευση και στην επιβολή μιας ιδιωτικής συμφωνίας, κατά την οποία ο εργοδότης αναλαμβάνει τον κίνδυνο της ευθύνης.

Η τελική αποδοτικότητα ή αναποτελεσματικότητα της αντιπροσωπευτικής ευθύνης εξαρτάται, ωστόσο, και από την επίδρασή της στα κίνητρα των υπαλλήλων να αποφύγουν την παράνομη συμπεριφορά. Η επίδραση της έμμεσης ευθύνης σε αυτά τα κίνητρα εξαρτάται με τη σειρά της από τα μέσα που είναι διαθέσιμα στον εργοδότη, για να προκαλέσει επιμελή συμπεριφορά και από τα κόστη αυτών των μέσων. Ένα τέτοιο μέσο είναι η άμεση παρακολούθηση των δραστηριοτήτων του υπαλλήλου. Εάν ο εργοδότης μπορεί να παρακολουθεί εύκολα τη συμπεριφορά προφύλαξης (ή σκόπιμη παράνομη συμπεριφορά) από κάθε υπάλληλο, τότε αυτός μπορεί απλώς να ανακοινώσει ένα επιθυμητό πρότυπο συμπεριφοράς, να παρακολουθεί τη μετέπειτα συμπεριφορά των

υπαλλήλων και να τιμωρεί τους υπαλλήλους που δεν πληρούν το επιθυμητό πρότυπο. Αυτός ο τύπος συστήματος κινήτρων συνήθως είναι πιο οικονομικός για να σχεδιαστεί.³⁷

Από την άλλη, οι υποστηρικτές της θεωρίας της ταύτισης υπογραμμίζουν την υπεροχή της έναντι της θεωρίας της αντιπροσωπευτικής ευθύνης, επικαλούμενοι την αρχή της ενοχής και της προσωπικής ποινικής ευθύνης, που αποτελεί θεμέλιο στα ηπειρωτικά ευρωπαϊκά ποινικά συστήματα. Η ταύτιση προσφέρει μια πιο συνεκτική σύνδεση της ποινικής ευθύνης με τις ενέργειες των φυσικών προσώπων, που ενεργούν για λογαριασμό της επιχείρησης, διασφαλίζοντας ότι η επιχείρηση θα είναι υπεύθυνη μόνο όταν υπάρχουν ξεκάθαρες ενδείξεις ότι τα ανώτατα στελέχη ή οι εκπρόσωποι της εταιρείας ήταν υπεύθυνοι για την παράβαση. Τα ναρκισσιστικά χαρακτηριστικά προσωπικότητας στους εταιρικούς ηγέτες συνδέονται επίσης -εμπειρικά- με εταιρικά εγκλήματα κι εγκλήματα λευκού κολλάρου. Καθώς οι ναρκισσιστικοί ηγέτες επιδεικνύουν υπεροψία και διάθεση για ρίσκο, καθώς και έλλειψη ενσυναίσθησης και κοινωνικής ευθύνης, μπορεί να θέτουν αδύναμους στόχους ή να εμπλέκονται σε παράνομες πρακτικές, όταν οι νόμιμες πρακτικές για την επίτευξη στόχων είναι ανεπαρκείς. Οι ναρκισσιστικοί ηγέτες μπορεί επίσης να αντιλαμβάνονται τον οργανισμό ως προέκταση του εαυτού τους, μια οργανωτική ταύτιση που μπορεί να οδηγήσει τους διευθυντές να απορρίψουν τις αντιφάσεις και να αναζητήσουν ανταγωνιστικούς, τολμηρούς νικητές υπαλλήλους. Τέλος, η υψηλή θέση μπορεί να προκαλέσει άγχος κατάστασης, δηλαδή το φόβο της πτώσης και της απώλειας σχετικά με ό,τι έχει επιτευχθεί, το οποίο μπορεί να παρακινήσει εγκληματικές συμπεριφορές. Έτσι, η υψηλή θέση και οι ηρωικοί ηγέτες ενδέχεται να υποβιβαστούν σε καταστροφική ή τοξική ηγεσία, που μπορεί να ενθαρρύνει την παραβίαση ηθικών ή νομικών κανόνων, μέσω της εκμετάλλευσης κάθετης σχέσης στις οργανώσεις. Η επιτυχία και η ηρωική πρωτοβουλία μπορεί επίσης να δημιουργήσουν ευκαιρίες, μέσω της ενίσχυσης της εμπιστοσύνης στον ηγέτη και του να τοποθετήσουν κάποιον πέρα από οποιαδήποτε αμφιβολία, αφού οι ανήθικοι επιχειρηματικοί ηγέτες αποτελούν πρότυπα για τους ομοίους τους.

Η οργανωτική ιεραρχία περιλαμβάνει επίσης εξουσία, έλεγχο και υπακοή. Η εξουσία παίζει καθοριστικό ρόλο στην επίδραση των ατόμων να εμπλακούν σε οργανωτικά εγκλήματα, καθώς μπορεί να αποσυνδέσει τα άτομα από τις κοινωνικές ευθύνες τους και να οδηγήσει σε αυτό, που θεωρείται ως εγκλήματα υπακοής ή εγκλήματα αφοσίωσης. Οι Haslam και Reicher υποστηρίζουν ότι, αντί για τυφλή υπακοή, η οργανωτική παρέκκλιση που προκύπτει από την εξουσία πρέπει να

³⁷ Sykes, A.O. *The Boundaries of Vicarious Liability: An Economic Analysis of the Scope of Employment Rule and Related Legal Doctrines*, 101 Harvard Law Review 563, (1987) pp. 569-570. Ανασύρθηκε την 16.01.2025 από: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=13702&context=journal_articles

κατανοηθεί ως "ενεργή ακολουθία", στην οποία τα άτομα είναι έτοιμα να βλάψουν άλλους, επειδή ταυτίζονται με τον σκοπό των ηγετών τους και πιστεύουν ότι οι πράξεις τους είναι ηθικές. Έτσι, η υπερβολική ταύτιση των υπαλλήλων με έναν οργανισμό μπορεί να οδηγήσει σε εκμεταλλευτική συμπεριφορά, στην οποία η σχέση του ατόμου με τον οργανισμό γίνεται τοξική, με την έννοια ότι η ταυτότητα του οργανισμού υποβιβάζεται και ορίζει πλήρως το «εγώ», και η ανεξάρτητη λήψη αποφάσεων υπονομεύεται, καθώς το άτομο ενεργεί τυφλά και στενά.³⁸

Αναφορικά με τον ειδικότερο προσδιορισμό του κύκλου των υποχρέων, η θεωρία της ταύτισης εισάγει -ως προελέχθη- ότι η ποινική ευθύνη ενός νομικού προσώπου μπορεί να θεμελιωθεί μέσω των πράξεων και παραλείψεων συγκεκριμένων στελεχών του, τα οποία ενσαρκώνουν την «ψυχή» ή την «επιθυμία» της επιχείρησης, επηρεάζοντας καθοριστικά τη στρατηγική και τις λειτουργίες της. Στην αγγλική νομολογία, σύμφωνα με την απόφαση «*R v. Tesco Supermarkets Ltd (1972)*», τα στελέχη που κατέχουν ουσιώδη διοικητικά καθήκοντα, όπως διευθυντές ή στελέχη με εκτελεστική εξουσία, θεωρούνται ταυτισμένα με την επιχείρηση. Αυτοί οι διευθυντές ή εξουσιοδοτημένα πρόσωπα είναι οι βασικοί υπεύθυνοι για την απόφαση και την καθοδήγηση της επιχείρησης, και συνεπώς οι πράξεις τους μπορούν να αποδώσουν ποινική ευθύνη στην εταιρεία. Η προσέγγιση αυτή ωστόσο, είχε σαν αποτέλεσμα στην περίπτωση της Tesco, να αθωωθεί η επιχείρηση για αξιόποινη πράξη, καθόσον κρίθηκε ότι ο διευθυντής του καταστήματος δεν ήταν σε επαρκώς υψηλή στην ιεραρχία της εταιρείας θέση, ώστε να αντιπροσωπεύει τη βούληση και τον ιθύνοντα νου αυτής. Αντιστοίχως, η γαλλική νομολογία, προκρίνει την ταύτιση όχι μόνο με τα πρόσωπα που κατέχουν θέση οργάνου και εκπροσώπου της επιχείρησης αλλά και με εξουσιοδοτημένα πρόσωπα που ενεργούν εξ ονόματος του νομικού προσώπου, υπό την προϋπόθεση ότι η παράβαση εντάσσεται στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους και υλοποιείται προς όφελος της επιχείρησης. Εντούτοις, τόσο η αγγλική όσο και η γαλλική -κατά τα άνω- προσέγγιση, εμφανίζονται μάλλον ως ελλιπείς, τουλάχιστον στο βαθμό που η εισφερόμενη επέκταση της ευθύνης αδυνατεί να φτάσει μέχρι τον αφανή και πραγματικά επωφελούμενο ιδιοκτήτη (beneficial owner).

Το *Corpus Juris*, που αναπτύχθηκε ως πρόταση για τη σύγκλιση των ποινικών κανόνων εντός της ΕΕ, προτείνει μία πληρέστερη θεώρηση. Σύμφωνα με το άρθρο 13 (πρώην α. 14) αυτού, εισάγεται η αρχή της ευθύνης με βάση την «αποφασιστική» εξουσία που διαθέτει ένα άτομο για λογαριασμό της ενώσεως, είτε από το νόμο, είτε εν τοις πράγμασι. Στην πράξη, οι «beneficial owners» μπορεί να

³⁸ Van Erp, J. *Editorial: The organization of corporate crime: Introduction to special issue of Administrative Sciences. Administrative Sciences*, 7(3), (2018) pp.4-5. Ανασύρθηκε την 16.01.2025 από: <https://www.mdpi.com/2076-3387/8/3/36>

θεωρηθούν υπεύθυνοι για εγκλήματα όταν έχουν την πραγματική εξουσία και έλεγχο της επιχείρησης, ακόμη κι αν δεν είναι επίσημα καταγεγραμμένοι ως διευθυντές ή μέτοχοι. Αυτή η προσέγγιση συνδέεται με την επιδίωξη του *Corpus Juris* για τη θεμελίωση της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων, σε περιπτώσεις ελέγχου και επιρροής από ουσιαστικά υπεύθυνα πρόσωπα.³⁹

Στη νεότερη εποχή της εντατικοποίησης των διεθνών προσπαθειών για την καταπολέμηση της διαφθοράς, η συνεχώς αυξανόμενη συμμετοχή των νομικών προσώπων και πιο συγκεκριμένα των επιχειρήσεων στο οικονομικό γίγνεσθαι, σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, έχει αναδείξει την αναγκαιότητα να ρυθμιστούν τα όρια της δραστηριότητάς τους, κάνοντας χρήση ακόμα και των μέσων που παρέχει το ποινικό δίκαιο, καθόσον από αυτή τη δραστηριότητα πηγάζει ο κίνδυνος να προσβληθεί μία πλειάδα εννόμων αγαθών. Επιπροσθέτως, το επίκεντρο μετατοπίζεται από την ατομική ευθύνη σε μια συνολική θεώρηση της οργανωτικής συμπεριφοράς και λειτουργίας. Αυτή η προσέγγιση είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ποινική ευθύνη μεγάλων και σύνθετων οργανισμών, όπου οι πράξεις που οδηγούν σε παρανομίες, συχνά διαχέονται σε πολλαπλά επίπεδα και δεν μπορούν να αποδοθούν άμεσα σε ένα μόνο πρόσωπο. Οι επιχειρήσεις περαιτέρω λειτουργούν βάσει των κανόνων περί ελεύθερης αγοράς και στοχεύουν στην παραγωγή κέρδους, ακολουθώντας τις αρχές της νεοφιλελεύθερης οικονομίας. Ως εκ τούτου, καταλήγουν συχνά να θέτουν σε υψηλούς κινδύνους την υγεία, το περιβάλλον, αλλά και τη ζωή των πληθυσμιακών ομάδων, που ζουν σε περιοχές, στις οποίες δραστηριοποιούνται μεγάλες βιομηχανικές μονάδες. Περιπτώσεις σαν και αυτές, καθώς επίσης και σκάνδαλα για δωροδοκία φορέων δημόσιας εξουσίας εκ μέρους υπερεθνικών επιχειρήσεων, τα οποία υπήρξαν αντικείμενο δικών, ανέσυραν στο προσκήνιο την αδήριτη ανάγκη να επαναξιολογηθεί η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων.

Την ανάγκη τούτη, προσφάτως επανέλαβαν και τα ισχυρότερα –οικονομικά– κράτη της υφελούς. Ειδικότερα, εντός του Παραρτήματος της Κοινής Δήλωσης των ηγετικών στελεχών της G20, στο πλαίσιο της Συνόδου Κορυφής που πραγματοποιήθηκε στο Αμβούργο το 2017, ενσωματώθηκε μία σειρά αρχών, για την ευθύνη των νομικών προσώπων σχετικά με πράξεις διαφθοράς. Οι ηγέτες των εν λόγω κρατών, υπογράμμισαν εκ νέου την κρισιμότητα να αναγνωριστεί η ευθύνη των νομικών προσώπων στην περίμετρο της παγκόσμιας μάχης κατά της διαφθοράς, εντούτοις οι αποτυπωθείσες αρχές αφήνουν στα κράτη τη διακριτική ευχέρεια για να τιμωρήσουν τα νομικά πρόσωπα με κυρώσεις ποινικές, διοικητικές ή αστικές, αρκεί σε κάθε έννομη τάξη να υπάρχει σαφής καθορισμός

³⁹ Δημάκης, Α. *Η ποινική ευθύνη της εταιρίας*, σε: Σύγχρονα Ζητήματα Εταιρικής Ευθύνης: 12ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικών, Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικών, ο.π., σελ. 232-235.

του όρου «νομικό πρόσωπο», προκειμένου αυτά να μην είναι σε θέση να αποφύγουν τέτοιες κυρώσεις, εκμεταλλευόμενα τον μανδύα άλλης οργανωτικής μορφής βάσει του εταιρικού δικαίου. Κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι, βάσει των ανωτέρω αρχών, η ευθύνη του νομικού προσώπου δεν έχει ως προ-απαιτούμενο τη δίκωξη, ούτε την καταδίκη ορισμένου φυσικού προσώπου, αναφορικά με το ίδιο αδίκημα κι επίσης δεν περιορίζεται στις περιπτώσεις, στις οποίες η αξιόποινη ενέργεια έχει διαπραχθεί εκ μέρους διευθυντικού στελέχους. Επιπροσθέτως, δεν αποτελεί κρίσιμο μέγεθος το εάν η εν λόγω πράξη έχει τελεστεί από εταιρικό μέλος ή από κάποιο ενδιάμεσο πρόσωπο, φυσικό ή νομικό. Λαμβανομένων υπόψη των παραπάνω αρχών, ανάμεσα στις κυρώσεις που μπορούν να επιβληθούν σε νομικά πρόσωπα, συγκαταλέγονται ρητώς η κατάσχεση κι η δήμευση των προϊόντων της εγκληματικής δράσης, μέτρα με ξεκάθαρα ποινικό χαρακτήρα. Το τελευταίο μέρος αυτών των αρχών, μνημονεύει τη διακρατική συνεργασία προκειμένου να καταστεί αποτελεσματικότερη η τιμώρηση σε βάρος των νομικών προσώπων.

Εκτός από τις παραπάνω, διακηρυκτικής φύσεως, αρχές, τα κράτη ανέλαβαν τη δέσμευση να θεσπίσουν στην εγχώρια νομοθεσία τους, διατάξεις για την ευθύνη νομικών προσώπων ως προς αδικήματα διαφθοράς, αφενός μεν με τη Σύμβαση του ΟΗΕ κατά του φαινομένου της διαφθοράς, αφετέρου δε με τη Σύμβαση του ΟΟΣΑ περί καταπολέμησης της δωροδοκίας των αλλοδαπών δημοσίων υπαλλήλων. Αναλυτικότερα, η Σύμβαση του ΟΗΕ (2005) στο α. 26, προβλέπει την υποχρέωση σε βάρος των κρατών-μερών να εφαρμόσουν τα αναγκαία μέτρα, που θα θεσπίζουν την ευθύνη των νομικών προσώπων για τη συμμετοχή τους σε ενέργειες διαφθοράς. Εντούτοις, επαφίεται στα κράτη-μέρη να καθορίσουν, σε εναρμόνιση με τις αρχές της εγχώριας έννομης τάξης τους, τη συγκεκριμένη μορφή της ευθύνης, που ενδέχεται να είναι ποινική, διοικητική ή αστική και εν πάση περιπτώσει δεν ασκεί επιρροή στην ποινική ευθύνη των φυσικών προσώπων, που διενήργησαν τις παραβάσεις. Τα κράτη-μέρη δεσμεύονται να διασφαλίσουν πως τα νομικά πρόσωπα, τα οποία θα θεωρηθούν υπεύθυνα, αυτονόητα θα υπόκεινται σε αποτελεσματικές κυρώσεις, αποτρεπτικές και αναλογικές, ποινικής ή όχι φύσεως, συμπεριλαμβανομένων σε αυτές και των χρηματικών. Η Σύμβαση του ΟΟΣΑ (τέθηκε σε ισχύ το 1999), στο α. 2 προβλέπει ως υποχρεωτικό το να εισαχθεί στην εσωτερική νομοθεσία η ευθύνη των νομικών προσώπων σχετικά με τη δωροδοκία δημοσίου υπαλλήλου της αλλοδαπής. Καταλείπεται πάντως στα κράτη-μέρη η επιλογή της φύσεως της ευθύνης, εφόσον ορίζεται ότι, αυτές οι έννομες τάξεις οι οποίες δεν αναγνωρίζουν στα νομικά πρόσωπα την ποινική ευθύνη, οφείλουν να εξασφαλίσουν ότι τούτα θα υπόκεινται σε πιο αποτελεσματικές, αποτρεπτικές και αναλογικές -μη ποινικής φύσης- κυρώσεις,

καθώς επίσης και σε χρηματικές. Αναφορικά τώρα με τα κράτη-μέρη, τα οποία εν γένει αποδέχονται την ποινική ευθύνη σε βάρος των νομικών προσώπων, τίθενται από τη Σύμβαση του ΟΟΣΑ ορισμένες προϋποθέσεις για να αποδοθεί σε αυτά η ευθύνη, ως προς συμπεριφορές που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της και μάλιστα προσανατολίζεται στο μοντέλο της υποκειμενικής ευθύνης, το οποίο είναι συνδεδεμένο με αξιόποινες ενέργειες των διευθυντικών στελεχών, προτάσσοντας το συμφέρον του νομικού προσώπου, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι, στα κριτήρια που πληρούν τις απαιτήσεις της Σύμβασης, για την απόδοση στα νομικά πρόσωπα ευθύνης, συγκαταλέγεται κι η έλλειψη επαρκούς εποπτείας κι ελέγχου εκ μέρους των υψηλόβαθμων στελεχών επί των δραστηριοτήτων εκείνων των υφισταμένων τους, οι οποίοι διέπραξαν δωροδοκία. Η προσέγγιση αυτή διευρύνει ουσιαστικά τις περιπτώσεις, όπου εφαρμόζεται η Σύμβαση. Πέραν των αδικημάτων της διαφθοράς, αξίζει να μνημονευθεί κι η Σύμβαση του ΟΗΕ για την καταπολέμηση της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας (2002), που στο α. 5 προβλέπει ότι, τα κράτη-μέρη υποχρεούνται να καθιερώσουν την ευθύνη σε βάρος των νομικών προσώπων, ως προς ενέργειες χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, εκτελούμενες εκ μέρους προσώπου υπευθύνου για τον έλεγχο ή τη διοίκηση του νομικού προσώπου. Πάντως, στο κείμενο της Σύμβασης αναφέρεται ρητώς ότι, η εν θέματι ευθύνη ενδέχεται να είναι ποινική, διοικητική ή αστική.

Ιδιαίζουσας σημασίας είναι κι οι σχετικές πρωτοβουλίες στο χώρο του ευρωπαϊκού δικαίου, και σε τούτον δεν ανήκει η Ευρωπαϊκή Ένωση μόνο αλλά και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Μάλιστα, καταλυτική υπήρξε η Σύσταση Νο. R 88 (18) αυτού, με τίτλο «Ευθύνη των επιχειρήσεων που έχουν νομική προσωπικότητα για εγκλήματα, που τελούνται κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων τους». Οι συντάκτες της κάνουν αναφορά, αφενός μεν στην -απορρέουσα από τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων- αναπτυσσόμενη εγκληματικότητα, αφετέρου δε στη δυσκολία να εντοπιστούν τα υπαίτια πρόσωπα, ως παράγοντες που επιτάσσουν να θεσπιστεί η ευθύνη τους. Μάλιστα τονίζουν ότι, στα κράτη του αγγλοσαξωνικού δικαίου δεν υπάρχουν δογματικά εμπόδια αναφορικά με την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, που θεωρείται ότι ενεργούν δια των υψηλόβαθμών τους διοικητικών στελεχών, τα οποία συνιστούν το *alter ego* τους, με συνέπεια οι ενέργειες αυτών των στελεχών να μπορούν να καταλογιστούν στα νομικά πρόσωπα, ωστόσο ταυτόχρονα καθιστούν σαφές το γεγονός ότι επιδοκιμάζουν και την εμφανιζόμενη στον ευρωπαϊκό ηπειρωτικό χώρο τάση για απομάκρυνση από το παραδοσιακό εκείνο σχήμα ενοχής, δια της πρόβλεψης παραβάσεων σε βάρος των νομικών προσώπων, οι οποίες δεν προϋποθέτουν απόδειξη ενοχής ή δια της θεμελιώσεως της ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου επί της ενοχής των υπαιτίων φυσικών

προσώπων ή ακόμα δια της προβλέψεως επικουρικής ευθύνης ή διοικητικής ευθύνης των επιχειρήσεων για ορισμένες παραβάσεις, ως προς την τέλεση των οποίων μπορούν να επιβληθούν μονάχα χρηματικές κυρώσεις. Κατά συνέπεια, η Σύσταση καταλείπει την ευχέρεια στα κράτη να επιλέξουν τα ίδια το σχήμα της ευθύνης, το οποίο θα εναρμονίζεται με την έννομη τάξη τους, αρκεί βέβαια να διοχετεύσουν στα υπόλογα νομικά πρόσωπα εγγυήσεις ανάλογες με εκείνες, που παρέχονται στα φυσικά πρόσωπα, τα οποία κατηγορούνται για ορισμένη παράβαση.

Η αιτιολογική έκθεση της Σύστασης διευκρινίζει στη συνέχεια ότι, η ευθύνη μίας επιχείρησης θα όφειλε να αποκλείεται μόνο στην περίπτωση όπου, είτε η διοίκηση αυτής ως συλλογικό όργανο, είτε ένα μέλος της ή περισσότερα προδήλως δεν έχουν σχέση με την παράβαση, εξαιτίας όχι μόνο της έλλειψης προσωπικής ανάμειξης αλλά και της έλλειψης γνώσης κι αποδοχής του ευεργετικού για την επιχείρηση εγκληματικού σχεδιασμού ορισμένου υπαλλήλου κι υπό τον όρο φυσικά ότι η διοίκηση υιοθέτησε ήδη τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να παρεμποδίσει τη διενέργεια αξιόποινων πράξεων εκ μέρους των υπαλλήλων. Η προτεινόμενη ευθύνη δείχνει να είναι νόθος αντικειμενική, καθώς τα νομικά πρόσωπα δύνανται να απαλλαγούν, εάν αποδείξουν πως είχαν πράγματι λάβει τα αναγκαία προληπτικά μέτρα. Επιπλέον, συνίσταται η ευθύνη των νομικών προσώπων να είναι ανεξάρτητη από τη διάγνωση και τον εντοπισμό του υπαιτίου φυσικού προσώπου κι η επιβολή των κυρώσεων να διαθέτει προληπτικό, αποκαταστατικό κι όχι κατασταλτικό χαρακτήρα, το οποίο ευθυγραμμίζεται με την αποδοχή των εκτεθέντων εναλλακτικών σχημάτων ευθύνης.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης –ωστόσο- επανήλθε το 1998 με πιο επιτακτικό τρόπο, επισημαίνοντας την ανάγκη να προβλεφθεί η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, αναφορικά με τα αδικήματα σε βάρος του περιβάλλοντος. Η Σύμβαση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος καθιερώνει στο α. 9 παρ. 1 την πρόβλεψη για επιβολή ποινικών ή διοικητικών κυρώσεων ως υποχρεωτική, κατά των νομικών προσώπων, προς το συμφέρον των οποίων διαπράχθηκε το αδίκημα σε βάρος του περιβάλλοντος εκ μέρους των οργάνων ή των αντιπροσώπων τους. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι, παρόλο που η Σύμβαση ήδη περιλαμβάνει στον τίτλο της τον ορισμό «ποινικό δίκαιο», τελικά επιτρέπει στα κράτη να κάνουν την επιλογή της μορφής των υπό θέσπιση κυρώσεων, με γνώμονα τη νομική παράδοσή τους. Επιπροσθέτως, παρέχει στα κράτη την ευχέρεια να διατυπώσουν τις επιφυλάξεις τους, αναφορικά με την εφαρμογή του α. 9 παρ. 1. Ως εκ τούτου, το Συμβούλιο της Ευρώπης φάνηκε να αποσκοπεί στην πρόληψη των συνεχώς αυξανόμενων προσβολών σε βάρος εννόμων αγαθών, εξαιτίας της ανεξέλεγκτης δράσης των επιχειρηματικών

μονάδων, εντούτοις δεν θέλησε να παρέμβει στις εσωτερικές έννομες τάξεις σε σχέση με τον τρόπο εκπλήρωσης του στόχου αυτού, δηλαδή καθόρισε τον σκοπό, όμως όχι τα μέσα.⁴⁰

2.3.Οι σχετικές νομοθετικές εξελίξεις στην αλλοδαπή

Στον διεθνή χώρο, όσοι υποστηρίζουν την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, προτείνουν είτε την άμεση εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν στην ποινική ευθύνη των φυσικών προσώπων, είτε την υιοθέτηση ειδικών ρυθμίσεων, που αφορούν στην ενοχή και στην πράξη αυτών. Στο πλαίσιο αυτής της υποστήριξης, εντάσσονται και οι διατάξεις που εισήχθησαν σε ποινικά συστήματα άλλων χωρών, όπως στη Δανία το 1996, στο Βέλγιο το 1999, στην Ολλανδία και στον Καναδά το 1976. Στον γαλλικό Ποινικό Κώδικα προβλέπεται ότι τα νομικά πρόσωπα μπορούν να διαπράξουν αδικήματα όπως κλοπή, απάτη και εκβίαση. Στη Γαλλία, πριν το 1994, τα νομικά πρόσωπα ευθύνονταν μόνο διοικητικά και αστικά, αλλά με την αναθεώρηση του Ποινικού Κώδικα το 1994 επεκτάθηκε η ποινική ευθύνη και στα νομικά πρόσωπα, αποδεχόμενος ότι η δράση τους στον επιχειρηματικό τομέα μπορεί να είναι επικίνδυνη για τη δημόσια υγεία, το περιβάλλον, την οικονομική τάξη και τα δικαιώματα των εργαζομένων. Στον γερμανικό Ποινικό Κώδικα, ενώ προβλέπονται μόνο διοικητικές κυρώσεις (Ordnungsstrafen), το ζήτημα της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων σήμερα αποτελεί αντικείμενο ζωντού επιστημονικού διαλόγου, με αρκετούς νομικούς να υποστηρίζουν την εφαρμογή της.

Στον αγγλοσαξονικό χώρο, η αντίληψη περί αντικειμενικής και αντιπροσωπευτικής ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων, που προσαρμόζεται στις ανάγκες του δικαίου της κοινής ευθύνης, διευκόλυνε την καθιέρωση της ποινικής ευθύνης τους, τόσο για τα εγκλήματα παράλειψης όσο και για τα εγκλήματα εκ δράσης, με αφορμή τα σιδηροδρομικά ατυχήματα του 1849. Στο αγγλικό δίκαιο έχει αναγνωριστεί ότι, τα νομικά πρόσωπα μπορούν να διαπράξουν ανθρωποκτονία και να συμμετάσχουν σε συγκρότηση συμμορίας, ως εκ τούτου τιμωρούνται τα φυσικά πρόσωπα που ασκούν ουσιαστική διοίκηση σε αυτά. Στην Ιταλία, το 2001, εισήχθη μια νέα μορφή εταιρικής ευθύνης, που συνδυάζει διοικητικές κυρώσεις και ποινικές διαδικασίες. Αυτή η προσέγγιση έχει υποστηριχθεί και στην Ελλάδα, με το επιχείρημα ότι έτσι, αποφεύγονται οι παράλληλες διαδικασίες και οι αντιφατικές αποφάσεις, ενώ τα νομικά πρόσωπα υπόκεινται στις εγγυήσεις της ποινικής διαδικασίας για την προστασία των δικαιωμάτων τους⁴¹.

⁴⁰ Παρασκευασπούλου-Κόλλια, Μ. *Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων*; The Art of Crime, Νοέμβριος 2019.

⁴¹ Συκιώτη, Α. *Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων. Ποινική Δικαιοσύνη*, 1, (2010) σελ. 94-95. ΤΝΠ QUALEX.

Ακολούθως, η νομοθετική προσέγγιση της εν θέματι ευθύνης συνέχισε να παρουσιάζει ουσιώδεις αποκλίσεις σε επίπεδο εθνών, ακόμα και ανάμεσα σε έννομες τάξεις, οι οποίες υιοθετούν όμοια δικαιοϊκή παράδοση. Αν και υφίστανται επιμέρους διαφοροποιήσεις, καταγράφεται, εντούτοις, μια ξεκάθαρη τάση προς ενσωμάτωση μοντέλων ποινικής ευθύνης, στον ευρωπαϊκό αλλά και στο διεθνή χώρο. Υβριδικές λύσεις (φερόμενες κι ως ποινικο-διοικητικές) υιοθετεί ένα περιορισμένο ποσοστό εννόμων τάξεων, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται η Ιταλία, η Γερμανία, (πρόσφατα κι) η Βουλγαρία και – εκτός Ευρωπαϊκού πεδίου– η Χιλή, η Βραζιλία και η Ρωσία, ενώ η Ελλάδα, η Ουρουγουάη και η Σλοβακία καταγράφονται ως εξαιρέσεις, στο βαθμό που προτάχθηκε από τους εθνικούς νομοθέτες η λύση της επιβολής αμιγώς διοικητικών κυρώσεων.⁴²

Στις πιο πρόσφατες εξελίξεις, η τεχνολογία παραγωγικής τεχνητής νοημοσύνης (AI generative technology) έχει φέρει επανάσταση στις βιομηχανίες, προωθώντας τη δημιουργία περιεχομένου, την αυτοματοποίηση και την εν γένει καινοτομία. Ωστόσο, η ταχεία υιοθέτησή της εισάγει κινδύνους ποινικής ευθύνης για τους προγραμματιστές, τους παρόχους και τους χρήστες. Για τις εταιρείες παραγωγικής AI (gen-AI) που δραστηριοποιούνται ειδικότερα στη Ρουμανία και σε πολλαπλές δικαιοδοσίες, η κατανόηση και η μείωση αυτών των κινδύνων είναι κρίσιμη για την αποφυγή εννόμων συνεπειών και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης.

Τα εργαλεία gen-AI, όπως οι πλατφόρμες δημιουργίας περιεχομένου, μπορούν ακούσια να διευκολύνουν παράνομες δραστηριότητες, προκαλώντας ανησυχίες για εταιρική και ατομική ποινική ευθύνη, βάσει της ρουμανικής και της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Αυτοί οι κίνδυνοι περιλαμβάνουν αδικήματα που σχετίζονται με το περιεχόμενο, εγκλήματα στον κυβερνοχώρο (π.χ. παραβιάσεις ασφάλειας), παραβιάσεις πνευματικής ιδιοκτησίας και παραβιάσεις δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Το περιεχόμενο και τα εργαλεία gen-AI μπορεί να χρησιμοποιηθούν καταχρηστικά για τη δημιουργία υλικού που παραβιάζει τον Ρουμανικό Ποινικό Κώδικα, όπως, υλικό εκμετάλλευσης παιδιών ή παράνομη πορνογραφία, παρακίνηση σε βία, ρητορική μίσους ή προπαγάνδα εξτρεμισμού, δυσφημιστικό περιεχόμενο ή ψευδείς ειδήσεις, E-mails phishing, deepfake βίντεο ή κακόβουλο λογισμικό, ψεύτικες ταυτότητες ή πλαστά έγγραφα, αυτοματοποιημένα σχήματα οικονομικής απάτης. Η διεξαγωγή αυστηρών αξιολογήσεων κινδύνου και η εφαρμογή μέτρων ασφαλείας μπορούν να μειώσουν σημαντικά τις πιθανότητες καταχρήσεων. Οι εταιρείες gen-AI

⁴² Σαχουλίδου, Α. *Η ευθύνη των νομικών προσώπων για αδικήματα δωροδοκίας: Παρουσίαση και κριτική επισκόπηση των άρθρων 134-135 του ν. 5090/2024*, σε περ. Ποινικά Χρονικά, τόμος 2024, σελ. 561.

λειτουργούν σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά οι νόμοι που διέπουν ποινικές δραστηριότητες, συναρτώμενες με την AI, διαφέρουν μεταξύ δικαιοδοσιών, δημιουργώντας προκλήσεις όπως οι συγκρούσεις δικαιοδοσιών: Ένα εργαλείο AI μπορεί να παραβιάζει νόμους σε μία χώρα, ενώ είναι συμβατό με αυτούς σε άλλη. Επιπροσθέτως, όλο και περισσότερες χώρες εφαρμόζουν ποινικούς νόμους εξω-εδαφικά για να αντιμετωπίσουν εγκλήματα στον κυβερνοχώρο και αδικήματα περιεχομένου (π.χ. ο Νόμος Ψηφιακών Υπηρεσιών της ΕΕ, οι ομοσπονδιακοί νόμοι για τα εγκλήματα στον κυβερνοχώρο στις ΗΠΑ). Η ταχεία υιοθέτηση της AI ξεπερνά τις νομοθετικές εξελίξεις, αφήνοντας περιθώρια για ασάφεια, σχετικά με πιθανή στοιχειοθέτηση ποινικής ευθύνης.

Περαιτέρω, ο Νόμος Ψηφιακών Υπηρεσιών (DSA) εισάγει κανόνες «ασφαλούς πλοήγησης» που παρέχουν εξαιρέσεις ευθύνης για τους διαμεσολαβητές, υπό την προϋπόθεση ότι ενεργούν άμεσα για την αφαίρεση ή την απενεργοποίηση πρόσβασης σε παράνομο περιεχόμενο, μόλις ενημερωθούν για την ύπαρξή του. Αυτές οι διατάξεις υπογραμμίζουν τη σημασία της διατήρησης διαφανών συστημάτων εποπτείας περιεχομένου και της άμεσης απόκρισης σε παραβάσεις που επισημαίνονται. Οι επαγγελματίες νομικοί, που ειδικεύονται στη συμμόρφωση πολλαπλών δικαιοδοσιών, μπορούν να βοηθήσουν στην εναρμόνιση των δραστηριοτήτων με τους ισχύοντες νόμους και κανονισμούς.

Τέλος, ως προς την εταιρική ποινική ευθύνη για εταιρείες gen-AI, σχεδόν σε όλες τις δικαιοδοσίες, οι εταιρείες μπορούν να θεωρηθούν ποινικά υπεύθυνες για αδικήματα που διαπράττονται μέσω των πλατφορμών τους ή από τους εκπροσώπους/υπαλλήλους τους, εάν: α./ αποτύχουν να εφαρμόσουν επαρκή μέτρα για την αποτροπή παράνομων δραστηριοτήτων (π.χ. έλλειψη εποπτείας περιεχομένου), β./ η ανώτερη διοίκηση επιτρέπει ή αγνοεί σκόπιμα την παράνομη χρήση της τεχνολογίας τους. Η ρουμανική νομοθεσία συγκεκριμένα αναγνωρίζει την εταιρική ευθύνη βάσει του άρθρου 135 του οικείου Ποινικού Κώδικα, εάν τα αδικήματα λάβουν χώρα κατά τη διάρκεια επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Οι εταιρείες μπορεί να αντιμετωπίσουν κατηγορίες για: 1./αποτυχία εποπτείας συστημάτων AI, που παράγουν παράνομο περιεχόμενο ή διευκολύνουν εγκλήματα, 2./ παροχή μέσων-πόρων ή διευκόλυνση παράνομων δραστηριοτήτων, που διαπράττονται από τελικούς χρήστες μέσω της κακής χρήσης των εργαλείων τους, λόγω ανεπαρκούς επίβλεψης ή σκόπιμης αδράνειας.

Πρόσφατες κατηγορίες εναντίον μεγάλης πλατφόρμας κοινωνικών μέσων για τη διευκόλυνση της εκμετάλλευσης παιδιών, μέσω της δυνατότητας ζωντανής μετάδοσης, καταδεικνύουν τις σοβαρές συνέπειες όταν τα συστήματα δεν επιτηρούνται επαρκώς. Τέτοια παραδείγματα υπογραμμίζουν την

ανάγκη για τις εταιρείες να δίνουν προτεραιότητα σε ισχυρούς μηχανισμούς εποπτείας και να αντιμετωπίζουν ενεργά τους κινδύνους, που συνδέονται με την τεχνολογία τους. Για την αντιμετώπιση αυτών των κινδύνων, οι εταιρείες θα χρειαστεί να καθιερώσουν πλαίσια διακυβέρνησης με σαφείς δομές λογοδοσίας, να υιοθετήσουν ισχυρά συστήματα εποπτείας περιεχομένου και να παρέχουν στοχευμένη εκπαίδευση στην ανώτερη διοίκηση, ώστε να διασφαλίσουν την επίγνωση των πιθανών ευθυνών.⁴³

2.4. Η εισαγωγή της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων στην ελληνική έννομη τάξη

Οι προαναφερθείσες ποινικο-δογματικές δυσχέρειες και τα όρια στην ποινική ευθύνη του φυσικού προσώπου είχαν σαν αποτέλεσμα να απουσιάζει στη χώρα μας, για μεγάλη χρονική περίοδο, μία ευθεία διάταξη, που να προβλέπει σε βάρος των νομικών προσώπων την ποινική ευθύνη. Κάποιο είδος «ευθύνης» θεσπιζόταν, σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις, μέσω ειδικών ποινικών νόμων, π.χ. α. 161 και 162 Ν. 2960/2001 (για τον Εθνικό Τελωνειακό Κώδικα), που είναι αντίστοιχα των α.108 και 109 του προηγούμενου Ν. 1165/1918, όπου γίνεται αναφορά σε «εις ολόκληρον αστική ευθύνη» του τρίτου φυσικού ή νομικού προσώπου, ως εκ τούτου στην περίπτωση της λαθρεμπορίας ένα δικαστήριο θα μπορούσε να κηρύξει αλληλέγγυα αστικά συνυπεύθυνο μαζί με τον καταδικασμένο να πληρώσει τη χρηματική ποινή και τον ιδιοκτήτη ή τον αποδέκτη των λαθραίων εμπορευμάτων, τους ιδιοκτήτες των μεταφορικών μέσων (λ.χ. πλοίων) και τις εταιρείες, που διευκόλυναν τη μεταφορά των εν λόγω εμπορευμάτων. Σε αυτές τις διατάξεις, όπως και σε παρόμοιες οι οποίες καταργήθηκαν, προβλέπεται η ποινική ευθύνη του φυσικού προσώπου κι η εις ολόκληρον ευθύνη ενός τρίτου προσώπου, φυσικού ή νομικού, ως προς την καταβολή της χρηματικής ποινής που επιβλήθηκε στον αυτουργό της άδικης πράξης. Κατά τον Φιλιππίδη όμως, τον βασικότερο υποστηρικτή της ποινικής σε βάρος του νομικού προσώπου ευθύνης, στην πιο παλαιά ελληνική ποινική θεωρία, πρόκειται εν προκειμένω για μία «υποκατάστατη ποινική ευθύνη»⁴⁴.

Για την αναφορά που θα ακολουθήσει στην παρούσα ενότητα, λαμβάνεται υπόψη ότι ως ποινή –φυσικά- θεωρείται μόνον η ποινή, η οποία διαθέτει αμιγώς ποινικό χαρακτήρα, και όχι η πειθαρχική ποινή ή η κύρωση γενικά άλλου είδους, που δεν συναρτάται άμεσα με την ποινική λειτουργία αλλά

⁴³ Lexology. *Key criminal liability implications surrounding generative AI in Romania* (2025, January 24). Ανασύρθηκε την 24.01.2025 από: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?q=e39c70f5-f207-4def-9692-6b40dc2f5bb7>

⁴⁴ Συκιώτη, Α. *Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων*. ο.π., σελ. 94.

και το *jus rupiendi* του κράτους μας. Κατ' επέκταση, δεν καλύπτονται εδώ ούτε οι οιασδήποτε μορφής διοικητικές κυρώσεις, προπάντων εκείνες που βάλλουν κατά νομικών προσώπων (αναστολή ή ανάκληση λειτουργίας, διοικητικά πρόστιμα, απαγόρευση επιχειρηματικής δραστηριότητας), ακόμη κι εάν κατ'ουσίαν, μπορεί κανείς να διαγνώσει σε αυτές έναν χαρακτήρα ποινικής κύρωσης λόγω της βαρύτητάς τους. Αυτό που έχει σημασία για το αξιόπιστο, είναι ο τυπικός χαρακτηρισμός της κυρώσεως ως ποινικής, καθώς κι η εφαρμογή -για την επιβολή της- της ποινικής διαδικασίας. Τυχόν ποινές, που επιβάλλονται εκ μέρους διοικητικών οργάνων, όπως λ.χ. ΣΔΟΕ, Αρχή Ανταγωνισμού ή Υπουργό Οικονομικών, δεν διαθέτουν χαρακτήρα ποινικής κυρώσεως, ανεξαρτήτως από το πόσο επαχθείς μπορεί να είναι. Απεναντίας, στην εγχώρια έννομη τάξη, κυρώσεις με ποινικό χαρακτήρα κατά νομικών προσώπων, είναι αυτές που προβλέπονται πλέον στα α. 134 και 135 του πρόσφατου Νόμου 5090/2024 σχετικά με τα εγκλήματα της δωροδοκίας.⁴⁵

Τα αδικήματα της διαφθοράς έγιναν η αφορμή για να αναγνωριστεί και στην Ελλάδα -για πρώτη φορά όπως φαίνεται- η ποινική ευθύνη σε βάρος των νομικών προσώπων. Το α. 134 του Ν. 5090/2024, που επιγράφεται «ευθύνη νομικών προσώπων κι οντοτήτων γι' αδικήματα δωροδοκίας» δείχνει να καθιερώνει την ποινική ευθύνη νομικών προσώπων σχετικά με αδικήματα δωροδοκίας (α. 236 ΠΚ), δωροδοκίας δικαστών (α. 237 παρ. 2, 4 ΠΚ), δωροδοκίας πολιτικών προσώπων (α. 159^Α ΠΚ) κι εμπορίας επιρροής-μεσάζοντες (α. 237^Α ΠΚ), υπό μορφή είτε αυτουργίας, είτε συμμετοχική, αναλόγως με το πώς διαμορφώνεται το αδίκημα μέσω της πράξης του φυσικού προσώπου. Μέχρι τώρα, η ποινική ευθύνη σε βάρος νομικών προσώπων κι υπολοίπων συλλογικοτήτων, θεωρούνταν άγνωστη στην ελληνική ποινική δογματική, παράλληλα δε, απορρίπτονταν κατά βάση με το επιχείρημα πως μία ευθύνη σαν και αυτή αντιτίθεται -όπως θα εκτεθεί κατωτέρω- στο Σύνταγμα. Βέβαια, την ανάγκη της κυρωτικής διαχείρισης της εγκληματικής δραστηριότητας αυτών των συλλογικοτήτων, καθώς και την υποχρέωση που εισάγουν οι ευρωπαϊκές οδηγίες κι οι διεθνείς συμβάσεις για το ζήτημα αυτό, ο Έλληνας νομοθέτης ανέκαθεν τις αντιμετώπιζε κι εξακολουθεί να τις αντιμετωπίζει με την πρόβλεψη κυρώσεων εντός ειδικών ποινικών νόμων, που αν και φέρουν την κυρωτική βαρύτητα των ποινικών κυρώσεων, βαπτίζονται ως διοικητικές. Τούτη η θεσμική υποκρισία, που διατηρείται σε όλες εκείνες τις περιπτώσεις, όπου αναγνωρίζεται η αναγκαιότητα της κυρωτικής αντιμετώπισης της εγκληματογενούς δραστηριότητας του νομικού προσώπου, καταλήγει

⁴⁵ Μπιτζιλέκης, Ν. 2.Παραβάσεις στην εκτέλεση των ποινών (Άρθρο 240 ΠΚ), Ι. Αντικειμενική υπόσταση σε Υπηρεσιακά Εγκλήματα, 3η έκδ., (2024) σελ. 251, αρ. 56 = sakkoulas-online.

στο αποτέλεσμα οι εν λόγω κυρώσεις να επιβάλλονται εκ μέρους διοικητικών αρχών (Ανεξάρτητες Αρχές, Υπουργό Οικονομικών, ΣΔΟΕ) και κατ'επέκταση δίχως τις θεσμικές εγγυήσεις είτε του ουσιαστικού ποινικού δικαίου (αναδρομική εφαρμογή του επιεικέστερου νόμου, αρχή της ενοχής), είτε του ποινικού δικονομικού δικαίου (εγγυήσεις για προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαιοδοτικών οργάνων, δικαιώματα κατηγορουμένου, εν γένει η αρχή της δίκαιης δίκης).

Έτσι λοιπόν, για πρώτη φορά, στο πεδίο του ποινικού δικαίου, εμφανίζεται μία τέτοια αναγνώριση –έστω κι αποσπασματικά- για θέματα μόνον εγκλημάτων δωροδοκίας και δίχως τη ρητή διασφάλιση ή το μάλλον απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο στη βαθμίδα του Γενικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα, ότι δηλαδή τα νομικά πρόσωπα και τυχόν άλλες οντότητες, συνιστούν υποκείμενα ομοίως και του ποινικού δικαίου (πλην των έτερων κλάδων του δικαίου). Εκτίθενται σε κυρώσεις, που επιβάλλουν τα ποινικά δικαστήρια, αποκτούν δε, κατ' επέκταση, δικαιώματα κατηγορουμένου. Επομένως, μπορούν όχι να δικαιοπράκτουν απλώς, αλλά επίσης και να αδικοπράγουν, κι η αδικοπραγία τους αυτή να διαθέτει όχι μόνον αστικό αλλά επιπροσθέτως και ποινικό περιεχόμενο. Φαίνεται να αναγνωρίζεται λοιπόν, ίδια ποινική ευθύνη σε βάρος νομικών προσώπων, ευθύνη που φέρει παρακολουθηματικό χαρακτήρα κι εξαρτάται από το είδος και το βάρος της πράξης, που διενήργησε το φυσικό πρόσωπο, παρόλο που ο νομοθέτης δίστασε να τη χαρακτηρίσει ως ποινική ή επιστρατεύει για αυτή άλλοτε ποινικούς όρους (π.χ. ο κατηγορούμενος) κι άλλοτε μη ποινικούς (π.χ. πρόστιμο).

Σε κάθε περίπτωση, υιοθετεί ένα μοντέλο συνύπαρξης αμφοτέρων των μορφών ευθύνης (νομικού και φυσικού προσώπου), όπως προβλέπει ρητά η 4^η παράγραφος του α. 134 του Νόμου 5090/2024 (ο κανόνας της αυτοτέλειας των ευθυνών). Εντούτοις, παραμερίζοντας οποιαδήποτε σύγχυση κι αβεβαιότητα του νομοθέτη, οφείλει κανείς να επισημάνει εν προκειμένω ορισμένους βασικούς κανόνες της ποινικής δογματικής, που διέπουν αυτή την ευθύνη.

Τα νομικά πρόσωπα, ως μορφές ανθρώπινης δράσης με χαρακτήρα συλλογικό και κοινωνική υπόσταση, δραστηριοποιούνται ή παραλείπουν δια μέσου των υπευθύνων προσώπων, τα οποία τα διευθύνουν, λειτουργώντας για δικό τους λογαριασμό (θεωρία του ιθύνοντος νου ή της ταύτισης). Βέβαια, αυτό που εν προκειμένω ενδιαφέρει είναι το νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, καθότι η λογική του νομοθετήματος είναι να αντιμετωπιστεί η διαφθορά, μέσω των κυρίαρχων οικονομικών παραγόντων στα εταιρικά σχήματα. Το κράτος εξάλλου, ως φορέας ποινικής καταστολής, αδυνατεί το ίδιο να είναι ταυτόχρονα αντικείμενο τούτης της καταστολής. Ως εκ τούτου, πρόκειται για μία μορφή εταιρικής δράσης, για πράξεις δηλαδή ενταγμένες εντός ενός λειτουργικού και κανονιστικού

συστήματος, με απαξιολογικό περιεχόμενο, το οποίο συνίσταται σε αθέτηση κανόνων λειτουργίας, η οποία οδηγεί: i) σε πράξεις δωροδοκίας, με δρώντα υποκείμενα τα πρόσωπα, τα οποία διευθύνουν, αντιπροσωπεύουν κι εν γένει λαμβάνουν αποφάσεις για το νομικό πρόσωπο, ενεργώντας για λογαριασμό αυτού ή προς όφελός του, ii) σε παραλείψεις αυτών των προσώπων να αναχαιτίσουν πράξεις δωροδοκίας, που διενεργούνται ομοίως για λογαριασμό ή προς όφελός του νομικού προσώπου, εκ μέρους ιεραρχικά κατώτερων στελεχών ή εντολοδόχων του ίδιου του νομικού προσώπου (ανεπάρκεια ελέγχου ή εποπτείας). Πράξεις δωροδοκίας των διοικητών λοιπόν, για λογαριασμό του ίδιου του νομικού προσώπου, καθώς επίσης και παραλείψεις εποπτείας από μέρους τους, με αποτέλεσμα την τέλεση αυτών των πράξεων, στοιχειοθετούν την ποινική ευθύνη. Στην πρώτη περίπτωση (α. 134 παρ. 1) η προβλεπόμενη ποινή (αδόκιμα χρησιμοποιείται ο όρος «πρόστιμο») κυμαίνεται από το ύψος των 50.000 € έως τις 10.000.000 €, διαζευκτικά ή σωρευτικά με την αναστολή ή ανάκληση της άδειας λειτουργίας ή την επιβολή (οριστική ή προσωρινή) απαγορεύσεων στην άσκηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας (σε πλαίσιο από έναν μήνα έως δύο έτη). Ως προς το δεύτερο κι ελαφρύτερο είδος ευθύνης (α. 134 παρ. 2), το προβλεπόμενο πρόστιμο κυμαίνεται σε ένα πλαίσιο από 10.000 € έως 5.000.000 €, μαζί με τις υπόλοιπες κυρώσεις, διαζευκτικά ή σωρευτικά (με μείωση έως ένα έτος της προσωρινής αναστολής της άδειας λειτουργίας). Εντούτοις, δεν είναι σαφές εάν θα μπορέσει να λειτουργήσει περαιτέρω, η υποχρεωτική εφαρμογή της παρεπόμενης ποινής, που αναφέρεται στη δήμευση. Θα μπορούσε να γίνει πάντως δεκτό ότι, αφού αυτή – σύμφωνα με το α. 238 ΠΚ- έχει προβλεφθεί για τον καταδικασθέντα ως προς τις άδικες πράξεις της δωροδοκίας, θα ισχύει σε βάρος ομοίως του καταδικασθέντος νομικού προσώπου. Άλλωστε, το όφελος στην προκειμένη περίπτωση, το οποίο μάλιστα απαλλοτριώνεται με τη δήμευση, καταλήγει υπέρ του νομικού προσώπου, καθόσον χάριν αυτού λειτουργεί η ενέργεια της δωροδοκίας. Σε όσες λοιπόν περιπτώσεις, η γενικοπροληπτική λειτουργία της δημευτικής ρύθμισης νομιμοποιεί τη δήμευση περιουσίας τρίτων αμέτοχων μερών, ιδιαίτερα όταν το τρίτο μέρος συνιστά ένα νομικό πρόσωπο, το οποίο καρπώνεται τον πλουτισμό, πολύ περισσότερο τότε αυτή θα χρειαστεί να ισχύσει κι όταν σε αυτό το νομικό πρόσωπο αναγνωριστεί η ποινική ευθύνη, στην περίμετρο της ποινικής διαδικασίας.

Αναφορικά με την υπαιτιότητα του νομικού προσώπου, πρόκειται για μορφή –όχι προσωπικής ενοχής- αλλά οργανωτικής. Δηλαδή πρόκειται για διαπίστωση μίας οργανωτικής ανεπάρκειας (οργανωτικής υπαιτιότητας), η οποία οδήγησε σε ενέργειες δωροδοκίας από πρόσωπα, τα οποία εκπροσωπούν ή διευθύνουν το νομικό πρόσωπο (είτε ατομικά, είτε ως μέλη των συλλογικών

οργάνων αυτού του νομικού προσώπου) ή και από πρόσωπα, τα οποία αποφασίζουν ή διενεργούν έλεγχο μέσα στο νομικό πρόσωπο ή στη συλλογικότητα. Η υπαιτιότητα ανάγεται στην ευθύνη περί παραβίασης των ελεγκτικών μηχανισμών και των κανόνων λειτουργίας του νομικού προσώπου, η οποία επέτρεψε σε φυσικά πρόσωπα να επιδοθούν σε πράξεις δωροδοκίας, προς όφελος ή για λογαριασμό του νομικού προσώπου. Αυτή η ευθύνη των νομικών προσώπων είναι προϊόν του ελλείμματος εποπτείας κι ελέγχου των διευθυντών, ελεγκτών κλπ. Καθόσον πρόκειται δηλαδή για δωροδοκία, η οποία έλαβε χώρα για λογαριασμό ή προς όφελος του νομικού προσώπου ή οντότητας, η αναζητούμενη υπαιτιότητα του νομικού προσώπου αναπόφευκτα εντοπίζεται στη λειτουργία και στην οργάνωση του νομικού προσώπου, κατ' αποτέλεσμα της οποίας διενεργήθηκε η πράξη της δωροδοκίας, και πιο συγκεκριμένα στο έλλειμμα κανόνων αυτορρύθμισης, επαρκών να προλάβουν αυτού του είδους το αξιόποιο, ή στο έλλειμμα εσωτερικού μηχανισμού ελέγχου για την τήρηση αυτών των κανόνων (πλημμέλεια στην επιχειρησιακή διαχείριση).

Οι αναφορές στην ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων δεν εξομοιώνονται με την εισαγωγή της αντικειμενικής ευθύνης στο ποινικό δίκαιο. Τούτο σημαίνει ότι δεν αρκεί εκείνος που αποφασίζει ή εργάζεται μέσα στο νομικό πρόσωπο, απλώς να διέπραξε το αδίκημα της δωροδοκίας για λογαριασμό ή προς όφελος του νομικού προσώπου, ενσωματώνοντάς το στη λειτουργία του τελευταίου (περίπτωση συστημικού αδίκου). Θα χρειαστεί να αποδειχθεί επιπλέον κι η υπαιτιότητα του νομικού προσώπου, ειδικότερα δε ότι η πράξη του εκπροσώπου ή του διευθυντή ή του ιεραρχικά κατώτερου συνιστά συνέπεια του ελλείμματος κανόνων αυτορρύθμισης ή των πλημμελών μηχανισμών ελέγχου κι επιλογής των προσώπων, που το αντιπροσωπεύουν ή δραστηριοποιούνται χάριν του νομικού προσώπου. Δηλαδή, όταν το νομικό πρόσωπο έχει μεριμνήσει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα, θεσπίζοντας ιδίως ένα κανονιστικό πεδίο συμπεριφοράς, ένα δίκτυο εσωτερικού ελέγχου κι ένα σύστημα πρόληψης του εγκλήματος, δυσκολεύεται κανείς να αναφερθεί σε οργανωτική ενοχή κι επομένως σε ποινική ευθύνη σε βάρος του νομικού προσώπου. Σε περιπτώσεις σαν κι αυτή, η δωροδοκία που τελείται από ένα πρόσωπο, που κατέχει υπεύθυνη θέση μέσα στο νομικό πρόσωπο, ακόμη κι αν η πράξη λαμβάνει χώρα προς όφελος αυτού του νομικού προσώπου, παραμένει πράξη αποκλειστικά του φυσικού προσώπου και δεν δύναται να καταλογιστεί κι επιπροσθέτως στο νομικό πρόσωπο. Τούτη είναι η σημαντικότερη συνέπεια του χαρακτηρισμού ως ποινικής της εν θέματι ευθύνης των νομικών προσώπων. Το συστημικό άδικο (ενέργειες δωροδοκίας τελούμενες από υπεύθυνα πρόσωπα ή παραλείψεις τους, οι οποίες καθιστούν εφικτές ενέργειες δωροδοκίας, που λειτουργούν προς εξυπηρέτηση του νομικού προσώπου) κι η οργανωτική ενοχή (η

ευθύνη για κανονιστικά ελλείμματα, για αθέτηση των κανόνων λειτουργίας των νομικών προσώπων), δομούν τα συστατικά στοιχεία της εγκληματικότητας του νομικού προσώπου.

Σε επίπεδο δικονομικής μεταχείρισης της εν θέματι ποινικής ευθύνης τώρα, το α. 135 του Ν. 5090/2024 προβλέπει τα συναφή με την ποινική διαδικασία κατά των νομικών προσώπων ή οντοτήτων. Ωστόσο και η δικονομική προσέγγιση της ευθύνης των νομικών προσώπων διακατέχεται από την ίδια σύγχυση αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας της όλης ποινικής διαδικασίας, όπως συμβαίνει και στο ουσιαστικό μέρος. Πάντως, η δικονομική αντιμετώπιση φαίνεται να ερείδεται στις ακόλουθες αρχές:

1./ Η πρώτη αρχή αναφέρεται στη μερική δικονομική απεξάρτηση από τη σε βάρος των φυσικών προσώπων διαδικασία. Προβλέπεται δηλαδή από το νόμο μία διαδικασία, την οποία συνθέτουν στοιχεία είτε δικονομικής εξάρτησης, είτε και δικονομικής απεξάρτησης από τη διαδικασία σε βάρος του φυσικού προσώπου. Αφενός μεν, δικονομική εξάρτηση υφίσταται στο βαθμό που θα πρέπει να έχει ασκηθεί σε βάρος του φυσικού προσώπου ποινική δίωξη, ως εκ τούτου το νομικό πρόσωπο καθίσταται έτσι διάδικος στην ποινική διαδικασία, έχον τα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Τούτο συμβαίνει, είτε με εισαγγελική κλήση με τις ίδιες προθεσμίες και διατυπώσεις όπως στην κλήση του κατηγορουμένου (κι από τον ανακριτή επίσης, στο στάδιο της ανάκρισης), ή και με εκούσια ωστόσο δήλωση παρέμβασης εκ μέρους του ίδιου του νομικού προσώπου, η οποία δήλωση θα πρέπει να περιέχει –επί ποινή απαραδέκτου- τα νομικά και πραγματικά δεδομένα, που στοιχειοθετούν την ευθύνη του (ένα είδος δήλωσης αυτοενοχοποίησης άγνωστο στην ποινική δίκη και στη θέση του κατηγορουμένου!) Απεναντίας, δικονομική απεξάρτηση υφίσταται στο βαθμό που οι δικαστηριακές κυρώσεις επιβάλλονται κατά του νομικού προσώπου, ανεξαρτήτως του εάν θα προκύψει καταδίκη για το φυσικό πρόσωπο, του εάν η ασκηθείσα ποινική δίωξη εις βάρος του φυσικού προσώπου έπαυσε οριστικά εξαιτίας θανάτου ή κηρύχθηκε απαράδεκτη στο στάδιο της προδικασίας, ή του εάν αυτή δεν ασκήθηκε καν, εξαιτίας του θανάτου του φυσικού προσώπου. Αναφύεται το ουσιώδες ερώτημα εδώ, πώς είναι δυνατό σε αυτή την τελευταία περίπτωση να προχωρήσει η δικαστική διαδικασία από ποινικό δικαστήριο εις βάρος του νομικού προσώπου, εάν δεν ασκήθηκε κι εις βάρος του ιδίου ποινική δίωξη, καθόσον απουσιάζει η δίωξη κατά φυσικού προσώπου, όπως τούτη προβλέπεται προκειμένου να εκκινήσει τη συναφή ποινική διαδικασία. Πάντως, η δίκη κατά του νομικού προσώπου δύναται να κλιμακωθεί και δίχως να είναι γνωστά τα αληθή ή ακριβή στοιχεία του φυσικού προσώπου (α. 135 παρ. 3), ενώ στην περίπτωση ποινικής διαπραγμάτευσης από το νομικό πρόσωπο, το σχετικό πρακτικό δεν μπορεί να αποτελέσει συστατικό της δικογραφίας που

έχει ή θα σχηματιστεί κατά του φυσικού προσώπου, επί ποινή απόλυτης ακυρότητας (αθέτηση της αρχής περί δίκαιης δίκης, α. 135 παρ. 4).

2./ Η δεύτερη αρχή αναφέρεται στη διαπραγμάτευση ανάμεσα στο νομικό πρόσωπο (που πράττει δια του εκπροσώπου του) και στον εισαγγελέα. Τούτη λαμβάνει χώρα έως την τυπική περάτωση της ανάκρισης, προβλέπεται δε η δυνατότητα να διεξαχθεί και στο στάδιο έως την εκκίνηση της αποδεικτικής διαδικασίας, ενώπιον πρωτοβαθμίου δικαστηρίου κι έχει ως αντικείμενο την απαιτούμενη να επιβληθεί κύρωση. Ειδικότερα, έχει να κάνει με το ύψος της χρηματικής ποινής, προβλεφθείσας πλέον ως αποκλειστικής ποινής, κατόπιν της διαπραγμάτευσης. Η τελικώς επιβλητέα ποινή, βάσει του πρακτικού διαπραγμάτευσης, εκ μέρους είτε του Μονομελούς Εφετείου (σε περίπτωση κακουργήματος), είτε του Μονομελούς Πρωτοδικείου (αν αφορά σε πλημμέλημα) δεν γίνεται να είναι βαρύτερη σε σχέση με τη συμφωνηθείσα.

Η επιμέτρηση πάντως των ποινών πραγματοποιείται βάσει των όρων της παρ. 3 του α. 134, συμπεριλαμβανομένου ανάμεσα σε αυτούς του βαθμού ευθύνης του ίδιου του νομικού προσώπου (κι εδώ ανακύπτει το ζήτημα της σημασίας που έχει ο προσδιορισμός των στοιχείων εκείνων, που δομούν την υποκειμενική ευθύνη των νομικών προσώπων), τόσο για τις περιπτώσεις, όπου θα υπάρξει πρακτικό συμβιβασμού (κι η ποινή θα είναι μονάχα χρηματική), όσο και στις περιπτώσεις όπου δεν θα υπάρξει, κι έτσι θα εξακολουθήσει η ποινική διαδικασία κανονικά (α. 303 παρ. 3 ΚΠΔ).

Σε επίπεδο δικαιοδοσίας ελληνικών ποινικών δικαστηρίων, η επελθούσα διεθνοποίηση στα αδικήματα δωροληψίας/δωροδοκίας, αναφορικά με τη δικαιοδοσία ειδικότερα των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων, ομοίως λειτουργεί και για το θέμα της ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου. Πιο συγκεκριμένα, με βάση το α. 134 παρ. 6 του Ν. 5090/2024, τα ποινικά δικαστήρια της Ελλάδας έχουν τη δικαιοδοσία να εκδικάσουν ημεδαπά νομικά πρόσωπα, σε ό,τι αφορά πράξεις δωροδοκίας, οι οποίες διενεργήθηκαν στην αλλοδαπή χάριν των νομικών αυτών προσώπων, ανεξάρτητα από την υπηκοότητα του φυσικού προσώπου, που προέβη στην ενέργεια της δωροδοκίας κι ανεξάρτητα από το εάν η ενέργεια ήταν αξιόποινη, με αυτά τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της, στην εδαφική περιφέρεια όπου τελέστηκε (έχουμε αποδέσμευση δηλαδή από το διπλό αξιόποινο) ή εάν –στην περίπτωση του πλημμελήματος- υπάρχει αίτημα της Κυβέρνησης της εδαφικής περιφέρειας όπου τελέστηκε η ενέργεια. Η δικαιοδοσία των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων εν προκειμένω, σε ό,τι αφορά στην ποινική ευθύνη του νομικού προσώπου είναι περισσότερο περιορισμένη έναντι εκείνης των φυσικών προσώπων, καθόσον δυνάμει του α. 8 περ. δβ' ΠΚ περί ενέργειας δωροδοκίας φυσικού προσώπου, παραμένει αδιάφορη η υπηκοότητα του

δωροδοκούντος. Αντίθετα, η δικαιοδοσία αναφορικά με την ποινική ευθύνη νομικού προσώπου δεν συγκαταλέγει αλλοδαπά νομικά πρόσωπα. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει δικαιοδοσία ελληνικών δικαστηρίων εις βάρος κάποιας ισπανικής εταιρείας, η οποία χρηματίζει στη χώρα της Αργεντινής έναν αργεντινό υπάλληλο, με σκοπό να αναλάβει ένα έργο κατασκευαστικό, ακόμη κι εάν ο διευθυντής αυτής της εταιρείας, που προέβη στην ενέργεια χάριν της εταιρείας, διαθέτει ελληνική υπηκοότητα. Απεναντίας, υπάρχει δικαιοδοσία για την ενέργεια δωροδοκίας του Έλληνα, δυνάμει του α. 8 περ. δβ' ΠΚ.⁴⁶

Επιχειρώντας ακολούθως, μία κριτική επισκόπηση στις προσφάτως εισαχθείσες ρυθμίσεις, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι, ο Ν. 5090/2024 εισήγαγε ένα νέο νομοθετικό πλαίσιο για την ευθύνη των νομικών προσώπων και οντοτήτων αναφορικά με αδικήματα δωροδοκίας, επιχειρώντας να αναβαθμίσει ποιοτικά τη σχετική ποινική διαδικασία. Αν και η ένταξη των άρθρων 134-135 στο πεδίο του ποινικού δικαίου θα μπορούσε να ερμηνευθεί ότι φωτίζει την ποινική φύση της νέας ευθύνης, οι διατάξεις και η αιτιολογική έκθεση (ΑιτΕκθ) αποτυγχάνουν να το διευκρινίσουν ρητά. Αντ' αυτού, παρουσιάζουν ένα υβριδικό μοντέλο, που συνδυάζει στοιχεία ποινικής και διοικητικής ευθύνης, με περιορισμένη εφαρμογή αποκλειστικά στα αδικήματα δωροδοκίας. Αυτή η θεσμική καινοτομία, αν και συνδέεται με τη διεθνή πρακτική και τη Σύμβαση του ΟΟΣΑ, παραμένει αποσπασματική, καθώς δεν ενσωματώθηκε πλήρως στον βασικό κορμό της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας.

Συνεχίζοντας, το άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο εισάγει μια αφηρημένη και γενική θεώρηση του ποινικού φαινομένου, λειτουργεί συμπληρωματικά προς το άρθρο 96 παρ. 1 Σ, όπου καθορίζονται πιο συγκεκριμένες και εξειδικευμένες εφαρμογές της ποινικής διαδικασίας. Ειδικότερα, το άρθρο 96 παρ. 1 Σ αναθέτει αποκλειστικά στα τακτικά ποινικά δικαστήρια την «τιμωρία των εγκλημάτων» και την «επιβολή όλων των μέτρων, που προβλέπονται από τους ποινικούς νόμους». Από τη διατύπωση αυτή απορρέει η θεμελιώδης αρχή ότι δεν μπορεί να υπάρξει ούτε συγκεκριμένο έγκλημα ούτε συγκεκριμένη ποινή, χωρίς την προηγούμενη διεξαγωγή δικαστικής διαδικασίας και την έκδοση δικαστικής απόφασης (*nullum crimen nulla poena sine processu*).

Ωστόσο, οι κυρώσεις που προβλέπονται στο άρθρο 134 παρ. 1-2 του Ν. 5090/2024, συμπεριλαμβανομένων των χρηματικών προστίμων, δεν θεμελιώνονται ρητά σε ποινικούς νόμους, με αποτέλεσμα να μην ανατίθεται η επιβολή τους στα τακτικά ποινικά δικαστήρια, σε αντίθεση με

⁴⁶ Μπιτζιλέκης, Ν. V. *Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων για τα αδικήματα δωροδοκίας* σε «Υπηρεσιακά Εγκλήματα, 3^η έκδ.», ο.π., σελ. 144-152.

ορισμένα αλλοδαπά νομικά συστήματα, που ενδέχεται να μην αντιμετωπίζουν αντίστοιχους συνταγματικούς περιορισμούς. Αυτό δημιουργεί προβληματισμούς αναφορικά με τη συνταγματική συμβατότητα των εν λόγω διατάξεων, ειδικότερα σε σχέση με τις προβλέψεις του προλεχθέντος άρθρου 96 παρ. 1 Σ. Παράλληλα, επισημαίνεται ότι η συγκεκριμένη συνταγματική διάταξη παραλείφθηκε από την έκθεση νομιμότητας που συνόδευσε την ψήφιση του Ν. 5090/2024, γεγονός που εντείνει τις επιφυλάξεις για την ορθότητα και την πληρότητα της συναφούς νομοθετικής διαδικασίας.

Επιπλέον, ενώ η ΑιτΕκθ του ν. 5090/2024 τονίζει την ανάγκη προσαρμογής στις διεθνείς υποχρεώσεις, όπως αυτές ορίζονται από τον ΟΟΣΑ και την ΕΕ, παρατηρείται έλλειψη συνοχής και προετοιμασίας. Το νέο νομοθετικό πλαίσιο εφαρμόστηκε χωρίς προηγούμενη δημόσια διαβούλευση ή μετεκπαίδευση των αρμόδιων δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργιών, γεγονός που ενδέχεται να δυσχεράνει την πρακτική εφαρμογή του. Η απόφαση για την εισαγωγή των συγκεκριμένων διατάξεων βασίστηκε σε πρόσφατες υποθέσεις, που ανέδειξαν την ανάγκη για αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της διαφθοράς, αλλά παρέβλεψε την αξιοποίηση του εθνικού δογματικού διαλόγου και προηγούμενων προτάσεων.

Αξιοσημείωτο είναι ότι, το περιορισμένο πεδίο εφαρμογής στις πράξεις δωροδοκίας και η διατήρηση διοικητικών κυρώσεων για άλλες αξιόποινες πράξεις, επιτείνουν την πολυνομία και δημιουργούν ενδοσυστηματική ασυνέπεια. Επιπλέον, η παντελής απουσία μέτρων αναδιάρθρωσης των νομικών προσώπων περιορίζει τη δυνατότητα της νομοθεσίας να λειτουργήσει αποτρεπτικά και να ενισχύσει την εταιρική συμμόρφωση. Συνολικά, το νέο πλαίσιο παρουσιάζει σημαντικές νομοτεχνικές ελλείψεις και θέτει προβληματισμούς ως προς τη συνταγματική του συμβατότητα και την πρακτική του αποτελεσματικότητα.

Ο Ν. 5090/2024 επιχειρεί να ρυθμίσει την ευθύνη των νομικών προσώπων για τα αδικήματα δωροδοκίας, αλλά η περιορισμένη του εμβέλεια εγείρει σοβαρά ζητήματα ασφάλειας δικαίου και ενδοσυστηματικής συνοχής. Η διατήρηση της επιβολής διοικητικών κυρώσεων από τον Ν. 4457/2018 για συναφή αδικήματα, όπως η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, δημιουργεί έναν παράλληλο μηχανισμό κυρώσεων που μπορεί να οδηγήσει σε καταστάσεις διπλής δίωξης (*ne bis in idem*). Αυτή η διγλωσσία στις κυρώσεις και τη διαδικασία επιβολής τους ενισχύει την πολυνομία και περιπλέκει τη συμμόρφωση της ελληνικής έννομης τάξης με τις διεθνείς δεσμεύσεις της.

Επιπλέον, ο νόμος δεν διασφαλίζει την απαιτούμενη προσαρμογή των εφαρμοστών του δικαίου στις νέες διατάξεις, κάτι που καθίσταται ιδιαίτερα προβληματικό, δεδομένης της πολυπλοκότητας των διατάξεων αυτών. Ο ΟΟΣΑ έχει ήδη εντοπίσει την έλλειψη μηχανισμών δίωξης και καταρτισμένου προσωπικού, τα οποία ο νόμος δεν αντιμετωπίζει επαρκώς, εντείνοντας την επιβάρυνση των ποινικών δικαστηρίων.

Τέλος, ο Ν. 5090/2024 καθιερώνει ένα μοντέλο παράλληλης ευθύνης, όπου η ευθύνη του νομικού προσώπου συντρέχει με αυτή του φυσικού προσώπου που διέπραξε το αδίκημα. Ωστόσο, το ζήτημα της ευθύνης του νομικού προσώπου γίνεται ιδιαίτερα δυσχερές όταν τα στοιχεία του δράστη παραμένουν άγνωστα. Η έλλειψη σαφούς πλαισίου για την απόδοση ευθύνης, όπως η περίπτωση της μη εξατομικευμένης κρίσης της ευθύνης του φυσικού προσώπου, επιτείνει τη νομική αβεβαιότητα. Στο πλαίσιο αυτό, οι προβλεπόμενες κυρώσεις περιορίζονται κυρίως σε χρηματικά πρόστιμα, χωρίς να περιλαμβάνουν αναμορφωτικά μέτρα, που θα ενίσχυαν την πρόληψη μελλοντικών παραβάσεων. Επιπρόσθετα, η νομοθετική πρόβλεψη για επιμέτρηση των κυρώσεων με κριτήρια όπως η οικονομική κατάσταση του νομικού προσώπου και η βαρύτητα του αδικήματος δημιουργεί περαιτέρω σύγχυση, ειδικά όταν υπονοείται αυτόνομη ευθύνη των νομικών προσώπων. Συνολικά, το υφιστάμενο πλαίσιο παρουσιάζει σημαντικά ρυθμιστικά και πρακτικά κενά, αφήνοντας περιθώρια για νομικές και οικονομικές αμφισβητήσεις.⁴⁷

Κεφάλαιο 3: Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων- Θεσμικές και Εγκληματολογικές Διαστάσεις

3.1. Ο ρόλος των οργανισμών στη διάπραξη εγκλημάτων διαφθοράς

Η καθολική επικράτηση του φιλελεύθερου καπιταλιστικού συστήματος στον 21ο αιώνα ενίσχυσε τη δύναμη των επιχειρήσεων, καθιστώντας τις κύριους παράγοντες επιρροής στις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις. Η σύμπραξη πολιτικής εξουσίας και ιδιωτικού κεφαλαίου οδήγησε σε νομοθεσίες που ευνοούν την επιχειρηματική ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα ανέκυψαν κοινωνικές αντιδράσεις, όπως από οικολογικές ομάδες και ενώσεις καταναλωτών, οι οποίες εν συνεχεία άσκησαν σφοδρές πιέσεις, για περιορισμό της ανεξέλεγκτης επιχειρηματικής δράσης σε εκπροσώπους της πολιτικής εξουσίας. Με τη σειρά τους, οι τελευταίοι, ερχόμενοι αντιμέτωποι με την

⁴⁷ Σαχουλίδου, Α. Η ευθύνη των νομικών προσώπων για αδικήματα δωροδοκίας: Παρουσίαση και κριτική επισκόπηση των άρθρων 134-135 του ν. 5090/2024, ο.π.

έκθεσή τους -ως υπόλογοι για την υπόθαλψη της μη ελεγχόμενης επιχειρηματικής ελευθερίας- στην πεποίθηση των πολιτών και πολλές φορές, υπό το βάρος σωρείας καταγγελιών σε υπερεθνικό επίπεδο περί διαπλοκής εκπροσώπων της πολιτικής εξουσίας που διέθεταν επιχειρηματικά συμφέροντα, αναγκάστηκαν να ενεργοποιήσουν διαδικασίες εφαρμογής μέτρων ελέγχου σε βάρος της οικονομικής πολιτικής επιχειρήσεων, στις οποίες αναλογεί το κύριο βάρος για τη βλάβη ουσιαστών κοινωνικών και ατομικών αγαθών (περιβάλλον, ζωή, υγεία).

Αυτές οι πιέσεις ώθησαν τα κράτη σε θεσμοθέτηση μέτρων ελέγχου για την προστασία του περιβάλλοντος, της υγείας και της ζωής, αν και συχνά αυτά περιορίζονται σε συμβολικό επίπεδο. Στον χώρο του ποινικού δικαίου, οι προσπάθειες να καταλογιστεί ευθύνη σε νομικά πρόσωπα εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν δομικές δυσκολίες, λόγω της φύσης των οργανωτικών τους δομών. Οι ποινικές κυρώσεις που εφαρμόζονται είναι κυρίως διοικητικού χαρακτήρα, όπως πρόστιμα ή αποκλεισμοί, αφού οι στερητικές της ελευθερίας ποινές δεν είναι εφαρμόσιμες. Παρότι το ποινικό δίκαιο λειτουργεί ως εργαλείο προστασίας, τίθεται το ερώτημα αν η χρήση του όρου «ποινική ευθύνη» για τα νομικά πρόσωπα ανταποκρίνεται στην ουσία του ή αν αποτελεί μια περιορισμένη προσέγγιση, που δεν αξιοποιεί την πλήρη δυναμική του δικαϊκού συστήματος. Το βέβαιο είναι ότι, η αυξανόμενη επιρροή των οργανισμών στην οικονομική και πολιτική σφαίρα, σε συνδυασμό με την περίπλοκη δομή και λειτουργία τους, συχνά επιτρέπει τη συγκάλυψη αθέμιτων πρακτικών, καθιστώντας τους κεντρικούς παράγοντες στη διάπραξη εγκλημάτων διαφθοράς.⁴⁸

Κρίσιμη τώρα για την ανάπτυξη και την αυτονόμηση του ποινικού δικαίου των νομικών προσώπων και οντοτήτων, ως ειδικού κλάδου, είναι η αξιοποίηση εγκληματολογικών και κοινωνιολογικών θεωριών, που έχουν ως σημείο αναφοράς την επίδραση της οργάνωσης και της ομάδας στην ατομική συμπεριφορά των μελών της. Οι εν λόγω θεωρίες συνεπικουρούν στη συνειδητοποίηση της σημασίας που διαθέτει η συλλογικότητα, για την τέλεση εγκληματικών ενεργειών από διοικητές και συνεργάτες της.

- Σύνοψη της θεωρίας "bad apples" και "bad barrels" στη σχέση επιχείρησης και εγκληματικότητας:

Μια πολύ γνωστή μελέτη στον τομέα της επιχειρηματικής ηθικής, η οποία εστίασε στην συμπεριφορική διάσταση της λήψης ηθικών αποφάσεων, είναι η μελέτη των Youngblood και Treviño του έτους 1990. Αυτή εξέτασε τις γνωστικές διαδικασίες ως ένα αναμενόμενο αποτέλεσμα, που

⁴⁸ Παπανεοφύτου, Α. *Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων (Μία κατασκευή ποινικής ασυλίας του επιχειρηματία-δράστη)*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, (2012) σελ. 40-48.

επηρεάζει τις συμπεριφορές λήψης ηθικών αποφάσεων. Η μελέτη ανέδειξε το επιχείρημα των "κακών μήλων" ("bad apples") και των "κακών βαρελιών" ("bad barrels"), το οποίο αναφέρεται σε άτομα με χαμηλά ηθικά πρότυπα και έλλειψη προσωπικής ποιότητας.

Αυτά τα άτομα εμπλέκονται σε ανήθικες συμπεριφορές, γνωρίζοντας ότι αυτό μπορεί να βλάψει τον οργανισμό. Τα "κακά μήλα" καταστρέφουν συνειδητά ή ασυνείδητα τον οργανισμό εκ των έσω, κάτι που μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες για ολόκληρο τον οργανισμό. Υποστηρίζεται ότι τα "κακά μήλα" μπορούν να μετατρέψουν τις οργανωτικές ομάδες σε "κακά βαρέλια", με σοβαρές επιπτώσεις για τα μέλη, που ακολουθούν ανήθικες συμπεριφορές.

Από την άλλη πλευρά, τα "κακά βαρέλια" αναφέρονται σε μια μολυσμένη οργανωτική κουλτούρα και κλίμα, που επηρεάζουν αρνητικά τα άτομα ενός οργανισμού. Πρόκειται για ένα οργανωτικό περιβάλλον, όπου η ανήθικη συμπεριφορά είναι κοινή και γενικά ανεκτή. Η σχετική βιβλιογραφία δείχνει πώς η ανήθικη συμπεριφορά έχει ενθαρρυντική επίδραση στις παρεκκλίνουσες συμπεριφορές στο χώρο εργασίας. Πρόκειται για συμπεριφορές, που αντιβαίνουν στους κανόνες και στους κοινωνικούς κώδικες, όπως το κουτσομπολιό, η ευνοιοκρατία, η λεκτική κακοποίηση και οι ανήθικες ενέργειες μεταξύ εργαζομένων.

Περιγράφεται επίσης πώς αυτό επηρεάζει τη στάση των μελών του οργανισμού απέναντι στην εργασία τους και στην ικανότητά τους για συναισθηματική αυτορρύθμιση. Είναι κρίσιμο για την ανάπτυξη της οργανωτικής μάθησης να κατανοηθεί η λήψη ηθικών αποφάσεων από τους διευθυντές και τους εργαζόμενους, καθώς οι ηθικές επιλογές και ενέργειές τους μπορούν να έχουν σημαντικές συνέπειες.⁴⁹ Και οι δύο εκτεθείσες θεωρίες ωστόσο, αποτυγχάνουν να ερμηνεύσουν πλήρως τα σύνθετα και πολυπαραγοντικά αίτια, που οδηγούν σε διαφθορά ή εγκληματική συμπεριφορά, όπως οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ ατόμων, οι οικονομικές πιέσεις, η έλλειψη λογοδοσίας και οι θεσμικές αδυναμίες.

- Σύνοψη της θεωρίας περί ορθολογικής επιλογής ("Rational Choice Theory of Crime"):

Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής (Rational Choice Theory - RCT) έχει συνδράμει σημαντικά στις κοινωνικές επιστήμες και έχει καταστεί ένα εξέχον θεωρητικό μοντέλο στη κοινωνιολογία, στην οικονομία, στην ψυχολογία και στην πολιτική επιστήμη. Αν και έχει υπάρξει και συνεχίζει να υπάρχει σημαντικό ενδιαφέρον για την RCT στην εγκληματολογία, πολλοί εγκληματολόγοι διατηρούν έντονο

⁴⁹ Strand, L. *The bad apples' influence on the organizational members: A qualitative case study exploring individuals' experiences* (Bachelor's thesis, Kristianstad University), (2021) σελ. 11. Ανασύρθηκε την 17.01.2025 από DiVA portal. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1586739/FULLTEXT01.pdf>

σκεπτικισμό σχετικά με αυτήν, ιδίως όσον αφορά στην ορθολογική της υπόθεση και στην ικανότητά της να προσφέρει μια γενική θεωρία του εγκλήματος.

Μια επαναλαμβανόμενη κριτική προς την RCT, όσον αφορά στη γενικότητά της, είναι ότι μια θεωρία που δίνει έμφαση στην ορθολογική ζύγιση του κόστους και των ωφελειών των πράξεων μπορεί να εφαρμόζεται τέλεια στις αποφάσεις της χρηματοοικονομικής αγοράς, αλλά όχι στην εγκληματική συμπεριφορά. Ακόμη και αν θεωρηθεί ότι σκόπιμα εφαρμόζεται στο έγκλημα, η θεωρία περιορίζεται στην εξήγηση εγκληματικών πράξεων εργαλειακού χαρακτήρα, όπως τα εγκλήματα κατά της περιουσίας, ως εκ τούτου δεν είναι συναρτάται με πράξεις που διακατέχονται από έντονα συναισθήματα, όπως τα εγκλήματα βίας.

Στην πραγματικότητα, η θεωρία της ορθολογικής επιλογής περιλαμβάνει θεωρητικές κατασκευές, που εύκολα εναρμονίζονται με πολλές κοινωνικές θεωρίες του εγκλήματος, όπως η θεωρία του κοινωνικού ελέγχου, οι θεωρίες των καθημερινών δραστηριοτήτων, η θεωρία της ετικέτας κ.α. Εν ολίγοις, η κατανόηση της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής από τους εγκληματολόγους έχει υπάρξει μυστική, και οι προδιαγραφές των μοντέλων της ορθολογικής επιλογής στη διαθέσιμη εμπειρική βιβλιογραφία έχουν υπάρξει περιορισμένες, δεδομένου του θεωρητικού της πλούτου⁵⁰.

- Σύνοψη της θεωρίας περί «διαφορικών συναναστροφών» (“differential associations”) και «κοινωνικής αποδιοργάνωσης» (“social disorganization”):

Η θεωρία των «διαφορικών συναναστροφών» του Edwin H. Sutherland, που αναπτύχθηκε το 1939, υποστηρίζει ότι η εγκληματική συμπεριφορά δεν είναι έμφυτη, αλλά μαθαίνεται μέσω αλληλεπιδράσεων με άτομα, που ενστερνίζονται εγκληματικές αξίες και συμπεριφορές. Για κάποιο χρονικό διάστημα, η θεωρία της διαφορικής συναναστροφής είχε θεωρηθεί από τους περισσότερους εγκληματολόγους ως η κατ’ εξαίρεση κοινωνιολογική διατύπωση μιας γενικής θεωρίας για την αιτία του εγκλήματος. Παρόλο που η θετική έμφαση της θεωρίας είναι ότι, το έγκλημα είναι κοινωνικό φαινόμενο που παράγεται μέσω της κοινωνικής μάθησης, έχει επίσης σημασία να αναφερθεί ότι απορρίπτει άλλες πιθανές εξηγήσεις του εγκλήματος, όπως τις βιολογικές, ψυχολογικές και κλιματολογικές θεωρίες (π.χ. ότι κάποιος γεννιέται εγκληματίας ή ότι το έγκλημα επηρεάζεται από το κλίμα). Η γενική πρόταση ότι η εγκληματικότητα μαθαίνεται, είναι πλέον αποδεκτή από σχεδόν όλους

⁵⁰ Loughran, T.A. - Paternoster, R. – Chalfin, A. & Wilson, T. *Can rational choice be considered a general theory of crime? Evidence from individual-level panel data. Criminology*, (2016) 54(1), σελ. 86–87. Ανασύρθηκε την 17.01.2025 από: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12097>

τους εγκληματολόγους, αλλά οι λεπτομέρειες της θεωρίας δεν έχουν ειδικά υποβληθεί σε έλεγχο εμπειρικής έρευνας.

Για να έχει συνεχή αξία, μια θεωρία πρέπει όχι μόνο να παρέχει ένα γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να διατυπωθούν υποθέσεις, όπως κάνει αυτή η θεωρία, αλλά και να αποτυπωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να επαληθευτεί ή να απορριφθεί από εμπειρικά ευρήματα.

Μια γενετική εξήγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς, που διατυπώνεται από την οπτική του ατόμου και όχι της ομάδας, υπογραμμίζει ότι η επαφή με πρότυπα παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για την εγκληματικότητα και ότι η υπερβολική έκθεση σε τέτοιου είδους επαφές προκαλεί την εγκληματικότητα. Οι άνθρωποι αποκτούν πρότυπα εγκληματικής συμπεριφοράς με τον ίδιο τρόπο που αποκτούν πρότυπα νόμιμης συμπεριφοράς: μέσω της μάθησης σε αλληλεπίδραση με άλλους ανθρώπους⁵¹.

Ένα βήμα παραπέρα, ο Albert Bandura, στο πλαίσιο της σύγχρονης θεωρίας της κοινωνικής μάθησης, υποστήριξε ότι η εγκληματική ή βίαιη συμπεριφορά δεν είναι εγγενές χαρακτηριστικό των ατόμων, αλλά αποκτάται μέσω κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Η βία μαθαίνεται, παρατηρώντας άλλους να δρουν επιθετικά ή να ανταμείβονται για τη βίαιη συμπεριφορά τους. Ο Bandura επεκτείνει αυτή τη θεωρία, προτείνοντας ότι, η μίμηση της βίας δεν απαιτεί απαραίτητα άμεση εμπειρία ή προσωπική αλληλεπίδραση, καθώς μπορεί να επιτευχθεί και μέσω της έκθεσης σε μέσα μαζικής ενημέρωσης⁵².

Από την άλλη, αν και το έργο των Shaw και McKay που συνέδεσε την κοινωνική αποδιοργάνωση ("social disorganization") με τα ποσοστά εγκληματικότητας στις κοινότητες, άσκησε σημαντική επιρροή στη θεωρία της εγκληματολογίας κατά τη δεκαετία του 1950 και του 1960, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 η προοπτική τους θεωρήθηκε από πολλούς ως «απλώς μια ενδιαφέρουσα υποσημείωση στην ιστορία της έρευνας, που σχετίζεται με τις κοινότητες». Ωστόσο, από τότε, η προοπτική της κοινωνικής αποδιοργάνωσης γνώρισε μια δραματική αναζωογόνηση, επανεμφανιζόμενη από το «σκοτεινό παρελθόν» των ξεπερασμένων εγκληματολογικών παραδειγμάτων, για να διεκδικήσει τη θέση της ως κυρίαρχη θεωρία μακρο-επιπέδου.

⁵¹ Cressey, D.R. *Application and verification of the differential association theory. Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 43(1), (1952) pp. 43–44. Ανασύρθηκε την 17.01.2025 από: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3985&context=jclc>

⁵² Αρχιμανδρίτου, Μ. *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, 4η έκδ., 2024, σ. 36 = sakkoulas-online

Κανένα έργο δεν συνέβαλε περισσότερο στην αποκατάσταση της φήμης της θεωρίας της κοινωνικής αποδιοργάνωσης από το δοκίμιο των Sampson και Groves, που δημοσιεύθηκε το 1989 με τίτλο: «Δομή Κοινότητας και Έγκλημα: Έλεγχος της Θεωρίας της Κοινωνικής Αποδιοργάνωσης». Η έρευνά τους έδειξε - σύμφωνα με τις βασικές προβλέψεις της προοπτικής της κοινωνικής αποδιοργάνωσης- ότι, παρά το γεγονός ότι οι δομικοί παράγοντες (όπως η φτώχεια ή η ανεργία) μπορεί να αυξήσουν την πιθανότητα για εγκληματικότητα, το πραγματικό αποτέλεσμα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ύπαρξη ή την απουσία άτυπων κοινωνικών ελέγχων (λ.χ. η κοινωνική πίεση, η επιρροή της γειτονιάς και οι προσωπικές σχέσεις). Ένας περιορισμένος αριθμός μελετών έχει προχωρήσει πέρα από τα δομικά υποκατάστατα, για να αξιολογήσει τα στοιχεία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης ή παρόμοιων διαδικασιών. Ωστόσο, καμία δεν έχει επιχειρήσει να παρέχει έναν συστηματικό έλεγχο του πλήρους μοντέλου των Sampson και Groves. Συνεπώς, έχουμε μια κλασική μελέτη -που παρατίθεται επανειλημμένα στη βιβλιογραφία- η οποία, στην πραγματικότητα, παραμένει μη αναπαραχθείσα.⁵³

- Η Θεωρία της Ανομίας (Anomie):

Η θεωρία της ανομίας διατυπώθηκε από τον Émile Durkheim το 1897 και αργότερα αναπτύχθηκε από τον Robert K. Merton το 1938. Για τον Durkheim, η συνέπεια για μία κοινωνία που είναι προσωρινά ανίκανη να ασκήσει τη ρυθμιστική της λειτουργία, είναι η αύξηση του ποσοστού αυτοκτονιών και, προφανώς, του εγκλήματος. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, η αυξημένη ευημερία μπορεί να διαταράξει την συλλογική τάξη, με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν κι οι εθνικές πτώσεις του πλούτου. Στην πραγματικότητα, ο Durkheim πρότεινε ότι τα χαμηλά ποσοστά αυτοκτονιών στην Ιρλανδία και την Ισπανία θα μπορούσαν να αποδοθούν στο προστατευτικό αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας, αλλά σταθερής φτώχειας. Παρενθετικά, τα χαμηλά ποσοστά αυτοκτονιών σε κυρίως καθολικές χώρες θα μπορούσαν επίσης να αποδοθούν στην ισχυρή θέση της Εκκλησίας κατά της συναφούς πρακτικής. Ούτως ή άλλως, οι προφανείς πολιτικές επιπτώσεις είναι ότι, η κοινωνία πρέπει να θέσει κατάλληλους περιορισμούς στις φιλοδοξίες και στις επιθυμίες των πολιτών της ή να τους ενσωματώσει καλύτερα στο συλλογικό πεδίο: να διατηρήσει την ισορροπία και η κοινωνία θα επιβιώσει. Αυτή η σχολή σκέψης περί ανομίας/έντασης επεκτάθηκε και αναπτύχθηκε περαιτέρω

⁵³ Lowenkamp, C.T. – Cullen, F.T. & Pratt, T.C. *Replicating Sampson and Groves's test of social disorganization theory: Revisiting a criminological classic. Journal of Research in Crime and Delinquency*, (2003) 40(4), pp.351–352. Ανασύρθηκε την 17.01.2025 από: <https://doi.org/10.1177/0022427803256070>

μέσω του έργου του Cohen (1955), των Cloward και Ohlin (1960), των Messner και Rosenfeld (1997) και, τελικά, του Agnew (1992, 2001).

Περαιτέρω, ενώ ο Durkheim τόνισε τις έμφυτες και συχνά αδηφάγες ανθρώπινες επιθυμίες ή φιλοδοξίες, ο Merton υποστήριξε ότι πολλές ανθρώπινες επιθυμίες ή φιλοδοξίες δεν είναι έμφυτες, αλλά πολιτισμικά επιβαλλόμενες. Η αδυναμία των ανθρώπων να επιτύχουν πολιτισμικά καθορισμένους στόχους, όπως η συσσώρευση υλικού πλούτου, μέσω νόμιμων κοινωνικά δομημένων μέσων, παράγει αυτό που ο Merton αποκαλεί ανομία ή ένταση. Σύμφωνα με τον Merton, τα άτομα αναπτύσσουν προσαρμογές στην ένταση, που συναντούν. Αυτές οι προσαρμογές περιλαμβάνουν: τη συμμόρφωση, την καινοτομία, τον ριτουαλισμό, την υποχώρηση και την επανάσταση. Τρεις από τις προσαρμογές (καινοτομία, υποχώρηση και επανάσταση) τείνουν να εκδηλωθούν σε αποκλίνουσα ή εγκληματική συμπεριφορά.

Για τον Merton, τα άτομα της κατώτερης τάξης είναι πιο ευάλωτα σε απογοήτευση και ένταση επειδή έχουν λιγότερες ευκαιρίες να επιτύχουν κάθετη κοινωνική ανέλιξη, ενώ προσπαθούν να πετύχουν κοινούς στόχους επιτυχίας, όπως ο πλούτος. Για αυτόν τον λόγο, ο Merton αναφέρει ότι η κατώτερη τάξη διαθέτει περισσότερο καινοτόμες στρατηγικές (αυτές οι στρατηγικές αντιπροσωπεύουν μια προσπάθεια να αποκτήσουν την κοινωνική αναγνώριση και τα υλικά αγαθά, που συνδέονται με το «κύρος» της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης) και επομένως περισσότερους εγκληματίες από άλλες κοινωνικές ομάδες. Ακολουθώντας αυτή τη λογική, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η κατώτερη τάξη παράγει περισσότερους εγκληματίες που είναι οικονομικά αποξενωμένοι, με το έγκλημα να αντιπροσωπεύει ένα πιθανό μέσο για την επίτευξη πολιτισμικού κύρους. Με λίγα λόγια, η καινοτομία είναι μια προσπάθεια να ενσωματωθεί κανείς στον πυρήνα της κοινωνίας.⁵⁴

- Η θεωρία των τεχνικών εξουδετέρωσης (techniques of neutralization) των Sykes και Matza:

Φαίνεται ότι, σε αντίθεση με την άποψη που αναπτύχθηκε στο έργο του Cohen το 1955 «*Delinquent Boys*», οι Sykes και Matza το 1957 εισήγαγαν το επιχειρήμα ότι οι ηθικές αξίες των παραβατών είναι θεμελιωδώς παρόμοιες με εκείνες των μη παραβατών. Το διακριτικό χαρακτηριστικό, κατά την άποψή τους, είναι ότι οι παραβάτες είναι σε θέση να δικαιολογήσουν ή να

⁵⁴ Smith, H. & Bohm, R. *Beyond anomie: Alienation and crime*. Published online: 6 December 2007. Springer Science+Business Media B.V. (2007), pp. 2-3. Ανασύρθηκε την 17.01.2025 από: https://www.researchgate.net/profile/Hayden-Smith-4/publication/225789975_Beyond_Anomie_Alienation_and_Crime/links/5638fe1b08aed5314d221881/Beyond-Anomie-Alienation-and-Crime.pdf

εξηγήσουν την παραβατική τους συμπεριφορά, με βάση συγκεκριμένες περιστάσεις. Οι τεχνικές εξουδετέρωσης που περιγράφονται από τους Sykes και Matza, θεωρούνταν ότι αφαιρούσαν προσωρινά τους περιορισμούς της παραδοσιακής ηθικής, επιτρέποντας έτσι τις παραβατικές ενέργειες. Ωστόσο, παρά την επιρροή της στις μεταγενέστερες θεωρίες της απόκλισης, η θεωρία της εξουδετέρωσης παραμένει ανεπαρκώς ανεπτυγμένη, ανεπαρκώς μελετημένη και παρερμηνευμένη. Ως αποτέλεσμα, γνωρίζουμε ελάχιστα περισσότερα σήμερα για τις εμπειρικές επιπτώσεις της εξουδετέρωσης από ό,τι το 1957.

Ορισμένες μελέτες αμφισβήτησαν την άποψη των Sykes και Matza, ότι οι παραβάτες υιοθετούν τον κυρίαρχο ηθικό κώδικα. Οι Schwendinger και Schwendinger το 1967 διαπίστωσαν ότι, όταν ζητήθηκε από τους παραβάτες να επιχειρηματολογήσουν κατά της διάπραξης εγκλημάτων σε καταστάσεις ρόλων, οι παραβάτες (σε αντίθεση με τους μη παραβάτες) χρησιμοποίησαν πρακτικά (στρατηγικά) και όχι ηθικά επιχειρήματα, αμφισβητώντας έτσι την υπόθεση ενός κοινού συστήματος αξιών. Ο Hindelang στην περίοδο 1970-1974 έδειξε ότι, οι νέοι που εμπλέκονται σε διάφορες παραβατικότητες, είναι πιο θετικά προσκείμενοι απέναντι σε αυτές τις συμπεριφορές σε σχέση με τους νέους, που δεν εμπλέκονται σε αυτές. Επαναλαμβάνοντας τα δεδομένα από τη μελέτη Richmond Youth Study, που αναφέρει ο Hirschi, το 1969, ο Austin το 1977 κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, οι πεπεισμένοι εξουδετέρωσης δεν αντιτίθενται σε ασυνήθιστες αξίες, αλλά αντίθετα αποτελούν ένδειξη δέσμευσης σε ένα ασυνήθιστο σύστημα αξιών.⁵⁵

- Η θεωρία της αυτοποίησης του Niklas Luhmann (1984):

Η εισαγωγή της εν θέματι θεωρίας εκφράζει μια αλλαγή στις λειτουργίες ελέγχου από το περιβάλλον προς το σύστημα. Ο Niklas Luhmann το 1984 διενεργεί μια καίρια συνεισφορά, μετατοπίζοντας την έννοια της αυτοποίησης από τα βιολογικά στα κοινωνικά συστήματα: τα αυτοποιητικά συστήματα λειτουργούν με κλειστό λειτουργικό σύστημα, και «ο πρωταρχικός στόχος των αυτοποιητικών συστημάτων είναι πάντα η συνέχιση της αυτοποίησης, χωρίς καμία εξέταση του περιβάλλοντος. Εάν κάθε εξωτερική παρέμβαση αξιολογείται από το αντίστοιχο σύστημα μόνο με γνώμονα την λειτουργική του εσωστρέφεια, αυτή θα αποκρούει όλα τα μέτρα που δεσμεύονται/σχετίζονται με διαφορετική λογική του συστήματος.

Αυτές οι θεωρητικές σκέψεις περιλαμβάνονται στη διάγνωση της λειτουργικής απομόνωσης των υψηλά διαφοροποιημένων κοινωνικών συστημάτων, γι' αυτό οι τοπικές παρεμβάσεις μπορεί να

⁵⁵ Minor, W.W. *Techniques of neutralization: A reconceptualization and empirical examination. Sociological Inquiry*, (1981) 49(2), pp.295-296. Ανασύρθηκε την 17.01.2025 από: <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1979.tb00491.x>

οδηγήσουν σε υπερβολικό έλεγχο εκεί. Ο τρόπος λειτουργίας ενός συστήματος, υπό μορφή υιοθέτησης ειδικού κώδικα, προσανατολίζεται στη βελτίωση της απόδοσης και λόγω της λειτουργικής του απομόνωσης μπορεί μόνο να κατασταλεί, αλλά όχι να επηρεαστεί. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι μια υποχώρηση της λειτουργικής διαφοροποίησης (όπως συνέβη στα σοσιαλιστικά κράτη). Σε περίπτωση ανεπαρκούς ελέγχου, ωστόσο, η κοινωνία αποτυγχάνει να επιτύχει την απαιτούμενη συναίνεση, ως προς τα βασικά κοινωνικά πρότυπα και αξίες και «παρασύρεται», δηλαδή απομακρύνεται από την κανονικότητα και μπορεί να οδηγηθεί σε κοινωνική αναταραχή ή αποκλίσεις από τους θεσπισμένους κανόνες. Για να αποφευχθεί τόσο ο υπερβολικός όσο και ο ανεπαρκής έλεγχος, απαιτείται μια ισχυρή συνδυαστική αναλογία ελέγχου και συναίνεσης.⁵⁶

3.2. Τα νομικά πρόσωπα ως φορείς εγκληματικής δράσης. Είδη εγκλημάτων, στα οποία εμπλέκονται συχνά τα νομικά πρόσωπα (π.χ. οικονομικά εγκλήματα, περιβαλλοντικά εγκλήματα, διαφθορά)

Το παραδοσιακό μοντέλο του ποινικού καταλογισμού λαμβάνει υπόψη του την «απλή μικροεγκληματικότητα» ("einfache Mikrokriminalität"), περιπτώσεις δηλαδή εγκλημάτων, δια των οποίων μεμονωμένοι – αντικοινωνικοί τύποι παραβάτη, οι οποίοι πολλές φορές διάγουν έναν βίο αποδιοργανωμένο, προσβάλλουν τον παθόντα με άμεσο τρόπο. Από την προαναφερθείσα έννοια της μικροεγκληματικότητας, η εγκληματολογία διακρίνει τη φερόμενη «μακροεγκληματικότητα» ("Mikrokriminalität"), η οποία εισήχθη στον επιστημονικό διάλογο από τον H. Jäger. Σε τούτη συγκαταλέγονται φαινόμενα μαζικής καταστροφής, π.χ. η κρατική τρομοκρατία, τα εγκλήματα πολέμου και άλλα παραδείγματα συλλογικής βίας ιδιαίτερου μεγέθους, τα οποία συναντά κανείς σε ολοκληρωτικά καθεστώτα. Το κοινό χαρακτηριστικό σε αυτές τις μορφές αποτελεί ότι, η ατομική εγκληματικότητα δεν συνιστά ένα μεμονωμένο περιστατικό ή μία εκτροπή από τον κανόνα ορισμένης συμπεριφοράς, αλλά κομμάτι μίας συμπεριφοράς, που συναρτάται με τη συντονισμένη λειτουργία

⁵⁶ Simon, K.H. (editor), Gibson, B. & Aguado, J. (co-editors), Geyer, F. – Marcuelli, C.- Misheva, V. – Nikolopoulos, P. (editorial board). *Moral coding and programming as evolutionary factors in social systems*. *Journal of Sociocybernetics*, (2008) 6(2), p. 59. Ανασύρθηκε την 17.01.2025 από:

https://d1wqtxs1xzle7.cloudfront.net/8461506/jos6-2-2008-libre.pdf?1390855543=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DMoral_coding_and_programming_as_evolutio.pdf&Expires=1737117714&Signature=NfS9BozKsmc2SY-Brybe444NmakVV0avWl7yIkXffm3ibo763xERVW36Y54fg97ig-UEo~0NL~1Y2lxErebF6Mlr83Nd0wos9u5IYHiGn5wHjMnpkrqjgMapTOlyTV7mVuSfTMTptwNypWEY167npP83UHzcVBAD000EZO~USIUab6De00seE~v2yDQkgA3CBenMi67OzNmuBsa1e3LfxrdLZPg9paTZwb~va3V0WTWTz4lOkQaEMf620QmJ3i9p~11P7duqRLPMQSaDXNldCMn~RXE9O4ZkiQ5oQXa5UPFEr2RATetFpZlI2IENTrq1BFYG3u0LCsxOADLea vdoQ_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=38

μίας οργανωμένης συλλογικότητας. Αυτή η τελευταία συνιστά ένα αναγκαίο πλαίσιο για την ατομική πράξη, η οποία εμφανίζεται όχι ως απόκλιση εν προκειμένω, αλλά ως συμμόρφωση κατά το συλλογικό πρότυπο.

Αυτό το είδος της εγκληματικότητας, απασχολεί την επιστήμη της εγκληματολογίας από περισσότερες απόψεις, και περαιτέρω τη δογματική του κλάδου του ποινικού δικαίου. Κατά τη συγκεκριμένη εξέταση, το πιο βασικό ζήτημα αποτελεί η επίδραση που ενδέχεται να έχει η ενσωμάτωση του ατόμου σε κάποια ομάδα και πιο συγκεκριμένα, σε μια οργάνωση, σαν αυτή της επιχείρησης, στην τέλεση εγκλημάτων. Ένας ενδεχομένως απόλυτος προσδιορισμός αυτής της εγκληματικότητας από την επιχείρηση την ίδια, ως οργάνωση, ο αποκαλούμενος «οργανωσιακός ντετερμινισμός», ίσως θα μπορούσε να ασκήσει επιρροή επί του δεοντολογικού στοιχείου του καταλογισμού. Εάν οι συνεργάτες ή ακόμη κι οι διοικητές οι ίδιοι της επιχείρησης, δεν δύνανται - εξαιτίας της ένταξής τους στην οργάνωση- να συνειδητοποιήσουν τον άδικο χαρακτήρα της εγκληματικότητας της επιχείρησης ή έστω να συμμορφωθούν με αυτή την αντίληψή τους, δεν θα πρέπει να τους καταλογιστεί η πράξη τους. Από την άλλη βέβαια, ο αποκλεισμός του καταλογισμού εξαιτίας βουλευτικής αδυναμίας να συμμορφωθούν εργαζόμενοι και διοικητές, για την οποία δεν προβλέπεται ειδική ρύθμιση, εμφανίζεται εντελώς απίθανος από δογματική άποψη. Οι σχετικές δυσκολίες κατ' αρχάς αποδίδονται στο διαχωρισμό και στην κατανομή των αρμοδιοτήτων ανάμεσα σε περισσότερα διευθυντικά στελέχη κι απλούς εργαζομένους της επιχείρησης, για συλλογή πληροφοριών σχετικά με τις δραστηριότητες της επιχείρησης και τα αποτελέσματά τους, τη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων και τελικά, την εκτέλεση αυτών. Στις σύγχρονες επιχειρήσεις, οι οργανωτικές δομές έχουν σαν αποτέλεσμα αυτός που αποφασίζει την διενέργεια μίας πράξης, η οποία ενδέχεται να αποδειχθεί επιβλαβής σε βάρος των εννόμων αγαθών, να μην ταυτίζεται με τον έχοντα την αρμοδιότητα για να την εκτελέσει, ούτε με εκείνον, ο οποίος συλλέγει πληροφορίες σχετικές με την προπαρασκευή μίας σωστής απόφασης. Η γενική διάκριση των αρμοδιοτήτων αποφάσεως κι εκτελέσεως, εκ των πραγμάτων εγείρει το ουσιώδες ερώτημα σε ποιον από όλους θα χρειαστεί να καταλογιστούν οι βλάβες, οι προερχόμενες από τη λειτουργία της οικονομικής οργανώσεως. Υπάρχουν και ακραίες περιπτώσεις, στις οποίες δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο πρόσωπο, που να εποπτεύει πλήρως τα επιχειρηματικά συμβάντα. Εντούτοις, η σχετική συζήτηση, διατηρεί την αξία της σε δικαιοπολιτικό επίπεδο. Οι εν θέματι αδυναμίες επιβάλλουν ενδεχομένως την τυποποίηση κάποιων ειδικών λόγων, που αποκλείουν τον καταλογισμό ή εγκαταλείπουν την

ατομική ποινική ευθύνη, προς όφελος της αναγνώρισης περαιτέρω της ποινικής ευθύνης της επιχειρήσεως.⁵⁷

Εν συνεχεία, από τη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου κι από την παρατήρηση των ποινικών υποθέσεων, φωτίζεται το χρήμα ως μέσο πρόσβασης σε οποιαδήποτε μορφή εξουσίας. Εξάλλου, κάτω από τις βλαπτικές κατά του περιβάλλοντος συμπεριφορές, τα διατροφικά σκάνδαλα ή τις απάτες φαρμακοβιομηχανιών, υποβόσκει το οικονομικό έγκλημα. Ένα οικονομικό αδίκημα, δεν έχει ως συνέπεια μονάχα ένα ορισμένο κι αριθμητικά προσδιορίσιμο ποσό. Το απορρέον από αυτά παράνομο κέρδος συνίσταται και σε κυριαρχία επί της αγοράς, ή στην απόκτηση φήμης και προσδοκίας, μετατρέψιμης σε πλούτο ή εξουσία, και τούτο δεν μπορεί να διασφαλιστεί δίχως τη συνδρομή της πολιτικής. Το εν λόγω φαινόμενο εμφανίζεται ως δαιδαλώδες και πολυμορφικό.

Στην ποινικο-εγκληματολογική σχολή σκέψης, το οικονομικό έγκλημα συγκαταλέγει ένα μεγάλο φάσμα υποδιαιρέσεων συμπεριφοράς και σχέσεων. Η έννοιά του, από εγκληματολογική άποψη, με σημείο αναφοράς δηλαδή τους δράστες ή το δράστη, ορίζεται και κατανοείται σε τρία διαφορετικά πλαίσια, που είτε αλληλοσυμπληρώνονται, είτε αντιδιαστέλλονται το ένα με το άλλο, και στην περίμετρο αυτή προσλαμβάνονται είτε ως εξατομικευμένη συμπεριφορά, είτε ως κοινωνική σχέση ή τέλος κι ως συστατικό πιο διευρυμένων κοινωνικών δομών, ποικίλου χαρακτήρα. Στο πεδίο του ποινικού δικαίου τώρα, παρά την ελλιπή τυποποίηση, έχοντας το ιδιαίτερο έννομο αγαθό ως σημείο αναφοράς, ως οικονομικό έγκλημα εννοείται: α./ η αξιόποινη πράξη, που διενεργείται με την αξιοποίηση των δυνατοτήτων, που παρέχει το οικονομικό σύστημα και στοχεύει στην επαύξηση της περιουσίας του δρώντος ή και άλλου και κατά βάση βλάπτει την περιουσιακή κατάσταση του Δημοσίου, επιχειρήσεων ή πιστωτών τους, τραπεζών, ή και του καταναλωτικού κοινού, ή β./ συνολικά εκείνη η αθέμιτη δραστηριότητα, η οποία εκτελείται δια μέσου των επιχειρήσεων και κατατείνει στην προσβολή της ομαλής λειτουργίας της οικονομίας ή καίριων τομέων και θεσμών της.⁵⁸

Κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι, τα εγκλήματα διαφθοράς, που έχουν τυποποιηθεί ως τέτοια στον ελληνικό ποινικό κώδικα (α. 235 έως 237Α, 159 και 159Α), αν και ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να έχουν επιπτώσεις στην οικονομική έννομη τάξη, δεν αποτελούν αυτοτελώς

⁵⁷ Τριανταφύλλου, Γ. *Το ποινικό δίκαιο της επιχείρησης. Ατομική ποινική ευθύνη στις μεγάλες επιχειρήσεις*, Αθήνα: Εκδ. Π.Ν.Σάκκουλας, (2021) σελ. 33-34, 52-53.

⁵⁸ Μιχαλοπούλου, Ε. *Το οικονομικό έγκλημα, σύγχρονες τάσεις εξάπλωσής του και όψεις της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης* στο «Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαράλαμπος. Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα». Αθήνα: εκδ. ΕΑΠ, (2019) σελ. 335, 344.

οικονομικά εγκλήματα. Ως εκ τούτου, υποστηρίζεται ότι η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων που προέρχονται από τον καταργηθέντα θεσμό του Εισαγγελέα Διαφθοράς στους εισαγγελείς οικονομικού εγκλήματος, νοθεύει περαιτέρω τον χαρακτήρα του αντικειμένου τους ως οικονομικό. Για παράδειγμα, η δωροδοκία ενός υπαλλήλου της πολεοδομίας με σκοπό την παράνομη έκδοση οικοδομικής άδειας, δεν θεωρείται οικονομικό έγκλημα⁵⁹.

Περαιτέρω, μία σοβαρή και αναπτυσσόμενη πλέον μορφή εγκληματικότητας, αποτελεί επίσης το περιβαλλοντικό έγκλημα. Με την έννοια αυτή, αναφερόμαστε σε κάθε ενέργεια που παραβιάζει τις διατάξεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας κι επιφέρει σοβαρούς κινδύνους στο περιβάλλον και στην υγεία του ανθρώπου. Οι ποιο συνήθεις μορφές περιβαλλοντικής εγκληματικότητας είναι οι παράνομες εκπομπές ρύπων στο έδαφος, στο νερό, στην ατμόσφαιρα, η παράνομη εμπορία ειδών άγριας ζωής, η παράνομη εμπορία ουσιών, οι οποίες μειώνουν το όζον και η παράνομη εμπορία και απόθεση αποβλήτων. Οι δράστες εν προκειμένω μπορεί να λειτουργούν είτε ατομικά, είτε ως μέλη ευρύτερων οργανώσεων ή δομών, επιδιώκοντας να αποφέρουν τεράστια οικονομικά κέρδη. Για το λόγο αυτό, σε αυτού του είδους την εγκληματικότητα εμπλέκεται ολοένα και πιο πολύ το οργανωμένο έγκλημα. Ο τζίρος από το περιβαλλοντικό έγκλημα εκτιμάται ότι ανέρχεται σε διεθνές επίπεδο στα 70-213 δις δολάρια το έτος. Η αποτελεσματική αντιμετώπισή του, εξαιτίας της διαρκούς αύξησης που εμφανίζει το περιβαλλοντικό έγκλημα, είναι εφικτή μόνον σε επίπεδο ευρωπαϊκό και διεθνές.⁶⁰

Τέλος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η εννοιολογική ρευστότητα της διαφθοράς εγείρει σοβαρούς προβληματισμούς, καθόσον θεωρείται ότι υπονομεύει τον εγγυητικό χαρακτήρα του ποινικού δικαίου. Παρά το ότι η διαφθορά ενδέχεται να προσλάβει ποικίλες μορφές και να μορφοποιείται μέσα από μία πληθώρα σχέσεων, λ.χ. την οικογενειοκρατία, την ευνοιοκρατία, την υπεξαίρεση, την εκβίαση, την εμπορία επιρροής, τη δωροδοκία, παρόλαυτά η ποινική θεωρία (κι όχι μόνο η ελληνική) πρεσβεύει ότι, στον πυρήνα της διαφθοράς βρίσκεται η δωροδοκία, ως κεντρικό έγκλημα, κι ειδικότερα η δωροδοκία δημοσίων λειτουργών και κρατικών αξιωματούχων κι υπαλλήλων. Ως εκ τούτου, στον πυρήνα του προβλήματος, προπάντων στη χώρα μας, είναι η δωροδοκία, ιδιαζόντως στη σχέση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου τομέα. Έπειτα, με άξονα το αδίκημα της δωροδοκίας και τις επιμέρους εκφάνσεις του (παθητική, ενεργητική κλπ.), διαπιστώνει κανείς ότι το ισχύον στην Ελλάδα θεσμικό πλαίσιο διακρίνεται από πολυνομία: σωρεία ποινικών διατάξεων, τυποποιούμενες είτε στον ποινικό κώδικα, είτε σε ειδικούς ποινικούς νόμους, είτε εντός επιμέρους νομοθετικών

⁵⁹ Βούλγαρης, Δ. *Οι πρόσφατες τροποποιήσεις στα άρθρα 33 επ. ΚΠΔ σχετικά με τους εισαγγελείς ειδικών καθηκόντων* στο *The Art of Crime*, τ. 9, (2020) σελ. 248.

⁶⁰ Καλλία, Α. *Αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού εγκλήματος*, ΠερΔικ, 2/2018, σελ. 259.

κειμένων εμβόλιμα κι οι οποίες πολλές φορές αντιφάσκουν μεταξύ τους, επικαλύπτουν η μία την άλλη, προκαλώντας ένα χαοτικό αποτέλεσμα.⁶¹

Συνήθως, οι φορείς των εν θέματι εγκληματικών δράσεων είναι επιχειρηματίες, στελέχη εταιρειών, ή μεσάζοντες που επιδιώκουν να αποκτήσουν πλεονεκτήματα, όπως ευνοϊκές αποφάσεις, συμβόλαια, ή διευκολύνσεις, προσφέροντας χρηματικά ποσά ή άλλες παροχές σε δημόσιους λειτουργούς. Μπορεί επίσης να είναι δημόσιοι λειτουργοί, υπάλληλοι ή αξιωματούχοι που, καταχρώνται τη θέση τους, δέχονται τη δωροδοκία για να εκτελέσουν ή να παραλείψουν ενέργειες που συνδέονται με τα καθήκοντά τους. Από την πλευρά του ιδιωτικού τομέα, το κίνητρο είναι συχνά η οικονομική ωφέλεια ή η διευκόλυνση στη λειτουργία της επιχείρησης. Από την πλευρά του δημόσιου τομέα, το κίνητρο μπορεί να είναι προσωπικό, οικονομικό όφελος ή άλλου είδους ανταλλάγματα. Στη διασταύρωση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, η δωροδοκία υπονομεύει τόσο την εμπιστοσύνη στους δημόσιους θεσμούς όσο και τη διαφάνεια στις ιδιωτικές επιχειρηματικές πρακτικές.

Κεφάλαιο 4: Κυρώσεις και Μέτρα Κατά των Νομικών Προσώπων

4.1. Είδη κυρώσεων: Ποινικές κυρώσεις, Διοικητικές κυρώσεις, Αστικές κυρώσεις

Η εγκληματοποίηση μορφών εταιρικής -ιδιαίτερα- παραβατικότητας δεν συνιστά προνόμιο του δικαίου μόνον των ανωνύμων εταιρειών, αλλά εμφανίζεται σε όλο το φάσμα του εταιρικού δικαίου. Η σύγκρουση των συμφερόντων των οικονομικών φορέων, που εμπλέκονται, και το πολιτειακό ενδιαφέρον να προστατεύσει τα αδύναμα μέρη και να εξασφαλίσει συνθήκες υγιούς διακίνησης αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων, αποτελούν τους κοινούς παρονομαστές της εμπορικής πραγματικότητας, ανεξαρτήτως από τη μορφή που διαθέτει το επιχειρηματικό όχημα (business vehicle). Εκεί όπου εκδηλώνεται επιχειρηματική δράση, υπό την έννοια της οργανωμένης, αναπτυσσόμενης οικονομικής δραστηριότητας φυσικού (λ.χ. ατομική επιχείρηση) ή και νομικού προσώπου (λ.χ. εταιρεία), καλείται το ποινικό δίκαιο να καλύψει κυρωτικά τα ρυθμιστικά κενά του ιδιωτικού ή διοικητικού δικαίου κι έπειτα, υπό μορφή εσχάτου μέσου (ultimum remedium), να τοποθετήσει τα ακραία όρια σε αυτό το επιχειρηματικό «παιχνίδι». Αναλόγως της μορφής που διαθέτει η εκάστοτε επιχειρηματική δράση, ο ποινικός νομοθέτης είτε αρκείται σε γενικές ποινικές

⁶¹ Βιδάλη, Σ. «Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα». Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη, (2017) σελ. 192.

διατάξεις από το κοινό ποινικό δίκαιο, είτε παρεμβαίνει επιστρατεύοντας ειδικές ποινικές ρυθμίσεις, σε έκταση και ένταση μικρότερη ή μεγαλύτερη ανά περίπτωση.

Ειδική ποινική παρέμβαση εμφανίζεται έτσι, όχι μονάχα στην ανώνυμη εταιρεία αλλά και στην έτερη μορφή κεφαλαιουχικής εταιρείας, δηλαδή στην εταιρεία περιορισμένης ευθύνης⁶². Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρόλο που η έκταση αυτής της ποινικής παρεμβάσεως στο ελληνικό δίκαιο των ΕΠΕ σχεδόν ταυτίζεται με τις ποινικές διατάξεις που περιέχει ο Ν. 2190/2020, εντούτοις η τιμωρητική τους ένταση υπολείπεται ουσιαδώς του ποινικού δικαίου των ΑΕ, στο οποίο -ως κύρωση- προβλέπεται συχνά και σωρευτικά κι η χρηματική ποινή (α. 53, 57 ΑΚ). Αυτή η προφανής αναντιστοιχία στην ποινική διαχείριση ανάλογων συμπεριφορών, που ωστόσο διαθέτουν ιδιάζον βάρος αδίκου κι απαξίας⁶³, δικαιολογεί αιτιάσεις περί σύγχυσης του ουσιαστικού ποινικού με το διοικητικό άδικο και για τιμωρητική παρεκτροπή του εταιρικού ποινικού δικαίου, δια της αναγωγής αμιγώς διοικητικών παραβάσεων τάξεως σε «ψευδοεγκλήματα». Οι κκ. Κουράκης και Ζιούβας αναφέρονται στον Μανωλεδάκη και κάνουν λόγο -εν προκειμένω- για διάβρωση του κοινωνικού αισθητηρίου ως προς την έννοια του εγκλήματος, αλλά και για απίσχναση της αντεγκληματικής πολιτικής, ως αποτελέσματα της τιμωρητικής αυτής παρεκτροπής. Εξάλλου, η διοικητική κύρωση στοχεύει στη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της διοίκησης, όχι στην προστασία θεμελιωδών αξιών. Τα ελληνικά ποινικά δικαστήρια περαιτέρω, σπανίως εφαρμόζουν τις ποινικές διατάξεις περί ΕΠΕ κι ως εκ τούτου, αναφύεται ο συνήθης για το οικονομικό ποινικό δίκαιο προβληματισμός της επονομαζόμενης «συμβολικής» ποινικής νομοθεσίας.⁶⁴

Τέλος, το αστικό δίκαιο δείχνει να διαθέτει σε ιδιαίτερο βαθμό το θεσμικό εκείνο υπόβαθρο αλλά και τα μέσα, προκειμένου να διαρρυθμίσει τα ζητήματα, που δεν επιλύονται με ειδικούς μηχανισμούς. Υπ' αυτό το πρίσμα, κι εδώ αναζητήθηκε η συνδρομή του αστικού δικαίου, σε μία προσπάθεια να εντοπιστεί ο κατάλληλος νομικός εξοπλισμός, ικανός να εξασφαλίσει το πεδίο μίας δίκαιης κατανομής κινδύνων. Το πεδίο αυτό οφείλει να λαμβάνει αφενός υπόψη και να θωρακίζει την επιχειρηματικότητα, ταυτόχρονα δε να μεριμνά για το συμφέρον τρίτων κοινωνιών κινδύνων. Ωστόσο, η θεμελίωση της ευθύνης για παράδειγμα της μητρικής (κατά κανόνα) για πράξεις της θυγατρικής της εταιρείας, ακόμη και σε περιπτώσεις, όπου ανακύπτει δικαιοπολιτικά δικαιολογημένα, δημιουργεί

⁶² Βλ. α 60 και α. 458 του Ν. 3190.1955 συνδυαστικά με α. 57 ΑΚ.

⁶³ Λ.χ. σύγκρινε τα α. 55 & 57 στ.β' Ν. 2190/1920 με το α. 60 παρ. 5 του Ν. 3190/1955.

⁶⁴ Το ποινικό δίκαιο της ανώνυμης εταιρείας υπό το πρίσμα του νέου εταιρικού και χρηματιστηριακού δικαίου (ν. 3016/2002, 3340/ 2005 και 3604/ 2007) (Κουράκης Ν., από κοινού με τον Δημ. Ζιούβα), περ. Ποινικός Λόγος, 1/ 2007, σελ. 9-10.

παρόλαυτά δογματική ασυμμετρία. Ευκρινέστερα, η καθιέρωση της ευθύνης της μητρικής, υπό την έννοια μιας εταιρείας κατά κανόνα μη ευθυνόμενης προσωπικά -με σημείο αναφοράς ad hoc ή γενικά instrumenta- εγείρει επιτακτικά το ζήτημα του ζωτικού πεδίου της αρχής περί αυτοτέλειας και εντός ενός ομιλικού σχήματος. Στο επίκεντρο φυσικά παραμένουν οι έννοιες του νομικού προσώπου και της νομικής προσωπικότητας, σε σχέση με τα χαρακτηριστικά τους, τα οποία συνδέονται στενά τόσο με το ομιλικό σχήμα, όσο και με τα μέλη του.⁶⁵

Συνεχίζοντας, κρίνεται σκόπιμο να μην παραληφθεί η αναφορά περί ολοκληρωμένης εφαρμογής των ισχυουσών διατάξεων ως προς την αστική ευθύνη του νομικού προσώπου του Δημοσίου, των λοιπών νομικών προσώπων δημόσιου δικαίου και των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου του ευρύτερου δημόσιου τομέα, ιδίως κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας, ως επιπροσθέτως κρίσιμος δείκτης του έμπρακτου σεβασμού έναντι θεμελιωδών προταγμάτων του Κράτους Δικαίου αλλά και της κανονιστικής του «κορωνίδας», δηλαδή της Αρχής της Νομιμότητας. Στο σημείο αυτό μάλιστα, θα πρέπει να επισημανθεί πως οι διατάξεις ειδικότερα των α. 105 και 106 ΕισΝΑΚ, ήταν για την εποχή τους κυριολεκτικά πρωτοποριακές σε επίπεδο Ευρωπαϊκό, και όχι μόνο, αν γίνει επαρκώς αντιληπτό το ότι, ανταποκρίνονταν ολοσχερώς στις επιταγές του Κράτους Δικαίου και της Αρχής της Νομιμότητας. Εν είδει παραδείγματος, υπογραμμίζεται ότι, τα ουσιωδέστερα πλεονεκτήματα της διατύπωσης των σχετικών διατάξεων εμφανίζονται στο ότι, από πλευράς αστικής ευθύνης, καλύπτουν το συνολικό πλαίσιο δράσης των κρατικών οργάνων, δηλαδή των οργάνων της Νομοθετικής, Εκτελεστικής και Δικαστικής Εξουσίας. Επίσης, καθιερώνουν ένα πεδίο αμιγώς αντικειμενικής αστικής ευθύνης, ένα πλαίσιο δηλαδή για την ενεργοποίηση του οποίου επαρκεί η παρανομία της δράσης, παράλειψης ή υλικής πράξης των κρατικών οργάνων, χωρίς να απαιτείται οποιουδήποτε είδους ππείσμα από πλευράς τους, ειδικότερα δε οποιασδήποτε μορφής δόλος ή αμέλεια. Οι ρυθμίσεις των α. 105 και 106 ΕισΝΑΚ λειτουργούν προστατευτικά έναντι της αυθαιρεσίας των, lato sensu πάντοτε, κρατικών οργάνων, ιδιαζόντως κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας, προς όφελος του -κατά τεκμήριο- πιο αδύναμου ιδιώτη, φυσικού ή νομικού προσώπου.⁶⁶

⁶⁵ Γκουντέλα, Ε. *Οι όμιλοι Επιχειρήσεων ανάμεσα στην πραγματική οικονομία και τη νομική δογματική*, § 6, (2024) σελ. 188, αρ. 378 = sakkoulas-online.

⁶⁶ Constitutionalism.gr. (n.d.). *Κανονιστικές διατάξεις της συνταγματικής κατοχύρωσης του θεσμού της αστικής ευθύνης του Δημοσίου*. Ανασύρθηκε την 26.12.2024 από <https://www.constitutionalism.gr/kanonistikes-diataxeis-tis-sintagmatikis-katoxirosis-tou-thesmou-tis-astikis-efthinis-tou-dimosiou/>

4.2. Αναγκαία μέτρα πρόληψης και συμμόρφωσης: Μηχανισμοί εσωτερικού ελέγχου και κανονιστικής συμμόρφωσης (compliance). Εκπαίδευση και καλλιέργεια κουλτούρας διαφάνειας

Στην εν θέματι ανάπτυξη, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί το παράδειγμα των μεγάλων επιχειρήσεων και των τμημάτων τους, τα οποία -υπό την ιδιότητά τους ως αυτοποιητικών συστημάτων εντός του συστήματος της οικονομίας- εμφανίζουν την τάση της αυτο/οργάνωσης και της αυτο/καθοδήγησης. Τα υποσυστήματα αυτά λειτουργούν, βάσει δικών τους προγραμμάτων και δικών τους ατύπων κωδικών συμπεριφοράς, που δεν εξομοιώνονται με τους κώδικες του υποσυστήματος ειδικότερα του ποινικού δικαίου. Υπό αυτές τις διαπιστώσεις, η θεωρία του ανακλαστικού δικαίου των Gunther Teubner και Helmut Willke δέχεται το δίκαιο ως έχον έναν ανεξάρτητο ρόλο στον συντονισμό και στη ρύθμιση των διαφορετικών κοινωνικών υποσυστημάτων (όπως η οικονομία, η πολιτική, η εκπαίδευση, η υγεία), χωρίς όμως να γίνεται υποτελής ή εξαρτημένο από τη λογική ή τις ανάγκες ενός συγκεκριμένου υποσυστήματος. Ως εκ τούτου, οι ποινικοί κανόνες, δεν είναι εκ των πραγμάτων σε θέση να παρέμβουν ιεραρχικά και να καθοδηγήσουν αιτιωδώς τις συμπεριφορές εντός των αποκεντρωμένων υποσυστημάτων μίας μεγάλης επιχείρησης. Προκειμένου το ποινικό δίκαιο να επιτύχει το στόχο του αναφορικά με τις επιχειρήσεις, οφείλει να στραφεί σε μηχανισμούς, που τα συστήματα αυτά μπορούν να κατανοήσουν κι έτσι αμφότερες οι μέθοδοι να κινηθούν ταυτόχρονα προς την ίδια κατεύθυνση. Με τη σειρά τους, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να μετατρέψουν τους κώδικες συμπεριφοράς κι επικοινωνίας του ποινικού δικαίου σε αντίστοιχους επιχειρησιακούς κώδικες λειτουργίας κι επικοινωνίας, οι οποίοι θα καταστήσουν εφικτή την καθοδήγηση της συμπεριφοράς των συνεργατών τους, στοχεύοντας στην πρόληψη.

Στο πεδίο της στρατηγικής αυτορρύθμισης, η αποτροπή από αξιόποινες συμπεριφορές μπορεί να επιτευχθεί μέσω της μετατροπής των ποινικών κανόνων σε ενδοεπιχειρησιακές κανονιστικές επιταγές, αποσκοπώντας να διασφαλίσει μία νομοταγή κουλτούρα στην επιχείρηση. Τούτη μπορεί να επιτευχθεί με την ένταξη των θεμελιωδών ποινικών απαγορεύσεων κι επιταγών σε κώδικες δεοντολογίας, εσωτερικούς κανονισμούς και οδηγίες, που θα ενσωματωθούν σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο επιχειρησιακής ηθικής. Ναι μεν δεν έχουν νομική ισχύ αυτοί οι κανόνες, εντούτοις επιτελούν έναν ενδεικτικό ρόλο, που επιτρέπει στους συνεργάτες να ενημερωθούν και να κατανοήσουν ευκολότερα τις ποινικές ρυθμίσεις. Επιπροσθέτως, εκλαμβάνοντας αυτούς τους κανόνες ως ένα επιχειρησιακό κανονιστικό πρότυπο, είναι σε θέση οι εργαζόμενοι να τους εσωτερικεύσουν και να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους σε αυτούς. Βέβαια, εν προκειμένω δεν θα πρέπει να διαφεύγει

της προσοχής μας ο μονομερής χαρακτήρας τους, ότι δηλαδή καθιερώνονται από τον εργοδότη, συχνά χωρίς να συναινούν οι εργαζόμενοι. Σε αυτόν τον μονομερή χαρακτήρα, ελλοχεύει ο κίνδυνος της αυθαίρετης καθιέρωσης πεδίων ευθύνης και μετάθεσης της ποινικής υποχρέωσης ιεραρχικά από πάνω προς τα κάτω.

Περαιτέρω, η εκπαίδευση των εργαζομένων για να ενημερωθούν και να κατανοήσουν παρόμοιους εσωτερικούς κανόνες ή η θέσπιση συστημάτων εσωτερικού ελέγχου, θα μπορούσαν να αποτελέσουν οργανωτικά μέτρα, που θα εξουδετερώσουν εγκληματογόνους παράγοντες, ακριβώς επειδή εντάσσονται στη δομή της επιχείρησης. Υπό τη σύγχρονη πλέον μορφή τους, τα μέσα αυτορρύθμισης που αποβλέπουν γενικά στη συμμόρφωση με τις ποινικές επιταγές, συγκαταλέγονται στο ευρύτερο σύστημα κανονιστικής συμμόρφωσης κάθε επιχείρησης (Compliance) και πιο συγκεκριμένα, στο σύστημα της ποινικής κανονιστικής συμμόρφωσης (Criminal Compliance). Το σύνολο των αυτορρυθμιστικών μέσων ανήκουν –ακόμη πιο εξειδικευμένα- στην επονομαζόμενη «οργανωτική πρόληψη», η οποία διακρίνεται από την κανονιστική που επιτυγχάνεται μέσω της απειλής ποινικών κυρώσεων σε βάρος όσων παραβιάζουν ποινικές διατάξεις.

Ειδικές αντιρρήσεις αναφύονται ως προς την εμπειρική τεκμηρίωση της αποτελεσματικότητας, τόσο των εκτεθέντων αυτορρυθμιστικών μέτρων, όσο και του εσωτερικού ελέγχου. Η θέση ότι το Κράτος δύναται να επιβάλει τη λειτουργία μέτρων αυτορρύθμισης, εμφανίζεται να εμπεριέχει μια ουσιώδη αντίφαση, καθόσον δεν συνυπολογίζει τις αναδεικνυόμενες από την ίδια αντιστάσεις των οργανισμών σε έξωθεν παρεμβάσεις. Επιπροσθέτως, η ανάθεση του εσωτερικού ελέγχου σε υπαλλήλους της ίδιας της επιχείρησης, κατευθύνει τη δράση τους στην προάσπιση των δικών της συμφερόντων και όχι τρίτων. Ανακεφαλαιώνοντας, οι εναλλακτικές μέθοδοι καθοδήγησης εκλαμβάνονται πιο πολύ ως συμπληρωματικά, παρά ως εναλλακτικά (αναπληρωτικά) μέσα ενισχύσεως της προληπτικής λειτουργίας της ποινής. Και φυσικά, η ποινική ευθύνη της επιχείρησης, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να υποκαταστήσει την ατομική ποινική ευθύνη, αλλά θα χρειαστεί είτε να τη συμπληρώσει, σωρευτικά επιβαλλόμενη, είτε να επιβάλλεται επικουρικά, στις περιπτώσεις όπου δεν γίνεται να θεμελιωθεί η ευθύνη ορισμένου συνεργάτη ή διοικητή. Η απομάκρυνση από την -περιεχόμενη στην ποινή- κοινωνικοηθική αποδοκιμασία κινδυνεύει να μειώσει το συλλογικό σεβασμό έναντι των εννόμων αγαθών και υποσκάπτει τη γενική (θετική) πρόληψη.⁶⁷

⁶⁷ Τριανταφύλλου, Γ. *Το ποινικό δίκαιο της επιχείρησης. Ατομική ποινική ευθύνη στις μεγάλες επιχειρήσεις*, ο.π., σελ. 63-71.

Κεφάλαιο 5: Παρεχόμενες Εγγυήσεις και Δικαιώματα των Νομικών Προσώπων

5.1. Δικονομικές Εγγυήσεις για την αποτροπή αυθαιρεσίας των αρχών

Οι θεσμοθετημένες εγγυήσεις για την αποτροπή της αυθαιρεσίας των αρχών, κατά τη θεμελίωση της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων και οντοτήτων αποτελούν κρίσιμο ζήτημα στο ελληνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές δίκαιο. Οι εγγυήσεις αυτές στοχεύουν στην εξισορρόπηση μεταξύ της ανάγκης για απονομή δικαιοσύνης και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των νομικών προσώπων.

Στην ελληνική έννομη τάξη, η αρχή της αναλογικότητας, όπως κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα (άρθρο 25 παρ. 1), λειτουργεί ως βασική εγγύηση για την αποτροπή αυθαιρεσιών. Περαιτέρω, στο πλαίσιο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η κρατούσα ελληνική κι ευρωπαϊκή θεωρία δέχονται τον ερμηνευτικό κανόνα «in dubio pro libertate», ήτοι «εν αμφιβολία, υπέρ της ελευθερίας». Ως εκ τούτου, εάν υπάρχει αμφιβολία ως προς το εάν ορισμένη συμπεριφορά επιτρέπεται ή απαγορεύεται, πρέπει αυτή να θεωρηθεί ότι επιτρέπεται⁶⁸.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Οδηγία 2017/1371 για την καταπολέμηση πρακτικών, που μπορεί να απειλήσουν ή να θίξουν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης, θέτει το εισαγωγικό πλαίσιο για την ποινική ευθύνη νομικών προσώπων. Η Οδηγία αυτή απαιτεί από τα κράτη μέλη να θεσπίσουν κανόνες για την απόδοση ευθύνης σε συλλογικότητες, όταν η παράνομη πράξη διαπράττεται προς όφελός τους από άτομα που ενεργούν εντός πεδίου της εξουσιοδότησής τους. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) έρχεται να προστατεύσει τις νομικές οντότητες από αυθαίρετη δράση μέσω του άρθρου 6 (δικαίωμα δίκαιης δίκης), όπως αναδεικνύεται στις υποθέσεις *Funke v. France* και *Société Colas Est v. France* (Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1993, 2002)⁶⁹. Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει μεν ότι, τα Κράτη μπορεί να θεωρούν αναγκαίο να προσφύγουν σε επαχθή μέτρα, όπως έρευνες και κατασχέσεις κατοικιών κι εταιρικών

⁶⁸ Ηλιοπούλου-Στράγγα, Τ. *Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων*, (2018) σελ. 55 = sakkoulas-online.

⁶⁹ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (1993). *Funke v. France*. Αρ. υπόθ. 10828/84, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (2002). *Société Colas Est v. France*. Αρ. υπόθ. 37971/97 (ανασύρθηκε την 13.01.2025 από: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57809%22%5D%7D>) και <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60431%22%5D%7D>)

εγκαταστάσεων, για να αποκτήσουν φυσικά αποδεικτικά στοιχεία επί αδικημάτων, που αφορούν στον έλεγχο συναλλάγματος και, όπου είναι αναγκαίο, να διώξουν τους πραγματικούς υπευθύνους. Στην υπόθεση *Société Colas Est v. France* ειδικότερα, οι επιθεωρητές εισήλθαν στις εγκαταστάσεις των κεντρικών ή τοπικών γραφείων των προσφευγουσών εταιρειών χωρίς δικαστική έγκριση, προκειμένου να αποκτήσουν και να κατασχέσουν πολυάριθμα έγγραφα, που περιείχαν αποδείξεις για παράνομες συμφωνίες. Το Δικαστήριο εξετίμησε όμως ότι, οι εν λόγω ενέργειες, λόγω του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιήθηκαν, συνιστούσαν εισβολές στις «κατοικίες» των προσφευγουσών εταιρειών. Έκρινε επίσης ότι, η σχετική νομοθεσία και πρακτική πρέπει να παρέχουν επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις κατά της καταχρηστικής συμπεριφοράς τέτοιου είδους.

Εν συνεχεία, οι Κατευθυντήριες Οδηγίες του ΟΟΣΑ παρέχουν σε επιχειρήσεις σημαντικές εγγυήσεις κατά των αυθαιρεσιών του κράτους, διασφαλίζοντας ότι οι ενέργειες των πολυεθνικών, αλλά και των εθνικών επιχειρήσεων, συνάδουν με τις πολιτικές και αξίες που προάγουν τη διαφάνεια, την υπευθυνότητα και την ηθική λειτουργία. Παρόλο που οι Οδηγίες απευθύνονται κυρίως στις πολυεθνικές, η εφαρμογή τους είναι συνιστώμενη και για τις μικρομεσαίες και εθνικές επιχειρήσεις, καθώς διασφαλίζουν ότι όλες οι επιχειρηματικές δραστηριότητες διεξάγονται με σεβασμό στα δικαιώματα των εργαζομένων, στο περιβάλλον, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Με τον καθορισμό αυστηρών κανόνων για θέματα όπως οι εργασιακές σχέσεις, η διαφάνεια, ο ανταγωνισμός, η διαφθορά και η φορολογία, οι Οδηγίες επιδιώκουν να αποτρέψουν την αυθαιρεσία των κυβερνητικών αρχών σε σχέση με τις επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις καλούνται να συμμορφώνονται με αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές, προκειμένου να ενισχυθεί ο δεσμός εμπιστοσύνης τους με την κοινωνία, τους εργαζομένους και τις κυβερνήσεις. Αυτό εξασφαλίζει ένα πιο δίκαιο και σταθερό επιχειρηματικό περιβάλλον, το οποίο περιορίζει τον κίνδυνο αυθαιρεσίας από τις αρχές, ενώ παράλληλα ενισχύει τη διαφάνεια και την υπευθυνότητα των επιχειρήσεων.

Η Ελλάδα, ως μέλος του ΟΟΣΑ, έχει δεσμευτεί να προωθήσει αυτές τις Οδηγίες, ενσωματώνοντας τις στην εθνική νομοθεσία και πολιτική. Αυτό εξασφαλίζει ότι οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στη χώρα ή εδρεύουν σε αυτή, θα συμμορφώνονται με τις διεθνείς δεσμεύσεις, που προωθούν την αειφόρο ανάπτυξη και την υπεύθυνη επιχειρηματική δραστηριότητα. Εν τέλει, οι Οδηγίες του ΟΟΣΑ προσφέρουν ένα πλαίσιο που προστατεύει τις επιχειρήσεις από αυθαιρεσίες, διασφαλίζοντας τη συμμόρφωσή τους με υψηλά ηθικά και επαγγελματικά πρότυπα.⁷⁰

⁷⁰ Γαλάνης, Π. *Διεθνές Δίκαιο Περιβάλλοντος. Η σημασία των Πολυμερών Περιβαλλοντικών Συμφωνιών*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, (2024) σελ. 127-128.

5.2. Τεκμήριο Αθωότητας και Δικαιώματα υπεράσπισης των Νομικών Προσώπων

Βασική αρχή, απορρέουσα από κοινές στα κράτη-μέλη συνταγματικές παραδόσεις, αποτελεί το τεκμήριο της αθωότητας. Σε ενωσιακό επίπεδο, η νομική του διάπλαση κλιμακώθηκε στο πεδίο της νομολογίας του ΔΕΕ, επί υποθέσεων δικαίου περί ανταγωνισμού (ό.. Nehl, 2014,1278). Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο εξέτασε τα δικαιώματα των φυσικών και νομικών προσώπων έναντι της Επιτροπής, επί παραβάσεων των α. 101 και 102 της ΣυνθΛΕΕ (ό. Hüls, C-199/92 P, σκ. 150). Αναφορικά με το χρονικό πεδίο της εφαρμογής του, σημειώνεται ότι το τεκμήριο δεν ενεργοποιείται εάν δεν απαγγελθεί πρώτα η κατηγορία (ό. ΕΔΔΑ, Adolf κατά Αυστρίας, 8269/78, σκ. 30), περαιτέρω δε, καλύπτει και το δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας (ό. ΕΔΔΑ, Κώνστας κατά Ελλάδας, 53466/07, σκ. 36). Τέλος, φορέας των δικαιωμάτων του α. 48 του ΧΘΔΕΕ είναι κάθε φυσικό και νομικό πρόσωπο. Για την προστασία του τεκμηρίου, δεσμεύονται τα ενωσιακά αλλά και τα εθνικά όργανα, συμπεριλαμβανομένων σε αυτά των νομοθετικών και των δικαστικών, καθώς και των εθνικών επιτροπών ανταγωνισμού.

Από τα επιμέρους δικαιώματα υπεράσπισης, που προβλέπει περαιτέρω το α. 48 του Χάρτη υπέρ του κατηγορουμένου, ορισμένα -όπως εκείνα που καταγράφονται στο α. 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ κι ειδικότερα στην περίπτωση α' αυτού (δικαίωμα πληροφόρησης), στην περίπτωση γ' (δικαίωμα σε συνήγορο) και στην περίπτωση ε' (δικαίωμα σε διερμηνεία)- υπήρξαν αντικείμενο εναρμόνισης από μία σειρά Οδηγιών, βάσει του α. 82 παρ. 2, περίπτ. β' ΣυνΛΕΕ, δια του οποίου παρέχεται η δυνατότητα από την Ένωση στα κράτη/μέλη για τη θέσπιση ελαχίστων κανόνων ποινικού δικονομικού δικαίου.

Το προβληματικό στις ρυθμίσεις των Οδηγιών αυτών σημείο, είναι ο αποκλεισμός εκ του πλαισίου εφαρμογής τους ορισμένων ήσσονος σημασίας αδικημάτων, για τα οποία έχουν επιβληθεί ποινές εκ μέρους αρχής, που δεν συνιστά δικαστήριο με ποινική αρμοδιότητα. Ένας τέτοιος αποκλεισμός όμως αντιστρατεύεται την ΕΣΔΑ, στο άρθρο 6 της οποίας δεν προβλέπονται τέτοιες εξαιρέσεις. Απεναντίας, επί τα βελτίω, αναφορικά με το ΕΔΔΑ, ρύθμιση συνιστά η πρόβλεψη στο α. 4 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ, περί της υποχρέωσης των κρατών μελών προς άμεση παροχή ενός εγγράφου δικαιωμάτων έναντι οποιουδήποτε υπόπτου ή κατηγορουμένου συλλαμβάνεται ή κρατείται. Οι σχετικές οδηγίες (2010/64/ΕΕ και 2012/13/ΕΕ) ενσωματώθηκαν στην εγχώρια έννομη τάξη με το Ν.4236/2014 (ΦΕΚ 33 Α/11.2.2014).

Επιπροσθέτως, φορείς των δικαιωμάτων υπερασπίσεως αποτελούν και οι επιχειρήσεις, στο πλαίσιο της διαδικασίας για τη διαπίστωση παράβασης κανόνων του ανταγωνισμού, ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κατά τα άρθρα 101,102 ΣυνθΛΕΕ. Οι αποφάσεις που σχετίζονται με την επιβολή προστίμων της Επιτροπής, διαθέτουν τεράστιο οικονομικό αντίκτυπο σε βάρος της λειτουργίας των επιχειρήσεων, και κατά συνέπεια αφενός μεν τα πρόστιμα λαμβάνουν χαρακτήρα ποινής, αφετέρου δε οι διαφορές που ανακύπτουν, αποκτούν ποινικό χαρακτήρα, καλώντας, έτσι, σε εφαρμογή τα α. 6 ΕΣΔΑ και 47 ΧΘΔΕΕ.⁷¹

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο, να σταθούμε ειδικότερα στη βασική θέση του ΕΔΔΑ, αναφορικά και με το ότι δεν αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ στον κατηγορούμενο δικαίωμα περί «μη αυτοπρόσωπης» παράστασής του στο ακροατήριο, δηλαδή μίας κατά βούληση απουσίας του κι απεριόριστης εκπροσώπησής του εκ μέρους του συνηγόρου του, αλλά τούτη η δυνατότητα αξιολογείται δυνάμει συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών, με σημείο αναφοράς την αρχή της αναλογικότητας. Εξάλλου, όπως έχει καταστεί σαφές, η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει υπέρ του κατηγορουμένου το δικαίωμα της φυσικής απουσίας του από την ποινική διαδικασία, αλλά απαγορεύει η εν λόγω η φυσική απουσία του να αποτελέσει εμπόδιο στην άσκηση του δικαιώματος υπεράσπισης. Παράλληλα δε, η ΕΣΔΑ δεν εναντιώνεται, αλλά απλά θεωρεί ανεκτή τη διεξαγωγή της δικαστικής διαδικασίας in absentia του κατηγορουμένου, υπό τον όρο ότι, δεν θα επέλθει -συνεπεία της απουσίας του- ανεπανόρθωτη απώλεια του δικαιώματος σε ακρόαση, του οποίου έκφανση, συνιστά το δικαίωμα υπερασπίσεως⁷². Για τα κατηγορούμενα νομικά πρόσωπα, αυτό μπορεί να σημαίνει ότι η διαδικασία πρέπει να σχεδιάζεται με τρόπο που εξασφαλίζει ότι, το νομικό πρόσωπο, μέσω των νόμιμων εκπροσώπων του, μπορεί να συμμετέχει επαρκώς στη δίκη. Η απουσία του κατηγορουμένου (ή στην περίπτωση του νομικού προσώπου, η αδυναμία φυσικής παρουσίας) δεν θα πρέπει να εμποδίζει την αποτελεσματική υπεράσπισή του. Αυτό συνεπάγεται ότι οι εκπρόσωποί του ή οι συνήγοροί του πρέπει να έχουν πλήρη δυνατότητα να συμμετέχουν και να θωρακίσουν τα δικαιώματά του νομικού προσώπου, σε όλο το φάσμα της ακροαματικής διαδικασίας. Η κρίση για την αποδοχή της απουσίας ή την εκπροσώπηση του κατηγορουμένου «εξ αποστάσεως» ερείδεται

⁷¹ Τζέμος, Β.Γ. (επιμέλεια), Α. Βλαχογιάννης, Μ. Ιωαννίδης, Μ.-Ε. Ιωάννου, Π. Καποτάς, Α. Κουρουτάκης, Αν. Κουτσαύτη, Στ. Ξεφτέρη, Θ. Παπαδημητρίου, Αν. Πούλου, Μ.-Ηλ. Πραβίτα, Δ. Πυργάκης, Θ. Σταυρόπουλος, Β. Γ. Τζέμος, Ι. Τζιβάρης, Α. Φερεντίνου, Γ. Φλώρου, Ε. Φυτράκης, Ε. Φωτιάδου, Ι. Χαρχαλάκη (συνεργασία) (2015), Ο ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΕ. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, (2015) σελ. 538-540.

⁷² Κατσογιάννου, Μ. Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. γ' Δικαίωμα υπεράσπισης στο «Κατσογιάννου, Μ. κ.α. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ & ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, (2014) σελ. 593-594.

στην αναλογικότητα. Στην περίπτωση ενός κατηγορουμένου νομικού προσώπου, αυτό μπορεί να συνεπάγεται ειδική εξέταση των περιστάσεων, που σχετίζονται με τη λειτουργία του, τον τρόπο οργάνωσης και εκπροσώπησής του, ώστε να μην επηρεάζεται αρνητικά το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη. Στον πρόσφατο Νόμο 5090/2024 λόγου χάρη, δεν διευκρινίζεται με ποιον τρόπο θα εμφανιστεί το νομικό πρόσωπο ή η οντότητα, ενώπιον της συγκεκριμένης δικαστικής αρχής και στα επιμέρους στάδια της ποινικής διαδικασίας (δια μέσου πληρεξουσίου δικηγόρου ή/και κατέχοντος εξουσία εκπροσώπησης προσώπου;), ως εκ τούτου αναφύεται η ανάγκη της ρύθμισης εν προκειμένω, για τις περιπτώσεις σύγκρουσης συμφερόντων.

Στην παρούσα ανάλυση, προβληματική εμφανίζεται επίσης η καθιέρωση οποιασδήποτε συμβιβαστικής διαδικασίας, η οποία υλοποιείται ερήμην του κατηγορουμένου ή παραμερίζει την ενδελεχή αξιολόγηση της κατηγορίας. Επιπροσθέτως είναι αυτονόητο ότι, καμία διαδικασία σαν και αυτή, δεν πρέπει να υπονομεύει το δικαίωμα στην πληροφόρηση του κατηγορουμένου, όπως βέβαια συμβαίνει όταν ο εισαγγελέας ή οι δικαστικές αρχές αποκρύπτουν στοιχεία από τον κατηγορούμενο/ύποπτο, ένα φαινόμενο που δυστυχώς, παρατηρείται στις ΗΠΑ. Οι ποινές που επιβάλλονται στις ΗΠΑ είναι ιδιαίτερα αυστηρές, με αποτέλεσμα -κατά κοινή ομολογία- να χαρακτηρίζονται ως δρακόντειες κι ως εκ τούτου, η ψυχολογική πίεση συνήθως εμφανίζεται εντονότερη στους αθώους κατηγορουμένους, που είναι και εκείνοι εξάλλου που δελεάζονται με τις ελκυστικότερες εισαγγελικές προσφορές. Ασφαλώς και στις ΗΠΑ θα πρέπει η ομολογία του κατηγορουμένου να έπεται της πλήρους ενημέρωσής του ως προς τα δικονομικά δικαιώματά του, να είναι δίδεται ελεύθερα χωρίς πίεση, να ερείδεται σε γεγονότα που συνδέονται άμεσα με το έγκλημα και να είναι αληθινή. Εντούτοις, οι εγγυήσεις αυτές, θα ήταν πιο ισχυρές εάν η δήλωση του κατηγορουμένου εν τοις πράγμασι συνιστούσε ομολογία κι όχι συναίνεση στην καταδίκη κι επιπλέον παρέμενε ισχυρή η υποχρέωση του δικαστή να φωτίσει την ουσία της υπόθεσης.⁷³

Τέλος, χρήσιμη είναι η αναφορά στην επονομαζόμενη διεξαγωγή εσωτερικής έρευνας, η οποία συμβάλλει στην εξιχνίαση της παράβασης (ό. α. 134 παρ. 3 στ. στ' ν. 5090/2024), ως ενδεικτικό παράδειγμα των ενεργειών -μετά την τέλεση της παράβασης- του νομικού προσώπου ή της οντότητας, οι οποίες θα αξιολογούνται για την επιμέτρηση των κυρώσεων εις βάρος τους. Μπορεί η λογική μιας συνεργασίας με τις διωκτικές αρχές να μην εμφανίζεται ξένη στην ελληνική έννομη τάξη, εντούτοις, δεν παύει, να εγείρει ζητήματα ευθυγράμμισης με τη διασφάλιση του τεκμηρίου της

⁷³ Δαγκλής, Ν. *Μορφές συμβιβαστικής περάτωσης της ποινικής δίκης*, (2016) σσ. 78, 88, 170 = sakkoulas-online.

αθωότητας, επί της ειδικότερης έκφασής του ως δικαιώματος στη σιωπή και στη μη αυτοενοχοποίηση (α. 104 ΚΠΔ), των οποίων, μάλιστα, αναγνωρίζονται ρητά ως φορείς το νομικό πρόσωπο και η οντότητα στο α. 135 παρ. 2 ν. 5090/202450. Ταυτόχρονα, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι, δε σημειώνεται καμία –έστω κι ενδεικτική– αναφορά σε μέτρα, που μπορεί να έλαβε το νομικό πρόσωπο ή η οντότητα προς την κατεύθυνση για αναδιάρθρωσή τους, με σκοπό τη μελλοντική πρόληψη ανάλογων αξιόποινων ενεργειών, εντός του πλαισίου τους. Μέτρα που, όπως εκτέθηκε, δύνανται να επιβληθούν και υπό μορφή αυτοτελούς κύρωσης εις βάρος τους. Θα μπορούσε, μάλιστα στο στάδιο της επιμέτρησης, να ληφθεί υπόψη κι η ύπαρξη μέτρων εταιρικής συμμόρφωσης, κατά τον χρόνο ήδη της τέλεσης της αξιόποινης ενέργειας, που καταλογίζεται στο νομικό πρόσωπο ή στην οντότητα, αφού η ύπαρξη και η προσκομιδή αποδείξεων για την προγενέστερη αποτελεσματική λειτουργία τους, φανερώνει ότι η υπό κρίση παράβαση συνιστά ενδεχομένως ένα μεμονωμένο περιστατικό και όχι οπωσδήποτε μέρος μιας συστηματικής κινδυνώδους λειτουργίας⁷⁴. Συμπερασματικά, ενώ ο Έλληνας νομοθέτης εν προκειμένω επιχείρησε να ευθυγραμμιστεί με την ανάγκη λογοδοσίας των νομικών προσώπων, εγείρονται ζητήματα ως προς την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων, γεγονός που προκαλεί ανησυχίες για τη συμβατότητά του με βασικές αρχές του δικαίου. Συνολικά, φαίνεται να υπάρχει μια ασάφεια σχετικά με την πρόληψη και την ενδεχόμενη συστηματικότητα στις παραβάσεις, αφήνοντας περιθώρια για βελτίωση.

5.3. Ο ρόλος της δικαστικής προστασίας και της δίκαιης δίκης

Η δικαστική προστασία και η δίκαιη δίκη αποτελούν θεμελιώδεις πυλώνες του κράτους δικαίου και διασφαλίζουν την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Ειδικά στο πλαίσιο της θεμελίωσης ποινικής ευθύνης για νομικά πρόσωπα και οντότητες, οι αρχές αυτές αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την εξασφάλιση της ισότητας ενώπιον του νόμου, της αποτελεσματικότητας και της νομιμότητας των διαδικασιών.

Ας θυμηθούμε στο σημείο αυτό ότι, το ποινικό δίκαιο παραμένει το έσχατο μέσο για την προστασία του αδύνατου μέρους, όταν οι διατάξεις από το εταιρικό δίκαιο εξαντλούν την κυρωτική και ρυθμιστική τους εμβέλεια. Κοινή βάση και αφετήριο σημείο τόσο των διοικητικών και αστικών, όσο και των ποινικών κυρωτικών επιταγών, συνιστούν βεβαίως οι πρωτογενείς απαγορευτικές ή

⁷⁴ Σαχουλίδου, Α. *Η ευθύνη των νομικών προσώπων για αδικήματα δωροδοκίας: Παρουσίαση και κριτική επισκόπηση των άρθρων 134-135 του ν. 5090/2024*, ο.π.

επιτακτικές εταιροδικαιϊκές διατάξεις, όπως λ.χ. το γενικό συμφέρον περί ασφάλειας στις ευρέως εννοούμενες εταιρικές συναλλαγές, περί σύννομης και καλής λειτουργίας ορισμένου εταιρικού τύπου, που επιδιώκεται εγχωρίως μέσω της άσκησης κρατικής εποπτείας δια του Υπουργείου Ανάπτυξης και των αρμοδίων κατά τόπους περιφερειών, σε όλες τις βαθμίδες του εταιρικού βίου, οι διατάξεις περί κεφαλαιουχικής επάρκειας της α.ε. με στόχο να εξασφαλιστεί η φερεγγυότητά της κοκ. Οι παραβιάσεις τέτοιων εταιρικών υποχρεώσεων -κατ' αρχάς- συναρτώνται με διοικητικές και αστικές έννομες συνέπειες (π.χ. η υποχρέωση για πλήρη και αξιόπιστη πληροφόρηση, που παραβιάζεται με τη σύνταξη ελαττωματικού ισολογισμού και μπορεί να γεννά υπό συνθήκες αστική ευθύνη σε βάρος του ΔΣ και των ελεγκτών μίας ανώνυμης εταιρείας ή να προκαλεί ακυρότητα ή ακυρωσία στη σχετική απόφαση της Γ.Σ.). Αυτονόητα, η συμπλήρωση των διοικητικών και αστικών κυρώσεων του Ν. 2190/1920 με ποινικού χαρακτήρα κυρώσεις καταδεικνύει την αναγωγή των εταιροδικαιϊκών αγαθών σε προστατευτέα ποινικά έννομα αγαθά.⁷⁵

Η επέκταση περαιτέρω της ποινικής ευθύνης στα νομικά πρόσωπα αναδεικνύει αρχικά τη σημασία της αποτελεσματικότητας στη δικαστική προστασία, η οποία με τη σειρά της προαπαιτεί τη θωράκιση περισσοτέρων δικονομικών δικαιωμάτων, που θα πρέπει να λογίζονται ως συγκαταλεγόμενα στην έννοια της δικαστικής προστασίας αυτή καθεαυτή. Πιο συγκεκριμένα, συγκαταλέγονται: α./ η δυνατότητα της ανεμπόδιστης – χωρίς προσκόμματα ή αποκλεισμούς- πρόσβασης στις δικαστικές αρχές, άμεσα κι ατομικά, εκάστου φυσικού ή νομικού προσώπου, είτε πολίτη είτε διαμένοντα, ή ακόμα κι ενώσεων προσώπων και συλλογικοτήτων, που δεν διαθέτουν νομική προσωπικότητα, καθόσον αποτελούν φορείς δικαιωμάτων ή υποχρεώσεων, β./ η άμεση κι έγκαιρη προστασία, δια μέσου της δυνατότητας για παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας (με ασφαλιστικά μέτρα), γ./ η έκδοση απόφασης επί της ουσίας, άνευ προϋποθέσεων («δικονομικών ή άλλων»), που θα καθιστούν απαγορευτική «εν τοις πράγμασι» την πρόσβαση στο δικαστή και με αποδεικτικούς κανόνες, οι οποίοι προσδίδουν τη δυνατότητα της πραγματικής ακρόασης των απόψεων από το δικαστήριο, δ./ η εφαρμογή της απόφασης με καθιερωμένους -βάσει νόμου- κατάλληλους μηχανισμούς εκτέλεσης και με την αρωγή των πολιτειακών οργάνων.

Να υπογραμμιστεί σε αυτό το σημείο ότι, η Συνταγματική διάταξη του α. 20 § 1Σ, δεν δύναται να ανασταλεί ούτε στην περίπτωση της εφαρμογής νόμου περί κατάστασης πολιορκίας (α. 48 § 1Σ), ενώ ως συνταγματική διάταξη, η οποία καθορίζει τη μορφή και τη βάση του πολιτεύματος –

⁷⁵ Το ποινικό δίκαιο της ανώνυμης εταιρείας υπό το πρίσμα του νέου εταιρικού και χρηματιστηριακού δικαίου (ν. 3016/2002, 3340/ 2005 και 3604/ 2007) (Κουράκης Ν., από κοινού με τον Δημ. Ζιούβα), ο.π., σελ. 8-10.

διασφάλιση κράτους δικαίου – δεν αναθεωρείται δυνάμει του α. 110 § 1Σ, ούτε φυσικά επιτρέπεται η παραίτηση εκ των προτέρων. Το δικαίωμα στη δικαστική προστασία ωστόσο δεν βρίσκει έδαφος μόνο στην εκτεθείσα Συνταγματική διάταξη αλλά και στην ΕΣΔΑ και στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο⁷⁶.

5.4. Η Σχέση της Αρχής της Δίκαιης Δίκης με τις Αποδεικτικές Απαγορεύσεις: Προβληματισμοί και Εφαρμογές διεθνώς στην Ποινική Δίκη

Εδραιωμένη είναι η άποψη πλέον ότι, η αποστολή και λειτουργία των αποδεικτικών απαγορεύσεων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχή της δίκαιης δίκης, που αποτυπώνεται στο α. 6 της ΕΣΔΑ. Μόνο τότε είναι δίκαιη κι έντιμη μία δίκη, όταν το παράνομα κτηθέν αποδεικτικό μέσο απαγορεύεται να χρησιμοποιηθεί. Εφόσον δεν αποτελεί σκοπό λοιπόν της ποινικής δίκης η αναζήτηση της αλήθειας με οποιοδήποτε τίμημα, θα χρειαστεί φυσικά να διαφυλαχθεί ο κατηγορούμενος με κάθε τίμημα, ώστε να μην μετατραπεί από δικονομικό υποκείμενο σε αντικείμενο. Κατά συνέπεια, η αρχή περί δίκαιης δίκης και η προστασία τόσο των ατομικών, όσο και των συλλογικών αγαθών ενός οργανισμού, μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία για την αξιοποίηση ή όχι ορισμένων αποδεικτικών μέσων, στη διεξαγόμενη ποινική δίκη.

Έχει υποστηριχθεί ότι το αποδεικτικό στοιχείο, που έχει παραχθεί από μία παράνομη ανακριτική πράξη, απαγορεύεται να αξιοποιηθεί, λαμβανομένης υπόψη μίας απώτερης επενέργειας των αποδεικτικών απαγορεύσεων, παρόμοιας με την αμερικάνικη θεωρία για τους «καρπούς του δηλητηριώδους-απαγορευμένου δένδρου». Έτσι, το ανώτατο δικαστήριο στις ΗΠΑ, δεν επιτρέπει να χρησιμοποιηθούν όσες αποδείξεις προέκυψαν από κατασχέσεις ή έρευνες, που διεξήχθησαν παρανόμως. Η ratio για αυτούς τους κανόνες αποκλεισμού συνίσταται στον εκφοβισμό και την αποτροπή των ανακριτικών υπαλλήλων από παραβιάσεις προστατευτικών για τον πολίτη διατάξεων, που κατά κανόνα διαθέτουν συνταγματικό κύρος, και περαιτέρω το ηθικό απαράδεκτο της θεμελίωσης μίας καταδίκης σε παράνομες μεθόδους.

⁷⁶ Δέγλερης, Π. *Πρόσβαση στη δικαιοσύνη και κρίση*, στο Crime-in-Crisis (2016). Ανασύρθηκε την 13.01.2025 από: <http://crime-in-crisis.com/%CF%80%CF%81%CF%8C%CF%83%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7/>

Βέβαια, έχει βρει έρεισμα κι η αντίθετη εκδοχή, σύμφωνα με την οποία, το να απαγορεύεται η χρήση κι έμμεσων αποδεικτικών μέσων, αναπόφευκτα παρεμποδίζει την εξέλιξη μίας ποινικής δίκης κι αντιστρατεύεται μία παραγωγική αντεγκληματική πολιτική. Έδαφος, φαίνεται να κερδίζουν οι επονομαζόμενες «σταθμιστικές θεωρίες» που υποστηρίζουν ότι, το παράνομο ή νόμιμο της αξιοποίησης κάποιου αποδεικτικού στοιχείου ανακύπτει από το αποτέλεσμα μίας *in concreto* σταθμίσεως μεταξύ δύο συγκρουόμενων δικαιϊκών αρχών, αφενός μεν της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, αφετέρου δε της αποτελεσματικής λειτουργίας της δικαιοσύνης.⁷⁷

Εντούτοις, οι *exclusionary rules*, οι κανόνες δηλαδή που αποκλείουν τη χρήση παράνομων αποδεικτικών στοιχείων, παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες όταν εφαρμόζονται σε κατηγορούμενα νομικά πρόσωπα. Στην περίπτωση αυτή, η στάθμιση δεν αφορά μόνο σε ατομικά δικαιώματα αλλά και σε συλλογικά συμφέροντα, γεγονός που περιπλέκει την εφαρμογή των κανόνων αυτών. Το νομικό πρόσωπο αντιμετωπίζει δυσκολίες λόγω της συλλογικής του φύσης, καθώς η απόφαση για την αξιοποίηση ή την απόρριψη ενός αποδεικτικού στοιχείου ενδέχεται να επηρεάσει ευρύτερα συμφέροντα, όπως την εύρυθμη λειτουργία της εταιρείας ή τη φήμη της στην αγορά⁷⁸. Επιπλέον, η συλλογική διάσταση καθιστά τη στάθμιση των δικαιωμάτων πιο περίπλοκη, καθώς τα ατομικά δικαιώματα των εκπροσώπων και των εργαζομένων μπορεί να συγκρούονται με τα συλλογικά συμφέροντα του νομικού προσώπου, στα οποία εντάσσονται.

Θεμελιώδεις όροι του ποινικού δικαίου όπως το «*mens rea*» και το «*actus reus*», οι οποίοι έχουν νόημα όταν εφαρμόζονται σε φυσικά πρόσωπα, δεν μεταφράζονται εύκολα στην περίπτωση μιας άψυχης φανταστικής οντότητας, όπως λόγου χάρη της εταιρείας. Η προσπάθεια εφαρμογής αυτών των εννοιών στις εταιρείες είναι σαν να προσπαθείς να βάλεις ένα τετράγωνο αντικείμενο σε στρογγυλή τρύπα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μια εταιρεία της οποίας η ανάρμοστη συμπεριφορά αποκαλύπτεται, μπορεί να υποβάλει αίτημα "*nolo contendere*", δηλώνοντας ότι δεν επιθυμεί να αντικρούσει τις κατηγορίες, αλλά ταυτόχρονα δεν παραδέχεται ότι παραβίασε τον νόμο (το πλεονέκτημα για την εταιρεία είναι ότι, αυτή η παραδοχή δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αποδεικτικό στοιχείο, σε επόμενες αστικές αγωγές από θύματα της ανάρμοστης συμπεριφοράς της).

⁷⁷ Παπαδαμάκης, Α. Ανακριτική διείδυση και άρση του απορρήτου ως ανακριτικές πράξεις κατά του οργανωμένου εγκλήματος» σε «Συλλογικό Έργο, Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Τομ.2, (2007) σελ 957-958.

⁷⁸ Gobert, J. & Punch, M. *Rethinking Corporate Crime*. Cambridge University Press, (2003) p. 221. Ανασύρθηκε την 14.01.2025 από:

https://assets.cambridge.org/97805216/06073/excerpt/9780521606073_excerpt.pdf?utm_source=chatgpt.com

Περαιτέρω, οι συνέπειες της μη δίωξης εταιρειών για εγκλήματα όπως σοβαρή επίθεση ή ανθρωποκτονία, όταν έχουν προκαλέσει σοβαρή βλάβη στα θύματα, είναι ότι τα θύματα, όπως και το κοινό, μένουν με μια αίσθηση ότι η "δικαιοσύνη" δεν έχει αποδοθεί. Ως εκ τούτου, η επίλυση του προβλήματος απαιτείται να επικεντρωθεί στους τρόπους, με τους οποίους ο νόμος μπορεί να μεταρρυθμιστεί, ώστε να αντιμετωπίζει καλύτερα το πρόβλημα της νόμιμης λογοδοσίας των εταιρειών για τα αδικήματά τους. Ακόμα και αν μια εταιρεία καταδικαστεί για ένα έγκλημα, η εύρεση κατάλληλης ποινής εμφανίζεται προβληματική. Οι εταιρείες, ως προελέχθη, προφανώς, δεν μπορούν να οδηγηθούν στη φυλακή και η συνήθης ποινή μετά από μια καταδίκη είναι, σχεδόν εξ ορισμού, ένα πρόστιμο. Το πρόστιμο συχνά αποτελεί ένα απλό "χτύπημα στον καρπό" για μια μεγάλη και επιτυχημένη εταιρεία και μπορεί να θεωρηθεί ως κόστος λειτουργίας, το οποίο μετακυλύεται στους καταναλωτές.

Ενώ, θεωρητικά, οι μεμονωμένοι διευθυντές θα μπορούσαν να τιμωρηθούν με ποινές φυλάκισης, αυτό συμβαίνει σπάνια, για διάφορους λόγους, όπως η απουσία ποινικού μητρώου, η καλή φήμη και θέση στην κοινωνία, και η μειωμένη πιθανότητα επανάληψης του αδικήματος. Ακόμα και όταν ένας εταιρικός αξιωματούχος καταλήγει στη φυλακή, η ποινή συχνά εκτίεται σε «ανοιχτή» φυλακή, καθώς αυτός/αυτή δεν θεωρείται επικίνδυνος/η ή πιθανός/ή να επιχειρήσει απόδραση. Έχει παρατηρηθεί ότι "οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι και οι φτωχοί πηγαίνουν στη φυλακή", αλλά ακόμα και όταν οι πλούσιοι πηγαίνουν στη φυλακή, έχουν πρόσβαση σε καλύτερες συνθήκες κράτησης, με πιο χαλαρό καθεστώς και αυξημένες δυνατότητες μείωσης της ποινής, σε σύγκριση με άλλους παραβάτες.

Τέλος, η έρευνα έχει αναδείξει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι αρχές επιβολής του νόμου στην αντιμετώπιση εταιρειών. Τα εγκλήματα που λαμβάνουν χώρα εντός των οργανισμών αυτών, συνήθως έρχονται πρώτα στην προσοχή εσωτερικών εταιρικών πρακτόρων και μπορεί να υποβληθούν σε ένα "σύστημα ιδιωτικής δικαιοσύνης" που έχει δημιουργηθεί από την εταιρεία. Οι παραβάτες που κρίνονται "ένοχοι" είναι πιθανό να υποστούν πειθαρχικές κυρώσεις, υποβιβασμό ή απόλυση. Σε πολλές περιπτώσεις, η αστυνομία δεν ενημερώνεται, καθώς η εταιρεία επιθυμεί να αποφύγει τη δυσμενή δημοσιότητα.

Αν ένα εταιρικό έγκλημα γίνει γνωστό ανεξάρτητα από την εταιρεία και η αστυνομία αποφασίσει να διεξαγάγει έρευνα, οι προσπάθειές της μπορεί να παρεμποδιστούν από την απροθυμία των υπαλλήλων και των στελεχών να συνεργαστούν. Η αστυνομία μπορεί επίσης να έχει ελλείψεις στην εκπαίδευση για να ανακαλύψει τις πολυπλοκότητες των εταιρικών παραβάσεων. Ακόμα και

εξειδικευμένες μονάδες, όπως οι οικονομικές υπηρεσίες, αντιμετωπίζουν δομικά, πολιτισμικά και διαθεσμικά προβλήματα κατά την έρευνα επιχειρηματικών αδικημάτων. Τα προβλήματα αυτά επιδεινώνονται όταν η αστυνομία δεν διαθέτει την τεχνική εξειδίκευση που απαιτείται (π.χ., σε θέματα όπως εσωτερικές συναλλαγές, ξέπλυμα χρήματος ή πιθανά εγκλήματα που αφορούν σε παραβάσεις στις μεταφορές). Δεν φαίνεται, λοιπόν, περίεργο ότι υπάρχει μια αυξανόμενη τάση να παραπέμπονται οι έρευνες σε εξειδικευμένους φορείς, όπως η Τελωνειακή Υπηρεσία, η Εφορία, οι Υπηρεσίες Υγείας και Ασφάλειας, το Υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας, και διάφοροι επιθεωρητές, επαγγελματικές ενώσεις, αυτορρυθμιστικοί "φύλακες" (π.χ., για το Χρηματιστήριο) και επαγγελματικά σωματεία⁷⁹.

Τέλος, σημειώνεται ότι, ο μυστικός και προληπτικός χαρακτήρας που διέπει τις ειδικές ανακριτικές πράξεις, καθώς κι η δελεαστική αποτελεσματικότητα που εμφανίζουν στην καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, μετατρέπουν το ρυθμιστικό τους πεδίο σε μία αρένα εντάσεων μεταξύ της πρόληψης και καταστολής της εγκληματικότητας και της προστασίας των δικαιωμάτων μίας οντότητας. Αν θέλει κανείς να αναζητήσει δικαιοκρατικές εγγυήσεις, θα χρειαστεί να αποδώσει κομβικό χαρακτήρα στον εποπτικό ρόλο του εισαγγελέα επί των δράσεων της αστυνομίας και στη διασφάλιση της χρηστής αξιοποίησης του αποδεικτικού υλικού, μέσω αποκλειστικά της νόμιμης δικονομικής οδού. Ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας της διαχείρισης του αποδεικτικού υλικού, το οποίο αποκτάται από την υλοποίηση ειδικών ανακριτικών πράξεων, προτείνεται ως αντίβαρο σε μία τάση γενίκευσης των τελευταίων. Την υφιστάμενη τάση, να παρακάμπτεται δια ειδικών ρυθμίσεων η εγγυητική λειτουργία του –εκτελεστικού του Συντάγμάς μας- α. 253Α ΚΠΔ, αντιστρατεύεται το καθήκον του δικαστή για εναρμονισμένη με το Σύνταγμα και με την αρχή περί δίκαιης δίκης ερμηνεία των σχετικών διατάξεων. Πέραν της ανάγκης καθιέρωσης ελεγκτικών μηχανισμών στην αξιοποίηση των τεχνικών αποδεικτικών μέσων, καθίσταται επιβεβλημένη η επιβολή αυστηρών ορίων στη δυνατότητα κτήσης κι εκμετάλλευσης αποδεικτικών μέσων, που απορρέουν από ειδικές ανακριτικές πράξεις, προς την κατεύθυνση της απομάκρυνσης από τη διοχέτευση γνώσης από ανεξέλεγκτες μυστικές ανακριτικές πράξεις σε όλα τα στάδια της ποινικής δίκης.⁸⁰

Αν τώρα σκεφτεί κανείς ότι, στην περίπτωση ενός κατηγορούμενου νομικού προσώπου, έχουμε να κάνουμε με τη χρήση συλλογικών αποδεικτικών μέσων, όπως εταιρικών εγγράφων, δεδομένων ή

⁷⁹ Gobert, M. & Punch, M. *Rethinking Corporate Crime*. ο.π., p. 10. Ανασύρθηκε την 14.01.2025 από: https://assets.cambridge.org/97805216/06073/excerpt/9780521606073_excerpt.pdf?utm_source=chatgpt.com

⁸⁰ Νάϊντος, Χ. *Ειδικές ανακριτικές πράξεις: επίκαιρα ζητήματα*. Ποιν.Χρ 2017, σελ.491.

επικοινωνιών, καταλήγει στο ότι εδώ, απαιτούνται όρια, που θα αποσκοπούν όχι μόνο στην προστασία ατομικών δικαιωμάτων, αλλά και στη διαφύλαξη του συλλογικού συμφέροντος και της λειτουργίας του ίδιου του νομικού προσώπου. Για παράδειγμα, η υποχρέωση ενός νομικού προσώπου να παραδώσει εσωτερικά έγγραφα που αποκτήθηκαν μέσω μυστικών ανακριτικών πράξεων, μπορεί να συγκρουστεί με το δικαίωμα της μη αυτοενοχοποίησης (self-incrimination). Επίσης, η παράνομη αξιοποίηση τέτοιων αποδεικτικών στοιχείων μπορεί να προκαλέσει ζημία στη φήμη και στη λειτουργία της εταιρείας, ακόμη και πριν ολοκληρωθεί η δικαστική διαδικασία. Συνεπώς, τα αυστηρά όρια στη χρήση αποδεικτικών μέσων από μυστικές ανακριτικές πράξεις έχουν εφαρμογή τόσο σε προσωπικά, όσο και σε συλλογικά μέσα, αλλά με διαφοροποιήσεις ως προς τη φύση της προστασίας. Στα αποδεικτικά μέσα, που αφορούν σε φυσικά πρόσωπα, η έμφαση δίνεται στην προστασία ατομικών δικαιωμάτων (με έμφαση στην προστασία της αξιοπρέπειας του ατόμου), ενώ στα αποδεικτικά μέσα που αφορούν σε νομικό πρόσωπο, η έμφαση δίνεται στη διασφάλιση της διαφάνειας, της νομιμότητας και της προστασίας των συμφερόντων του νομικού προσώπου, με παράλληλη μέριμνα για τη μη παραβίαση των δικαιωμάτων τρίτων και τη διατήρηση της δικαιοσύνης στις συναλλαγές και τις δραστηριότητές του.

Μία καίρια απόφαση στην Αγγλία, σε αυτόν τον τομέα, είναι η απόφαση στην υπόθεση «Triplex Safety Glass Co Ltd v Lancegaye Safety Glass Ltd». Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφασίσει εάν η διωκόμενη εταιρεία είχε το δικαίωμα να επικαλεστεί το δικαίωμα κατά της αυτοενοχοποίησης, ως απάντηση σε αίτημα για να ανταποκριθεί σε ερωτήσεις. Ο Du Parc LJ, εκφωνώντας την απόφαση του Δικαστηρίου, έκρινε ότι μια εταιρεία μπορούσε να επωφεληθεί από το προνόμιο κατά της αυτοενοχοποίησης. Το ζήτημα αντιμετωπίστηκε συνοπτικά ως εξής: «Τέλος, συμφωνούμε με την άποψη του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αλμπέρτα στην υπόθεση Webster v Solloway Mills & Co, στην οποία μας επιστήθηκε η προσοχή, ότι κατ' αρχήν δεν φαίνεται να υπάρχει εύλογη βάση για να υποστηρίξουμε την άποψη ότι αυτό το προνόμιο πρέπει να περιορίζεται σε φυσικά πρόσωπα και ότι δεν θα μπορούσε να το επικαλεστεί μια εταιρεία. Είναι αλήθεια ότι μια εταιρεία δεν μπορεί να υποστεί όλες τις οδύνες, στις οποίες υπόκειται ένα φυσικό πρόσωπο. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να καταδικαστεί και να τιμωρηθεί, με σοβαρές συνέπειες για τη φήμη της και τα μέλη της, και δεν βλέπουμε κανένα λόγο για να στερηθεί μια νομική οντότητα από τα διασφαλιστικά μέτρα, που ο πολιτειακός νόμος παρέχει ακόμη και για τα λιγότερο άξια φυσικά πρόσωπα. Δεν θα ήταν σύμφωνο με την αρχή περί μη αυτό-ενοχοποίησης, να αναγκάζεται οποιοσδήποτε μπορεί να διαπράξει και να υποστεί τις ποινές ενός εγκλήματος, να παραδεχτεί την

τέλεση ενός εγκλήματος μέσω νομικής διαδικασίας». Πιο πρόσφατα, το Ανώτατο Δικαστήριο των Λόρδων στην Αγγλία, στην υπόθεση «Rio Tinto Zinc Corporation v Westinghouse Electrical Corporation» υιοθέτησε τη σκέψη του Δικαστηρίου στην υπόθεση «Triplex Safety Glass» και επιβεβαίωσε τη διαθεσιμότητα του προνομίου κατά της αυτοενοχοποίησης υπέρ των εταιρειών.

Η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αλμπέρτα στην υπόθεση «Webster v Solloway Mills & Co», η οποία αναφέρθηκε στην υπόθεση «Triplex Safety Glass», είχε κρίνει ότι το προνόμιο κατά της αυτοενοχοποίησης δεν περιορίζεται σε φυσικά πρόσωπα και μπορούν να το επικαλεστούν οι εταιρείες. Το Δικαστήριο στην υπόθεση «Webster» αντιμετώπισε το ζήτημα ως εξής: «Η τελευταία ένσταση ήταν ότι αυτό το προνόμιο πρέπει να περιορίζεται σε φυσικά πρόσωπα και ότι δεν μπορεί να το επικαλεστεί μια εταιρεία. Κατ' αρχήν, δεν φαίνεται να υπάρχει εύλογη βάση για να υποστηρίξουμε τέτοια άποψη».

Ωστόσο, μεταγενέστερες αποφάσεις στον Καναδά έχουν περιορίσει σημαντικά το πεδίο εφαρμογής του παραπάνω προνομίου, σε σχέση με τις εταιρείες. Στην υπόθεση «R v Judge of General Sessions of the Peace for County of York» κρίθηκε ότι το προνόμιο κατά της αυτοενοχοποίησης δεν ισχύει για τις εταιρείες, όσον αφορά στη μαρτυρία από στελέχη και υπαλλήλους κατά τη διάρκεια δίκης. Η μαρτυρία μιας εταιρείας μπορεί να γίνει μόνο μέσω των στελεχών και υπαλλήλων της, με αποτέλεσμα να καταργείται η προστασία του εν λόγω προνομίου κατά τη διάρκεια της δίκης. Η εταιρεία μπορεί να επωφεληθεί από το προνόμιο στα προδικαστικά στάδια της διαδικασίας, όπως για παράδειγμα κατά τη διάρκεια της ανακάλυψης αποδεικτικών στοιχείων.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το προνόμιο κατά της αυτοενοχοποίησης ρυθμίζεται από την Πέμπτη Τροπολογία του Συντάγματος, η οποία δηλώνει ότι "κανένα άτομο δεν θα αναγκαστεί να καταθέσει ενάντια στον εαυτό του". Επειδή το προνόμιο παρέχεται από το Σύνταγμα και όχι από το κοινό δίκαιο, είναι απαραβίαστο εκ του νόμου.

Το προνόμιο υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς. Ιδιαίτερα, εφαρμόζεται μόνο όταν ζητείται από κάποιον να δώσει ενοχοποιητικές πληροφορίες. Συνεπώς, όταν οι νόμοι παρέχουν ασυλία από ποινική δίωξη για ερωτήσεις ή έγγραφα που ζητούνται από έναν μάρτυρα, η Τροπολογία δεν παρέχει εξαίρεση από την υποχρέωση κατάθεσης ή παραγωγής εγγράφων, αφού η απειλή της αυτοενοχοποίησης έχει αφαιρεθεί.

Πιο σημαντικό είναι ότι, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ έχει κρίνει πως το προνόμιο κατά της αυτοενοχοποίησης περιορίζεται μόνο στα φυσικά πρόσωπα. Αυτό καθορίστηκε πρώτα στην

υπόθεση «Hale v Henkel», στην οποία το δικαστήριο αρνήθηκε να χορηγήσει τα οφέλη της Πέμπτης Τροπολογίας σε μια εταιρεία. Ο δικαστής Brown, με τον οποίο συμφώνησαν οι υπόλοιποι δικαστές, ανέφερε τους λόγους για αυτό, ως εξής:

«Η εταιρεία είναι δημιούργημα του κράτους. Υποτίθεται ότι έχει συσταθεί προς όφελος του κοινού. Λαμβάνει ορισμένα ειδικά προνόμια και δικαιώματα και τα κατέχει υπό τους όρους του νόμου και τους περιορισμούς του καταστατικού της. Οι εξουσίες της είναι περιορισμένες από το νόμο. Δεν μπορεί να συνάψει σύμβαση, που δεν είναι εξουσιοδοτημένη από το καταστατικό της...».

Ο δικαστής Brown συνέκρινε τα δικαιώματα της εταιρείας με αυτά του ατόμου, τα οποία απορρέουν από το οικουμενικό δίκαιο και μπορεί να αφαιρεθούν μόνο μέσω κανονικής νομικής διαδικασίας και σύμφωνα με το Σύνταγμα. Η άρνηση των δικαιωμάτων της Πέμπτης Τροπολογίας στις εταιρείες είναι γνωστή στις ΗΠΑ ως ο κανόνας της «συλλογικής οντότητας», ο οποίος στη συνέχεια εφαρμόστηκε και σε εταιρικά σχήματα όπως οι συνεταιρισμοί και τα συνδικάτα.

Τέλος, κατά την εξέταση των αυστραλιανών δικαστικών αποφάσεων σχετικά με τις εταιρείες και το προνόμιο κατά της αυτοενοχοποίησης, μπορούν να αναγνωριστούν τρία σημαντικά σημεία. Πρώτον, υπήρξε εξάρτηση από αποφάσεις ξένων δικαστηρίων, που σε μεγάλο βαθμό δεν φαίνονται ικανοποιητικές για την εφαρμογή τους στην Αυστραλία. Δεύτερον, υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που ανάγονται στο εταιρικό προνόμιο, οι οποίοι δεν έχουν πλήρως εξεταστεί σε αποφάσεις μέχρι σήμερα. Τρίτον, υφίσταται σημαντική διάσταση απόψεων στις αποφάσεις που ασχολούνται με το ζήτημα. Έχουν γίνει προσπάθειες μέσω νομοθετικών πρωτοβουλιών σε συγκεκριμένους τομείς για τις εταιρείες και το δικαίωμα των τελευταίων στη μη αυτό-ενοχοποίηση, ωστόσο, απουσιάζει μια συνολική νομοθετική πρωτοβουλία, που να ρυθμίζει το θέμα. Συνεπώς, είναι πιθανό το ερώτημα αν το δικαίωμα κατά της αυτοενοχοποίησης επεκτείνεται στις εταιρείες να παραμείνει και να προκαλεί σοβαρή αβεβαιότητα, έως ότου αποφασιστεί από το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστραλίας⁸¹

Συμπεράσματα/Επίλογος

Συνοπτική αποτίμηση: Ανακεφαλαιώνοντας, η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων και ειδικότερα των επιχειρήσεων αποτελεί ένα ζήτημα που παραμένει πάντα επίκαιρο. Η πολυπλοκότητα της δομής τους, το μέγεθος των διαθέσιμων κεφαλαίων, ο μεγάλος αριθμός εργαζομένων και η εκτεταμένη δραστηριοποίησή τους καθιστούν τα νομικά πρόσωπα πεδία εύφορα για τη διάπραξη

⁸¹ Ramsay, R. *Corporations and the privilege against self-incrimination*. UNSW Law Journal, 15(1), (1992) pp. 297-312. Ανασύρθηκε την 14.01.2025 από: <https://www.unswlawjournal.unsw.edu.au/wp-content/uploads/2017/09/15-1-1.pdf>

αξιοποιούν πράξεων, οι οποίες πολλές φορές έχουν σοβαρές και καταστροφικές συνέπειες για την κοινωνία και το περιβάλλον. Εν μέσω της θεωρητικής αντιπαράθεσης, η αποδοχή ή απόρριψη της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων, φαίνεται να ποικίλλει ανάλογα με γεωγραφική περιοχή και τις κατά τόπους εδραιωμένες νομικές παραδόσεις. Αρκετοί θεωρητικοί, που αρχικά τάσσονταν υπέρ του αξιώματος «societas delinquere non potest» («η εταιρεία δεν μπορεί να διαπράξει αδίκημα»), κατέληξαν να μεταβάλλουν τις απόψεις τους επί του θέματος, χάριν της κοινωνικής πραγματικότητας, που συνοψίζεται στο ξέσπασμα της βιομηχανικής επανάστασης, στην εμφάνιση του σιδηροδρόμου και γενικότερα στο θεμελιώδη ρόλο των νομικών προσώπων στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Έτσι, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αξιοσημείωτη μεταστροφή στο πεδίο του ηπειρωτικού δικαίου, για λόγους θα λέγαμε κυρίως αντεγκληματικής πολιτικής.

Ο ρόλος της διεθνούς κοινότητας είναι και εδώ καθοριστικός, καθώς διαμορφώθηκαν συμβατικά κείμενα, που αποσκοπούν στην αναγνώριση της ευθύνης των νομικών προσώπων και στην επιβολή αναλογικών κυρώσεων. Τα εν λόγω διεθνή κείμενα, λαμβάνοντας υπόψη τις δικαιοτικές αρχές των συμβαλλομένων κρατών, ορίζουν ότι, σε περίπτωση που ένα εγχώριο νομικό σύστημα δεν αναγνωρίζει την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, το συμβαλλόμενο κράτος οφείλει τουλάχιστον να διασφαλίσει ότι τα νομικά πρόσωπα θα υπόκεινται σε αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές -έστω μη ποινικές- κυρώσεις. Έτσι, καταλείπεται στην ευχέρεια του εκάστοτε πολιτειακού δικαίου, να επιλέξει εάν αυτές οι κυρώσεις θα είναι διοικητικού χαρακτήρα, χρηματικές ή άλλες. Τη διαφορά έκανε η διάταξη του Corpus Juris, καθώς -σε σύγκριση με άλλες ρυθμίσεις επί του ζητήματος- είναι η μόνη που προέβλεπε ως υποχρεωτική την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, προκειμένου να προστατευθούν τα οικονομικά συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το πρότυπο αυτό κανονιστικό κείμενο, συντάχθηκε από μία ομάδα ευρωπαϊκών ακαδημαϊκών του ποινικού δικαίου, έπειτα από σχετική εντολή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αν και ουδέποτε ίσχυσε το κείμενο αυτό μεν καθεαυτό, προλείανε εντούτοις -με τις προβλέψεις του- αρκετές από τις επελθούσες εν τω μεταξύ εξελίξεις στο Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο

Στη βάση όσων προαναφέρθηκαν, οι περισσότεροι Έλληνες θεωρητικοί του ποινικού δικαίου εξακολουθούν να απορρίπτουν τη δυνατότητα θέσπισης ποινικής ευθύνης σε βάρος των νομικών προσώπων. Εξάλλου, το διοικητικό πρόστιμο φαίνεται να μπορεί να επιφέρει άμεσα οικονομική ζημία στην επιχείρηση, κάνοντάς τη να βιώσει τον "πόνο" και τις συνέπειες της παρανομίας, χωρίς να είναι αναγκαία κι η ποινική ευθύνη. Εφόσον μία επιχείρηση -με εγγενή της ιδιότητα την επιδίωξη οικονομικού σκοπού- αντιμετωπίσει οικονομικές συνέπειες, θεωρείται ότι με την επιβολή σε βάρος

της του προστίμου, επιτυγχάνεται ο στόχος της αποτροπής και της διορθωτικής δράσης, ενώ ταυτόχρονα αποφεύγονται οι νομικές και διαδικαστικές επιπλοκές, που μπορεί να συνοδεύουν μία ποινική δίωξη. Αυτό που απαιτείται εξάλλου, δεν είναι μία ακόμη επίταση της πολυνομίας, αλλά μία εμπειρική ανάλυση, προκειμένου να εξασφαλιστεί η μακροπρόθεσμη νομοθετική προσέγγιση της εν θέματι ευθύνης, που θα σέβεται τις επιταγές της αρχής του κράτους δικαίου και θα συμβαδίζει με την ανάγκη της ενδοσυστηματικής συνοχής του δικαίου⁸². Μολονότι ωστόσο εμφανίζεται εύλογη μία ευνοϊκή μεταχείριση του νομικού προσώπου ή της οντότητας, στην περίμετρο της γενικότερης λογικής της ποινικής διαπραγμάτευσης, η επιβολή μόνο μιας οικονομικής -αμιγώς- κύρωσης, παραμερίζει το γεγονός ότι, αποκλειστικώς οι εμβόλιμες κυρώσεις του α. 134 παρ. 1 εδ. δ' του ν. 5090/2024 (οριστική ή προσωρινή ανάκληση ή αναστολή της άδειας λειτουργίας ή απαγόρευση στην άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας) –πέραν του οικονομικού τους αντίκτυπου– μπορούν de facto να αναστείλουν την επικίνδυνη λειτουργία του νομικού προσώπου ή της οντότητας κι ως εκ τούτου να επιτελέσουν προστατευτική λειτουργία υπέρ του κοινωνικού συνόλου.

Κατά τη γνώμη της γράφουσας, τα περισσότερα πλεονεκτήματα φαίνεται να συγκεντρώνει το μοντέλο του υβριδικού συστήματος, σαν και εκείνο που εισήχθη στην Ιταλία το 2001 και που θεσπίζει συγκεκριμένα μια μορφή εταιρικής ευθύνης, η οποία συνδυάζει τις διοικητικές κυρώσεις με τις ποινικές διαδικασίες. Εκτός από την ανάγκη ορθολογικοποίησης και ομοιογένειας των κυρώσεων μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τη διοικητική ευθύνη των νομικών προσώπων, το εν λόγω κείμενο του Decreto Legislativo 231/2001, ανταποκρίθηκε επίσης σε απαιτήσεις ποινικής πολιτικής, δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια είχε διαπιστωθεί όλο και περισσότερο ότι τα σοβαρότερα και πιο επικίνδυνα εγκλήματα διαπράττονταν από εταιρείες ή συλλογικές οντότητες. Το μοντέλο και οι κώδικες συμπεριφοράς, που έχει υιοθετήσει ο εκάστοτε επιχειρηματίας εντός της συλλογικότητάς του, αξιολογούνται από τον ποινικό δικαστή, δηλαδή από ένα τρίτο πρόσωπο που διαθέτει προσόντα ικανά να επιτρέπουν μια αντικειμενική εκτίμηση σχετικά με τη συνοχή και τη μορφή της αλήθειας, που απαιτεί ο νομοθέτης. Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι, η ποινική διαδικασία παρέχει στις αρχές ισχυρά ανακριτικά εργαλεία (έρευνες, κατασχέσεις, ανάκριση μαρτύρων με όρκο, δικαστική συνδρομή κ.λπ.) που συχνά δεν διατίθενται σε μια καθαρά διοικητική έρευνα. Αυτό σημαίνει ότι σοβαρά εταιρικά εγκλήματα μπορούν να ερευνηθούν σε βάθος και να αναδειχθούν ευθύνες, που αλλιώς θα έμεναν κρυφές. Παρά τις πολυάριθμες αλλαγές στο

⁸² Σαχουλίδου, Α. *Η ευθύνη των νομικών προσώπων για αδικήματα δωροδοκίας: Παρουσίαση και κριτική επισκόπηση των άρθρων 134-135 του ν. 5090/2024*, ο.π.

προαναφερθέν κείμενο, δεν είναι τυχαίο ότι αυτή η προσέγγιση βρήκε υποστηρικτές και στην Ελλάδα, λόγω της καινοτομίας που εισήγαγε ο Ιταλός νομοθέτης. Η ενισχυμένη αξιοπιστία της ποινικής διαδικασίας λειτουργεί εγγυητικά για τα δικαιώματα των νομικών προσώπων, ενώ ταυτόχρονα αποφεύγονται οι παράλληλες διαδικασίες και οι αντιφατικές αποφάσεις. Το σχετικό πλαίσιο επίσης δεν θα πρέπει να υστερεί σε μέτρα θεσμικής πρόληψης, αλλά θα χρειαστεί να συμπληρωθεί και από μηχανισμούς επιτήρησης και συμμόρφωσης. Ως εκ τούτου, οι κυρώσεις δεν θα περιορίζονται σε αμιγώς οικονομικές επιβαρύνσεις και θα συμβάλλουν ενεργά στην πρόληψη και αποτροπή της εγκληματικής δραστηριότητας στους εταιρικούς κύκλους. Με λίγα λόγια, δεν θα εστιάζει μόνο σε οικονομικές κυρώσεις, χωρίς να προβλέπει αναμορφωτικά μέτρα. Τέλος, θα επιβάλλει υποχρεωτική αναδιάρθρωση ή επιτήρηση για εταιρείες, που έχουν εμπλακεί σε εγκληματικές πράξεις.

Επίλογος και Προβολή στο Μέλλον: Η καταπολέμηση της διαφθοράς και η αποτελεσματική διαχείριση της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων απαιτούν συνεχή προσαρμογή στις εξελίξεις της παγκόσμιας οικονομίας και τεχνολογίας. Η Ελλάδα, παρά τις δυσκολίες, μπορεί να επωφεληθεί από τη μεταφορά τεχνογνωσίας και τη συνεργασία με διεθνείς φορείς, όπως η GRECO (Ομάδα Κρατών κατά της Διαφθοράς) και ο ΟΟΣΑ.

Στο μέλλον, η ανάλυση πρέπει να στραφεί στη δημιουργία ενός πιο συνεκτικού συστήματος κανονιστικών πλαισίων και ελέγχου, βασισμένου στη διαφάνεια και στην ανεξαρτησία των θεσμών. Η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να προσφέρει καινοτόμες λύσεις για την ανίχνευση παραβιάσεων και τη μείωση της γραφειοκρατίας. Τα μεγάλα δεδομένα (big data), αναφέρονται σε τεράστιες ποσότητες δεδομένων, που παράγονται σε πραγματικό χρόνο και προέρχονται από ποικιλία πηγών, όπως κοινωνικά δίκτυα, ηλεκτρονικές συναλλαγές, συσκευές IoT (Internet of Things), βίντεο, ηχητικά αρχεία και πολλά άλλα. Στον τομέα της καταπολέμησης της διαφθοράς, τα εν λόγω δεδομένα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση μεγάλων ποσοτήτων πληροφοριών από διαφορετικές πηγές, στοχεύοντας λ.χ. στην ανίχνευση πιθανής αναντιστοιχίας σε δαπάνες, αδικαιολόγητων καθυστερήσεων στην εκτέλεση έργων ή στην παρακολούθηση μίας προμηθευτικής αλυσίδας για τον εντοπισμό μοτίβων, που υποδηλώνουν παράνομες επιχειρησιακές δραστηριότητες, όπως δωροδοκία ή χρηματοοικονομικές απάτες. Η ανάλυση αυτών των δεδομένων μπορεί να αποδειχθεί πολύτιμος αρωγός στις έγκαιρες παρεμβάσεις και στη βελτίωση των συστημάτων εφαρμογής του νόμου σε βάρος του πραγματικού υπευθύνου.

Μαρκέλα Ι. Αλιγηζάκη, «Ειδική ποινική ευθύνη Νομικών Προσώπων και Νομικών Οντοτήτων, στην περίμετρο της παγκόσμιας μάχης κατά της διαφθοράς. Σχήμα ευθύνης, παρεχόμενες εγγυήσεις, αναγκαία μέτρα / κυρώσεις, με σκοπό την αποτελεσματικότερη τιμώρηση των νομικών προσώπων».

Η παγκόσμια αντιμετώπιση της διαφθοράς θα εξαρτηθεί εν τέλει από τη θέληση των κρατών να επιτύχουν διακρατική συνεργασία και να εφαρμόσουν κυρώσεις χωρίς εξαιρέσεις. Η πορεία προς ένα αποτελεσματικότερο σύστημα ποινικής ευθύνης για τα νομικά πρόσωπα θα είναι σταδιακή, αλλά απαραίτητη για την οικοδόμηση μιας κοινωνίας διαφάνειας, στην οποία η έννοια του κράτους δικαίου θα παραμένει αμετάβλητη και δεν θα σχετικοποιείται.

__//__

Βιβλιογραφία-Πηγές

Ελληνικές:

Ανδρουλάκης, Ν. Ποινικό Δίκαιο, τόμος Ι Γενικό Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ.Αντ.Σάκκουλα (1991).

Ανδρουλάκης, Ν. Γενικό μέρος του ποινικού δικαίου. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα (1998).

Αντωνόπουλος, Β. «Ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα. Ικανότητα να είναι διάδικοι». ΕΕΔΣΘ3 (1982).

ΑΠ 1592/2008

Άρθρο 6 της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ο.Η.Ε. για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

Άρθρο 60 και α. 458 του Ν. 3190.1955 συνδυαστικά με α. 57 ΑΚ.

Άρθρο 55 & 57 στ.β' Ν. 2190/1920

Άρθρο 60 παρ. 5 του Ν. 3190/1955

Αρχανιωτάκης, Γ. Η ευθύνη του νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε. (1989).

Αρχιμανδρίτου, Μ. Εισαγωγή στην Εγκληματολογία, 4η έκδ., 2024, = sakkoulas-online

Βαθιώτης, Κ. Στοιχεία ποινικού δικαίου, γενικό μέρος, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη (2007).

Βενετσανοπούλου, Μ. Ράπτη, Ν., Αντιμετώπιση της διαφθοράς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Θεσμοθέτηση Εθνικού Συντονιστή στην Ελλάδα για τη διαφθορά, σε ΕΔΕ 19/2013.

Βιδάλη, Σ. «Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα». Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη (2017).

Βούλγαρης, Δ. Οι πρόσφατες τροποποιήσεις στα άρθρα 33 επ. ΚΠΔ σχετικά με τους εισαγγελείς ειδικών καθηκόντων στο The Art of Crime, τ. 9 (2020).

Γαλάνης, Π. Διεθνές Δίκαιο Περιβάλλοντος. Η σημασία των Πολυμερών Περιβαλλοντικών Συμφωνιών, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη (2024).

Γάφος, Η. Ποινικόν Δίκαιον, Γενικόν Μέρος Εκδ.Β', Τεύχος Αον: Αθήναι (1973).

Γκουντέλα, Ε. Οι όμιλοι Επιχειρήσεων ανάμεσα στην πραγματική οικονομία και τη νομική δογματική, sakkoulas-online (2024).

Γεωργούλας, Σ. Από το έγκλημα του λευκού κολλάρου στο κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα στο «Βιδάλη Σ., Κουλούρης Ν., Παπαχααραλάμπους Χ., Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα», Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ (2019).

Δαγκλής, Ν. Μορφές συμβιβαστικής περάτωσης της ποινικής δίκης = sakkoulas-online (2016).

Δέγλερης, Π. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη και κρίση, στο Crime-in-Crisis (2016).

Δημάκης, Α. Η ποινική ευθύνη της εταιρίας σε: Σύγχρονα Ζητήματα Εταιρικής Ευθύνης: 12ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικολόγων, Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικολόγων, Αθήνα: Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη (2003).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (1993) Funke v. France. Αρ. υπόθ. 10828/84, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (2002). Société Colas Est v. France. Αρ. υπόθ. 37971/97.

Ηλιοπούλου-Στράγγα, Τ. Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων, sakkoulas-online (2018).

Καλλία, Α. Αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού εγκλήματος, ΠερΔικ, 2/2018.

Κατσογιάννου, Μ. Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. γ' Δικαίωμα υπεράσπισης στο «Επιμέλεια: Λ. Κοτσαλής Συνεργασία: Μ. Μαργαρίτης, Ι. Χαμηλοθώρης, Σ. Τσακυράκης, Δ. Κιούπης, Α. Τζαννετής, Γ. Τριανταφύλλου, Ι. Ανδρουλακής, Μ. Γαλανού, Π. Χριστόπουλος, Π. Γιαννακούρας, Μ. Κατσογιάννου, Α. Παναγοπούλου, Σ. Σπηλιάκος, Γ. Τσόλιας, Χ. Καραμπέλης, Β. Χειρδάρης ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ & ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη (2014).

Κουράκης, Ν. Το ποινικό δίκαιο της ανώνυμης εταιρείας υπό το πρίσμα του νέου εταιρικού και χρηματιστηριακού δικαίου (ν. 3016/2002, 3340/ 2005 και 3604/ 2007) (με τον Δημ. Ζιούβα), περ. Ποινικός Λόγος, 1/ 2007.

Κρητικός, Α. στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου², Αθήνα: Π.Ν.Σάκκουλας (1979).

Μαραγκάκη, Ε. Ιατρική Δεοντολογία & Ποινικό Δίκαιο, 2011 = sakkoulas-online.

Μιχαλοπούλου, Ε. Το οικονομικό έγκλημα, σύγχρονες τάσεις εξάπλωσής του και όψεις της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης στο «Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαράλαμπος. Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα». Αθήνα: εκδ. ΕΑΠ (2019).

Μπιτζιλέκης, Ν. 2.Παραβάσεις στην εκτέλεση των ποινών (Άρθρο 240 ΠΚ), Ι. Αντικειμενική υπόσταση σε Υπηρεσιακά Εγκλήματα, 3η έκδ., (2024) sakkoulas-online.

Μυλωνόπουλος, Χ. Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος Ι, Αθήνα: Εκδ.Σάκκουλας (2007).

Ναΐντος, Χ. Ειδικές ανακριτικές πράξεις: επίκαιρα ζητήματα. Ποιν.Χρ 2017.

ΟΛΣΤΕ 4037/1979 ΝοΒ 1980, 1802, ΣΤΕ 1535/2009 Νόμος. Βλ. ωστόσο και την ειδικότερη ρύθμιση στο α. 29 παρ. 6 του Ν. 3023/2002, ως προς την οποία Παναγόπουλο Κ.ο.π.

Παναγόπουλος, Κ. Τα «οιονεί» νομικά πρόσωπα, Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη (2016).

Παπαδαμάκης, Α. Ανακριτική διείσδυση και άρση του απορρήτου ως ανακριτικές πράξεις κατά του οργανωμένου εγκλήματος» σε «Συλλογικό Έργο, Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Τομ.2, (2007).

Παπαϊωάννου, Ε. Η διαφθορά και το οργανωμένο έγκλημα στο «Το οργανωμένο έγκλημα από τη σκοπιά του ποινικού δικαίου», Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, Αθήνα: Εκδόσεις Π.Ν.Σάκκουλας (2000).

Παпанεοφύτου, Α. Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων (Μία κατασκευή ποινικής ασυλίας του επιχειρηματία-δράστη;), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη (2012).

Παπαχρίστου, Α.Κ. Στοιχεία για μία κριτική θεώρηση της Ιστορικής Σχολής του Δικαίου, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών (β' και γ' τετράμηνο 1977).

Παρασκευόπουλος, Ν. Ουσιαστικός χαρακτήρας της ενοχής. Αναφορά στην πράξη και στο φρόνημα, σε: «Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου, 2^η έκδ.», Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα (2020).

Παρασκευοπούλου-Κόλλια Μ., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων; The Art of Crime, Νοέμβριος 2019.

Σαχουλίδου Α., Η ευθύνη των νομικών προσώπων για αδικήματα δωροδοκίας: Παρουσίαση και κριτική επισκόπηση των άρθρων 134-135 του ν. 5090/2024, σε περ. Ποινικά Χρονικά, τόμος 2024.

Συκιώτη, Α. Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων. Ποινική Δικαιοσύνη, 1. ΤΝΠ QUALEX (2010).

Τζέμος, Β.Γ. (επιμέλεια), Α. Βλαχογιάννης, Μ. Ιωαννίδης, Μ.-Ε. Ιωάννου, Π. Καποτάς, Α. Κουρουτάκης, Αν. Κουτσαύτη, Στ. Ξεφτέρη, Θ. Παπαδημητρίου, Αν. Πούλου, Μ.-Ηλ. Πραβίτα, Δ.

Πυργάκης, Θ. Σταυρόπουλος, Β. Γ. Τζέμος, Ι. Τζιβάρας, Α. Φερεντίνου, Γ. Φλώρου, Ε. Φυτράκης, Ε. Φωτιάδου, Ι. Χαρχαλάκη (συνεργασία) (2015), Ο ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΕ. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Τριανταφύλλου, Γ. Το ποινικό δίκαιο της επιχείρησης. Ατομική ποινική ευθύνη στις μεγάλες επιχειρήσεις, Αθήνα: Εκδ.Π.Ν.Σάκκουλας (2021).

Χουλιάρας, Α. *Ποινική Εξουσία, Αντεγκληματική Πολιτική και τα Πολιτισμικά τους Συγκείμενα*, 2024, = sakkoulas-online.

Ξενόγλωσσες:

Bauduin, J.-L. Blondeau, D. Ethique de la mort et droit a la mort, Presses Universitaires de France (1993).

Constitutionalism.gr. (n.d.). Κανονιστικές διατάξεις της συνταγματικής κατοχύρωσης του θεσμού της αστικής ευθύνης του Δημοσίου.

Cressey, D. R. Application and verification of the differential association theory. Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science, 43(1) (1952).

Flume, W. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts I, Die Juristische Person (1983).

Gaston, S. Levasseur, G. Bouloc, B. Droit penal general, 19e edit (2005).

Gobert, J. & Punch, M. Rethinking Corporate Crime. Cambridge University Press (2003).

John, R. Lott, Jr., Corporate Criminal Liability στο Encyclopedia of Law and Economics (επιμ: B. Bouckaert / G.De Geest), Τόμος V, Cheltenham (2000).

Karsten Schmidt, Gesellschaftsrecht, Publisher, C. Heymann (2002).

Kleindiek, D. Deliktshaftung und juristische Person: Zugleich zur Eigenhaftung von Unternehmensleitern. Tübingen: Mohr Siebeck (1997).

Lexology. Key criminal liability implications surrounding generative AI in Romania (2025, January 24).

Loughran, T. A., Paternoster, R., Chalfin, A., & Wilson, T. Can rational choice be considered a general theory of crime? Evidence from individual-level panel data. Criminology, 54(1) (2016).

Lowenkamp, C. T., Cullen, F. T., & Pratt, T. C. Replicating Sampson and Groves's test of social disorganization theory: Revisiting a criminological classic. Journal of Research in Crime and Delinquency, 40(4) (2003).

Minor, W. W. Techniques of neutralization: A reconceptualization and empirical examination. Sociological Inquiry, 49(2) (1981).

Ramsay, R. Corporations, and the privilege against self-incrimination. UNSW Law Journal, 15(1) (1992).

Shavell, S. Economic analysis of public law enforcement and criminal law (NBER Working Paper No. 9698). National Bureau of Economic, chpt. 22 (2003).

Simon, K-H. (editor), Gibson, B. & Aguado, J. (co-editors), Geyer, F. -Marcuello, C. - Misheva, V. – Nikolopoulos, P. (editorial board). Moral coding and programming as evolutionary factors in social systems. Journal of Sociocybernetics, 6(2) (2008).

Smith, H. &Bohm R. Beyond anomie: Alienation and crime. Published online: 6 December 2007. Springer Science+Business Media B.V. 2007.

Strand, L. The bad apples' influence on the organizational members: A qualitative case study exploring individuals' experiences (Bachelor's thesis, Kristianstad University) (2021).

Sykes, S.O.The Boundaries of Vicarious Liability: An Economic Analysis of the Scope of Employment Rule and Related Legal Doctrines, 101 Harvard Law Review 563 (1987).

Tzitzis, S. Les grandes questions de la philosophie pénale, Buenos books international, Paris (2007).

Van Erp, J. Editorial: The organization of corporate crime: Introduction to special issue of Administrative Sciences. Administrative Sciences, 7(3) (2018).

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.